

Vedecký recenzovaný časopis

SOCIÁLNA A DUCHOVNÁ REVUE

1

VYDAVATELSTVO
PREŠOVSKÉJ
UNIVERZITY

Ročník X/2019
ISSN 1338-290X

Sociálna a duchovná revue
vedecký recenzovaný časopis o aktuálnych
sociálnych a duchovných otázkach
– č. 1, ročník X/2019 –

OBSAH

Editoriál

Tomáš Hangoň: Nárokov pribúda, financií ubúda1

Štúdie

Mária Machalová: Rozvoj osobnosti dospelého človeka a životné úlohy2

Alexander Cap: Abrahámová prosba za Sodomu
(Biblicko-exegetický komentár na 1Mjž 18, 22-33).....8

Joanna Inglot-Kulas: Agresja i przemoc wśród dzieci i młodzieży
- profilaktyka zjawiska 17

Maroš Šíp: Suportívna rodinná starostlivosť onkologického pacienta 48

Katarzyna Wojtanowicz: Wolontariat w pracy społecznej58

Helena Galdunová – Dagmar Magurová – Ludmila Majerníková – Mária Soročinová:
Materstvo v kontexte psychologických determinantov 67

Veronika Komárová: Súkromie v kyberpriestore74

Erika Chovancová: Nesaturovaná potreba hrať sa v ranom veku dieťaťa
ako determinant vzniku závislostí v neskoršom veku82

Andrea Tolnayová: Sloboda podľa sv. Siluána Atoského97

Aktualita

Samuel Lichvár: Zariadenia sociálnych služieb pre seniorov 101

NÁROKOV PRIBÚDA, FINANCIÍ UBÚDA

Do súčasného systému vysokoškolského vzdelávania permanentne zasahujú nejaké zmeny. Už dlhšiu dobu sa pripravoval nový koncept vysokoškolského vzdelávania. Ten zatiaľ akoby ustrnul a na stôl sa dostávajú čiastkové úpravy terajšieho systému. Do víru diskusií sa dostávajú otázky redukcie študijných odborov, čo je zatiaľ predkladaná iniciatíva v koncepte. Realitou v oblasti financovania je výrazný pokles finančných dotácií na jednotlivé publikačné jednotky, čo môže ohroziť niektoré vedecko-pedagogické pracoviská, najmä tie, ktoré ešte stále aktuálne zaradzujeme do systému spoločenských vied, v ktorých počet karentovaných a indexovaných časopisov je výrazne nižší, ako napríklad v prírodných, medicínskych, či technických vedách. Evidentne je potrebné svoje snaženia orientovať na indexáciu časopisov, čo je mimoriadne mravenčiacia a časovo náročná práca. Niektorým časopisom takto hrozí zánik, budú absentovať ich prispievatelia. Ide o existenčnú nevyhnutnosť publikovať do tých publikačných jednotiek, ktoré sú najviac honorované. Zmena vo financovaní vysokých škôl zatiaľ nenastala, školy sú financované ešte stále od počtu študentov, čo nás vedie do kvantity absolventov, pričom kvalita takto nie je garantovaná. Tu musí prísť k zmene, chceme, aby nie vysoké školy zápasili o študentov, ale naopak, aby študent prejavoval snahu o svoje miesto na vysokej škole, univerzite. Tak žijeme a pracujeme stále v presvedčení, že vysokoškolská reforma zodpovie na všetky tieto otázky tak, aby sa učiteľom lepšie učilo, aby sa nestali produktérmi kvantity scientometrických ukazovateľov a aby, a to je to hlavné, mali nadaných a talentovaných študentov. A zároveň aby sa naplňalo poslanie učiteľa vysokej školy. Aktuálna otázka, ktorú je potrebné riešiť v súvislosti so zmenou financovania jednotlivých publikačných jednotiek, je existencia nášho časopisu. Ubezpečujem ctených čitateľov, že už sa začali práce na jeho indexácii do databázy Scopus. Pôjde o proces neskutočne náročný a aj časovo zdĺhavý, verím však, že sa nám to podarí. Všetkým aktérom tohto procesu prajem hlavne trpezlivosť a vytrvalosť. Tak, aj takto vyzerá akademická práca.

Aj toto prvé číslo časopisu prináša hodnotné príspevky, ďakujem všetkým prispievateľom a ďakujem aj vernému čitateľovi, vďaka ktorému časopis žije.

Držme si prsty, nech to všetko dobre dopadne.

*doc. PhDr. Tomáš HANGONI, PhD., mim. prof.
hlavný redaktor*

ROZVOJ OSOBNOSTI DOSPELÉHO ČLOVEKA A ŽIVOTNÉ ÚLOHY

Mária Machalová

Abstrakt: V príspevku vymedzujeme psychologické a sociálne životné úlohy v dospelom veku. Zdôrazňujeme význam týchto úloh pre rozvoj osobnosti človeka. Prezentujeme psychologické vymedzenie dospelosti.

Kľúčové slová: životné štádiá, rozvojové úlohy, psychická dospelosť

Abstract: In the paper we propose psychological and social life tasks in adulthood. We stressed the importance of this tasks for development of the man personality. We present the psychological framework of adulthood.

Key words: cycles of life, development tasks, psychical adulthood

Úvod

Skutočnosť, že každý vek má svoje životné úlohy rešpektovali už Číňania v dávnych dobách, keď rozdelili život človeka na obdobie mladosti do 20 rokov, na obdobie zakladania rodiny od 20 do 30 rokov, obdobie poznávania vlastných omylov od 30 do 50 rokov, posledné obdobie tvorivého života od 50 do 60 rokov a od 60 do 70 rokov bol pre nich vek, ktorého sa chceli dožiť.

Životné štádiá

„Ľudská individualita je nielen jedinečná a neopakovateľná, ale aj jej vývin postupuje v jedinečnej krivke... vyvíja sa bytosť, ktorá je stále tá istá, ale pri tom neustále iná, v ktorej štruktúrna funkcia dneška obsahuje nielen minulé navrstvenie, ale i protikladné zložky činnostných tvarov zajtrajška. Vývin tu chápeme ako neustále vyrovnávanie protikladných tendencií, ako zložitý boj pohybu a pokoja, vnútorného rastu a vonkajšieho pôsobenia, rozmachu a rozpadu, jedinečného utvárania a všeobecného postupu, nevyhnutností a náhod, príčin a účelu, zväčšovania a kvalitatívnych zmien” (Příhoda 1967, s. 42-43).

V delení života človeka na jednotlivé životné obdobia, sa ako triediaci znak najčastejšie používa chronologický vek osôb, v kombinácii s viac či menej konkrétnym vymedzením životných vývinových úloh.

Životné štádiá a úlohy dospelých podľa niektorých predstaviteľov celoživotnej vývinovej psychológie (Pardel a Hrabovská. In: Koščo a kol., 1987, s. 58-59).

CH. Bühlerová:

Obdobie – (25 – 45 r.) / Vývinové úlohy – Zrelosť, definitívna životná úloha.

Obdobie – (45 – 65 r.) / Vývinové úlohy – Duchovný rozmach, úspech.

Obdobie – (65 r. +) / Vývinové úlohy – Teoretický pomer k životu, retrospekcia.

D. E. Super:

(25 – 45 r.) / Budovanie kariéry a konsolidácia, skúšobná fáza, stabilizácia.

(45 – 65 r.) / Udržiavanie daného stavu.

(65 – 70 r.) / Spomaľovanie.

(70 r. +) / Pokles, zanechanie práce.

D. B. Bromley:

(20 – 25 r.) / Raná dospelosť.

(25 – 40 r.) / Stredná dospelosť.

(40 – 55 r.) / Neskorá dospelosť.

(55 – 65 r.) / Pred dôchodkom.

(65 – 70 r.) / Dôchodok.

(75 r. +) / Staroba.

V. Příhoda:

(30 – 40 r.) / Stabilizácia, vrcholenie.

(45 – 60 r.) / Involúcia, stredný vek.

(60 – 75 r.) / Senium.

(75 r. +) / Kmeťstvo.

D. J. Levinson:

(22 – 40 r.) / Raná dospelosť

(22 – 28 r.) / Dospelosť.

(28 – 33 r.) / Prechod cez tridsiatku.

(33 – 40 r.) / Usadenie sa.

(40 – 45 r.) / Prechodná fáza, tranzit do stredného veku.

(45 – 65 r.) / Stredná dospelosť.

(45 – 50 r.) / Vstup do strednej dospelosti.

(55 – 60 r.) / Kulminácia stredného veku.

(60 – 65 r.) / Prechodná fáza, tranzit do neskorej dospelosti.

(65 r. +) / Neskorá dospelosť.

Prechodné fázy v živote, ktoré vymedzili vyššie spomenutí autori, sú senzitívnymi obdobiami, kedy dochádza k významným vývinovým a rozvojovým zmenám osobnosti človeka. V odbornej literatúre sú tieto obdobia zvyčajne vymedzené ako tranzity životnej cesty človeka.

Rozvoj človeka v dospelom veku

Syntézu biologického, psychologického a sociálneho hľadiska periodizácie, čiže delenia životnej cesty človeka na jednotlivé obdobia, predstavuje prístup R. J. Havighursta. Jeho vymedzenie životných období prezentujeme (in: Koščo a kol., 1987, s. 62) preto, lebo obsahuje konkrétny popis životných vývinových úloh v dospelosti. R. J. Havighurst vek dospelosti delí na tri obdobia, pričom pre každé životné obdobie sú charakteristické špecifické psychologické a sociálne vývinové úlohy. Na tomto mieste iba spomenieme, že v našich autorských publikáciách sme odlišne špecifikovali a rozpracovali psychologické vývinové úlohy dospelého človeka a nazvali sme ich rozvojovými úlohami (Machalová 2004, 2010, 2013 a inde). V tomto príspevku však opomenieme náš teoretický prístup, pretože chceme upriamiť pozornosť na prístup významných psychológov k problematike vývinových úloh dospelého človeka.

R. J. Havighurst vývinové úlohy osobnosti človeka vymedzil takto:

Vývinové úlohy ranej dospelosti (18 – 30 rokov): vybrať si partnera; naučiť sa spolunažívať s partnerom; založiť si rodinu; vychovávať deti; viesť domácnosť; vstúpiť do zamestnania; prevziať občiansku zodpovednosť; hľadať príbuznú sociálnu skupinu.

Vývinové úlohy stredného veku (30 – 60 rokov): poskytnúť modely hodnôt pre dospievajúce deti; spoločensky sa angažovanosť a byť zodpovedným človekom; dosahovať výkony v profesijnej oblasti; akceptovať vlastné telesné zmeny a adaptovať sa na proces starnutia; prebrať zodpovednosť za starnúcich rodičov.

Vývinové úlohy neskorej dospelosti (bez určenia veku): adaptovať sa na ubúdanie energie a telesnej sily; adaptovať sa na dôchodkový vek a zníženie finančných príjmov; vyrovnávať sa s úmrtím partnera; vytvárať vzťahy vekovej príbuznosti so skupinou rovesníkov; preberať flexibilne nové sociálne roly; zabezpečiť si primerané a uspokojivé bývanie.

V uvažovaní o vývinových úlohách nemožno obísť psychosociálnu teóriu vývinu E. H. Eriksona (1959), ktorý poznamenal, že v rámci psychologických kríz jednotlivec odpovedá v medziach „vnútorného základného plánu“ jeho osobnosti, s prihliadnutím na sociálnu situáciu a prostredie, v ktorom žije. Osobnosť ľudí sa formuje v psychologickú konfrontáciu s rozmanitými požiadavkami ich okolia. Krízou osobnosti človeka nazval E. H. Erikson taký bod životného obratu a také obdobie, kedy osoba musí vyburcovať svoj psychický

potenciál (Hall a Lindzey 1997, s. 67-68). Osobnosť človeka je tvorivá, aktívne sa adaptuje v prostredí a v rámci svojich možností tvorivo rieši neznámy a nový životný problém. Človek spravidla aj pri nezdaroch odpovedá aktívne, pretože je svojou podstatou silný a flexibilný.

Stávanie sa vyspelou osobnosťou

Štádiá psychického a sociálneho vývinu osobnosti človeka sú charakteristické tým, že sú pre ne príznačné určité vývinové úlohy.

E. H. Erikson vymedzil tieto vývinové úlohy (in: Hall a Lindzey 1997, s. 71):

Dospelosť (30 – 65): Prianie spojiť vlastnú identitu s identitou druhých ľudí vedie jedinca k hľadaniu samého seba. Ak si človek nedostatočne uvedomuje sám seba, čiže má vratkú identitu a vyhýbavé správanie sa, zrejme sa bude viac či menej vyhýbať medzosobným vzťahom, čo napokon zapríčiní i jeho sociálnu izolovanosť.

Zrelý vek (65 +): Potreba vytvárať produkty – predmety, idey, vzťahy, situácie – vedie k rozvoju psychickej kompetentnosti osobnosti človeka. Ak táto potreba nie je uspokojená, jednotlivec riskuje stagnáciu a ochudobnenie svojho osobnostného rozvoja. K žitiu patrí aj starostlivosť o to, čo človek vytvoril. Spätňý pohľad jednotlivca na vlastný život ovplyvní prežívanie spokojnosti alebo nespokojnosti. Usporiadáný a zmysluplný život je podmienkou psychickej integrity osobnosti človeka. Neusporiadaný život jednotlivca, ktorému chýba hlbší zmysel, vedie k narušeniu jeho psychickej integrity.

K názoru E. H. Eriksona pripojíme aj náš postreh k problematike dosahovania psychickej dospelosti, pretože sme vlastnou dlhoročnou a rozmanitou edukačnou praxou s dospelými ľuďmi prišli k záveru, že v súčasnosti sa stávajú pre dospelé osoby významnými predovšetkým tieto úlohy života:

- Vzdelávať sa po celý život, to znamená aj v dospelosti a v seniorskom veku.
- Rozvíjať vlastnú spôsobilosť k učeniu sa po celý život.
- Učiť sa novým zručnostiam – používať nové informačné, komunikačné, technické prostriedky.
- Učiť sa udržiavaniu telesnej kondície a duševného zdravia.
- Adaptovať sa na rozmanité a doposiaľ neznáme životné situácie, na zmeny v spôsobe života, na nové požiadavky a hodnoty v spoločnosti.
- Zvládať psychické a sociálne záťaže, ktoré sú vyvolané rozmanitým znevýhodnením a vylúčením skupín ľudí a jednotlivcov v danej spoločnosti.

Psychologické vymedzenie dospelosti

V biodromálnej koncepcii vývinu osobnosti človeka sa kladie dôraz na skutočnosť, že psychický vývin človeka je proces permanentne odohrávajúcich sa zmien po celý život.

Vývinové psychické zmeny sa netýkajú iba obdobia detstva a dospievania, ale tiež obdobia dospelého a seniorského veku človeka. V rôznych životných štádiách sú psychické zmeny vyvolané odlišnými vývinovými príčinami, podnetmi a úlohami. Vývin osobnosti ľudského jedinca prebieha v kontextoch jeho života v sociálnom prostredí, čiže človek sa socializuje. Osobnosť človeka sa vyvíja tiež v psychologickom prostredí a tento jav je nazvaný psychologickou ontogenézou – utvára sa osobnosť človeka. Prostriedkom socializácie človeka je výchova a vzdelávanie a tiež sebvýchova a sebvzdelávanie a mechanizmom socializácie je učenie sa ľudí.

Životné vývinové (resp. rozvojové) úlohy, ktoré sú charakteristické pre určité štádiá života ľudí, sú špecifické, nenahraditeľné a časované úlohy na jedinečnej životnej ceste jednotlivca. Životná cesta je pomyselná časová os, ktorá je človekom prežívaná ako napĺňanie jeho osobnej histórie. Zvláštny význam pre človeka majú tranzitné životné obdobia. V nich sa uplatňujú jedinečné psychologické, sociálne a kultúrne podnety, ktoré napomáhajú rozvoju, alebo brzdia rozvoj osobnosti človeka.

Z pohľadu smerovania človeka k celostnej ľudskej bytosti, sa uvažuje o určitých tendenciách v rozvoji osobnosti človeka, ktoré charakterizoval D. Boadella (1996) takto:

1. Tendencia k seba – organizácii (usporiadaniu), sa týka pohybu od menej vyvinutého k viac vyvinutému. Je to evolučný pud človeka k sebarealizácii a napredovaniu do budúcnosti.
2. Tendencia k seba – regulácii (riadeniu), sa týka udržania psychickej, telesnej a sociálnej rovnováhy človeka.

Spomenuté tendencie sa týkajú tak prežívania, ako aj správania (konania) človeka.

Obe tendencie sa spájajú s rozvojom osobnosti človeka, s dosahovaním jeho celostnosti. Čo znamená zjednotenie a súlad duchovného, psychického, somatického a sociálneho aspektu života ľudskej bytosti.

Záver

Problematika psychickej dospelosti je zároveň otázkou o zmysle učenia sa dospelých. Čo má byť cieľom rozvoja osobnosti dospelých? Podľa čoho (akých znakov) rozpoznať psychicky dospelého človeka? Odpovede na tieto otázky sú

oprávnené, ak spoločnosti záleží na osobnom pokroku ľudí. Psychickú dospelosť, resp. zrelosť osôb možno spoznať iba nepriamo, pozorovaním ich konania a správania v súkromí, v pracovnom prostredí, v spoločenstve ľudí, z výsledkov ich životných činností. Psychickú dospelosť je ťažko vymedziť, merať, kvantifikovať, na rozdiel od telesnej zrelosti, alebo právne vymedzenej dospelosti osôb. Lenže to neznamená, že psychicky dospelí ľudia nie sú viditeľní. V ich prípade platí známy biblický výrok: „Podľa skutkov poznáte ich.“

Zoznam bibliografických odkazov

- BOADELA, D., 1987. *Lifestreams. An Introduction to Biosynthesis*. London - New York: Routledge-Kegan-Paul.
- ERIKSON, E. H., 1959. *Identity and life cycle. Psychological Issues*. Monograph 1.1. (1). New York: International Universities Press.
- HALL, C. S. a G. LINDZEY, 1997. *Psychológia osobnosti*. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo. 510 s. ISBN 80-08-00994-2.
- KOŠČO, J. a kol., 1987. *Poradenská psychológia*. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo. 446 s.
- MACHALOVÁ, M., 2010. *Biodromálna psychológia pre pomáhajúce profesie (sociálnych pracovníkov, sociálnych pedagógov a andragógov)*. Brno: Institut mezioborových štúdií. 222 s. ISBN 9788087182109.
- MACHALOVÁ, M., 2011. *Biodromálna psychológia pre pomáhajúce profesie*. Učebný text. Prešov: Prešovská univerzita. 107 s. ISBN 978-80-555-0321-9.
- MACHALOVÁ, M., 2013. *Preventívna sociálna práca – Edukačná paradigma v sociálnej práci*. Prešov: Prešovská univerzita. 272 s. ISBN 978-80-555-0932-7.
- PŘÍHODA, V., 1967. *Ontogeneze lidské psychiky I.-IV*. Praha. Pedagogické nakladatelství.

prof. PhDr. Mária Machalová, CSc.
e-mail: machalova.maria@centrum.sk

ABRAHÁMOVÁ PROSBA ZA SODOMU (Biblicko-exegetický komentár na 1Mjž 18, 22-33)

Alexander Cap

Abstrakt: Starozákonný patriarcha Abrahám kvôli tomu, že bol spravodlivý, sa prihovril k Bohu, a ukázal, aká dôležitá je modlitba za blízkych.

Kľúčové slová: Abrahám, Sodoma, Gomora, spravodlivý

Abstract: Old Testament Patriarch Abraham thanks to his righteousness had a chance to speak to God. He pointed the high importance of the prayers for the neighbours.

Key words: Abraham, Sodom, Gomorrah, righteous

22 καὶ ἀποστρέψαντες ἐκεῖθεν οἱ ἄνδρες ἦλθον εἰς Σοδομα Αβρααμ δὲ ἦν ἐστῆ
κὼς ἐναντίον κυρίου

23 καὶ ἐγγίσας Αβρααμ εἶπεν μὴ συναπολέσης δίκαιον μετὰ ἀσεβοῦς καὶ ἔσται
ὁ δίκαιος ὡς ὁ ἀσεβής

24 ἐὰν ὥσιν πεντήκοντα δίκαιοι ἐν τῇ πόλει ἀπολείς αὐτούς οὐκ ἀνήσεις πάντα
τὸν τόπον ἕνεκεν τῶν πεντήκοντα δικαίων ἐὰν ὥσιν ἐν αὐτῇ

25 μηδαμῶς σὺ ποιήσεις ὡς τὸ ῥῆμα τοῦτο τοῦ ἀποκτείνειν δίκαιον μετὰ ἀσε
βοῦς καὶ ἔσται ὁ δίκαιος ὡς ὁ ἀσεβής μηδαμῶς ὁ κρίνων πᾶσαν τὴν γῆν οὐ
ποιήσεις κρίσιν

26 εἶπεν δὲ κύριος ἐὰν εὕρω ἐν Σοδομοῖς πεντήκοντα δικαίους ἐν τῇ πόλει
ἀφήσω πάντα τὸν τόπον δι' αὐτούς

27 καὶ ἀποκριθεὶς Αβρααμ εἶπεν νῦν ἡρξάμην λαλῆσαι πρὸς τὸν κύριον ἐγὼ
δέ εἰμι γῆ καὶ σποδός

28 ἐὰν δὲ ἐλαττωθῶσιν οἱ πεντήκοντα δίκαιοι πέντε ἀπολείς ἕνεκεν τῶν
πέντε πᾶσαν τὴν πόλιν καὶ εἶπεν οὐ μὴ ἀπολέσω ἐὰν εὕρω ἐκεῖ τεσσαράκοντα
πέντε

29 καὶ προσέθηκεν ἔτι λαλῆσαι πρὸς αὐτὸν καὶ εἶπεν ἐὰν δὲ εὗρεθῶσιν ἐκεῖ
τεσσαράκοντα καὶ εἶπεν οὐ μὴ ἀπολέσω ἕνεκεν τῶν τεσσαράκοντα

30 καὶ εἶπεν μή τι κύριε ἐὰν λαλήσω ἐὰν δὲ εὗρεθῶσιν ἐκεῖ τριάκοντα καὶ
εἶπεν οὐ μὴ ἀπολέσω ἐὰν εὕρω ἐκεῖ τριάκοντα

31 καὶ εἶπεν ἐπειδὴ ἔχω λαλῆσαι πρὸς τὸν κύριον ἐὰν δὲ εὗρεθῶσιν ἐκεῖ εἴ
κοσι καὶ εἶπεν οὐ μὴ ἀπολέσω ἕνεκεν τῶν εἴκοσι

32 καὶ εἶπεν μή τι κύριε ἐὰν λαλήσω ἔτι ἅπαξ ἐὰν δὲ εὗρεθῶσιν ἐκεῖ δέκα καὶ
εἶπεν οὐ μὴ ἀπολέσω ἕνεκεν τῶν δέκα

33 ἀπῆλθεν δὲ κύριος ὡς ἐπαύσατο λαλῶν τῷ Αβρααμ καὶ Αβρααμ ἀπέστρεψεν
εἰς τὸν τόπον αὐτοῦ

Muži sa odtiaľ obrátili a prišli do Sodomy. Abrahám však stál pred Pánom. Abrahám pristúpil a povedal: „Vari zahubiš spravodlivého spolu s bezbožným a bude spravodlivý ako bezbožný?

Ak budú v meste päťdesiat spravodliví, zahubiš ich? Či nenecháš (nepotrestané) celé (to) miesto kvôli päťdesiatim spravodlivým, ak v ňom budú?

Ty určite neurobiš takúto vec – aby si zabil spravodlivého s bezbožným a spravodlivý bude (na tom rovnako) ako bezbožný. Určite nie. Vari (ty), ktorý súdiš celú zem, neurobiš (spravodlivý) rozsudok?”

Pán povedal: „Ak nájdem v Sodome päťdesiat spravodlivých v meste, nechám (nepotrestané) celé (to) miesto vďaka nim.”

Abrahám sa ozval a povedal: „Teraz som začal hovoriť s Pánom, ja som však hlina a popol.

Ak tých päťdesiat spravodlivých bude o piatich menej, zahubiš kvôli tým piatim celé mesto?” Povedal: „Nezahubím, ak tam nájdem štyridsať piatich.”

Ešte ďalej s ním hovoril a povedal: „Ak sa tam nájdú štyridsiati?” Povedal: „Nezahubím (ho) kvôli tým štyridsiatim.”

Povedal: „Nech (sa mi) nič (nestane), Pane, ak prehovorím: Ak sa tam nájdú tridsiati?” Povedal: „Nezahubím (ho), ak tam nájdem tridsiatich.”

Povedal: „Keď môžem hovoriť s Pánom – ak sa tam nájdú dvadsiati?” Povedal: „Nezahubím (ho) kvôli tým dvadsiatim.”

Povedal: „Nech (sa mi) nič (nestane), Pane, ak prehovorím ešte raz: Ak sa tam nájdú desiat?” Povedal: „Nezahubím (ho) kvôli tým desiatim.”

Keď Pán ukončil rozhovor s Abrahámom, odišiel a Abrahám sa vrátil do svojho kraja.

22 И ѿвратѣвшесѧ ѡтѡдѧ мѡѣѣ, прїидѡша въ содомѣ: абраамъ же ѣще бѣше стоѧи предѣ гдѣмъ.

23 И прїблїзївсѧ абраамъ, рече: погубѣиши ли прѣвнаго съ нечестѣвѣмъ, и бѣдетъ прѣннѣкъ ѣкѡ нечестѣвѣи;

24 ѡце бѣдѡтъ пѧтъдесѧтъ прѣннѣцы во градѣ, погубѣиши ли ѧ; не пощѧдиши ли всегѡ мѣста пѧтъдесѧти рѧдн прѣвнѣхъ, ѡце бѣдѡтъ въ немъ;

25 ннѧкоже ты сотвориши по глаголѡ семѡ, ѣже ѡубѣти прѣннѣка съ нечестѣвѣмъ, и бѣдетъ прѣннѣкъ ѣкѡ нечестѣвѣи: ннѧкоже, сдѡѧи всѣи землїи, не сотвориши ли сдѡѧи;

26 Рече же гдѣ: ѡце бѣдѡтъ въ содомѣхъ пѧтъдесѧтъ прѣннѣцы во градѣ, ѡстѧблю всѣхъ градъ и всѣ мѣсто нѣхъ рѧдн.

27 И ѡбѣщѧвъ абраамъ, рече: ннѣ начѧхъ глаголати ко гдѡ моему, ѡзъ же ѣмъ землѧ и пѣелъ:

28 ꙗ́ще же о́умѧлаѡѡ ꙗ́тъꙗдеѡѡтъ ꙗ́ѡѡнцы въ чѣтъꙗредеѡѡтъ ꙗ́ѡѡтъ, ꙗ́ѡѡѡѡѡ ѡѡ чѣтъꙗредеѡѡтъ ꙗ́ѡѡѡѡ рѡѡѡ ѡѡѡ ѡѡѡ; ꙗ́ ꙗ́ѡѡѡ: ѡѡ ꙗ́ѡѡѡѡѡ, ꙗ́ѡѡ ѡѡѡѡѡѡѡ ѡѡѡѡ чѣтъꙗредеѡѡтъ ꙗ́ѡѡтъ.

29 И приложѣ ѿще глаголати къ немѹ, и рече: ѿще же ѡбръщѣши тѣмѹ
четыредесятѣ; И рече: не погублю ради чetypeдecати.

30 Ἡ ρεϋέ: что, гдѣ, ѡще возглаголю; ѡще же ѡбръщется тѣмъ трѣдесѣтъ; Ἡ ρεϋέ: не погублю трѣдесѣтнхъ радн.

31 ꙗꝥ рече: по нѣже ѿмамъ глаголати ко гд҃у: ѡце же ѡбращаѣши тѣмъ двѣдещтъ; ꙗꝥ рече: не погублю, ѡце ѡбращаѣши тѣмъ двѣдещтъ.

32 И рече: что, гдн, аще возглаголю ещѣ единому; аще же оберашдѣа тамъ
дѣлати; И рече: не погублю десятѣхъ радн.

33 ѿнде же гдѣ, ѿкѡ престѣ глѡ ко ѡбраѡмъ: ѡ ѡбраѡмъ возвратѣѡ на мѣсто
свое.

И обратились мужи оттуда, и пошли в Содом; Авраам же еще стоял пред
лицем Господа.

И подошел Авраам, и сказал: неужели Ты погубишь праведного с нечестивым, (и с праведником будет то же, что с нечестивым)?

Может быть, есть в этом городе пятьдесят праведников? Неужели Ты погубишь, и не пощадишь (всего) места сего ради пятидесяти праведников (если они находятся) в нем?

Не может быть, чтобы Ты поступил так, чтобы Ты погубил праведного с нечестивым, чтобы то же было с праведником, что с нечестивым; не может быть от Тебя! Судия всей земли поступит ли неправосудно?

Господь сказал: если Я найду в городе Содоме пятьдесят праведников, то Я ради них пощажу (весь город) и все место сие.

Авраам сказал в ответ: вот, я решился говорить Владыке, я прах и пепел: Может быть, до пятидесяти праведников не достанет пяти, неужели за недостатком пяти Ты истребишь весь город? Он сказал: не истреблю, если найду там сорок пять.

Абраам предложил говорить с Ним, и сказал: может быть, найдется там сорок? Он сказал: не сделаю того и ради сорока.

И сказал Авраам: да не прогневается Владыка, что я буду говорить: может быть, найдется там тридцать? Он сказал: не сделаю, если найдется там тридцать.

Авраам сказал: вот, я решил говорить Владыке: может быть, найдется там двадцать? Он сказал: не истреблю ради двадцати.

Авраам сказал: да не прогневается Владыка, что я скажу еще однажды:

может быть найдется там десять? Он сказал: не истреблю ради десяти. И пошел Господь, перестав говорить с Авраамом; Авраам же возвратился в свое место.

22 Ї ѡбратѣвшесѧ ѡтѣѡѡ мѡѡѡ, прѣидѡша въ содомѡ: абраамъ же сѣѣ бѣше стоѡѡ прѣдъ гдѣмъ.
 23 Ї приелѣжнѣсѧ абраамъ, рече: погубѣши ли прѣнаго съ нечетѣнѣымъ, ѡ бѡдетъ прѣннѣкъ ѡкъ нечетѣнѣый;
 24 ѡѣе бѡдѣтъ пѡтѣдесѡтъ прѣннѣцы во градѣ, погубѣши ли ѡ; не пощадѣши ли всѣѡ мѣста пѡтѣдесѡти рѡдѡ прѣнѣхъ, ѡѣе бѡдѣтъ въ нѣмъ;
 25 ннѣкоже тѣ сотворѣши по глаголѣ емѡ, сѣе оубѣнѣи прѣннѣкъ съ нечетѣнѣымъ, ѡ бѡдетъ прѣннѣкъ ѡкъ нечетѣнѣый: ннѣкоже, сѡдѡѡ всѣѡ землѣ, не сотворѣши ли сѡдѡ;
 26 Рече же гдѣ: ѡѣе бѡдѣтъ въ содомѣхъ пѡтѣдесѡтъ прѣннѣцы во градѣ, ѡсѣѡбѡ всѣѡ градъ ѡ всѣ мѣсто ѡхъ рѡдѡ.
 27 Ї ѡѡѡѡѡкъ абраамъ, рече: ннѣѣ начѡхъ глаголѣти ко гдѡ моемѡ, ѡзъ же сѣѡмъ землѡ ѡ пѣпелъ:
 28 ѡѣе же оѡмѡлѣсѧ пѡтѣдесѡтъ прѣннѣцы въ четѣредесѡтъ пѡтъ, погубѣши ли четѣредесѡти пѡтѣхъ рѡдѡ всѣѡ градъ; Ї рече: не погубѡ, ѡѣе ѡѡрѡѡѡтъ тѡмъ четѣредесѡтъ пѡтъ.
 29 Ї приложѣ сѣѣ глаголѣти къ немѡ, ѡ рече: ѡѣе же ѡѡрѡѡѡтъ тѡмъ четѣредесѡтъ; Ї рече: не погубѡ рѡдѡ четѣредесѡти.
 30 Ї рече: что, гдѡ, ѡѣе возглаголѡ; ѡѣе же ѡѡрѡѡѡтъ тѡмъ трѣдесѡтъ; Ї рече: не погубѡ трѣдесѡтихъ рѡдѡ.
 31 Ї рече: понѣже ѡмѡмъ глаголѣти ко гдѡ: ѡѣе же ѡѡрѡѡѡтъ тѡмъ двѡдесѡтъ; Ї рече: не погубѡ, ѡѣе ѡѡрѡѡѡтъ тѡмъ двѡдесѡтъ.
 32 Ї рече: что, гдѡ, ѡѣе возглаголѡ сѣѣ сѡннѡ; ѡѣе же ѡѡрѡѡѡтъ тѡмъ десѡтъ; Ї рече: не погубѡ десѡтихъ рѡдѡ.
 33 Ѣѡде же гдѣ, ѡкъ прѣстѡ гдѡ ко абраамѡ: ѡ абраамъ ѡѡвратѣсѧ на мѣсто своѡ.

Muži sa odtiaľ obrátili a išli do Sodomy. Abrahám ešte stál pred PÁNOM. Abrahám pristúpil a povedal: „Vari vyhladiš spravodlivého (spolu) so svojvoľníkom?

Možno je v meste päťdesiat spravodlivých. Vari (ich) vyhladiš a neodpustiš to-muto miestu kvôli päťdesiatim spravodlivým, ktorí sú v ňom?

Nech je ďaleko od teba urobiť takúto vec, že by si usmrtil spravodlivého (spolu) so svojvoľníkmi a spravodlivý by bol (na tom rovnako) ako svojvoľník! Nech je

to ďaleko od teba! Môže Sudca celej zeme nekonať, čo je správne?“

PÁN povedal: „Ak nájdem v Sodome päťdesiat spravodlivých uprostred mesta, odpustím celému (tomu) miestu kvôli nim.“

Abrahám sa (opäť) ozval a povedal: „Nuž, opovážil som sa hovoriť s Pánom, hoci som iba prach a popol.“

Možno však z päťdesiatich spravodlivých bude chýbať päť. Zničíš kvôli tým piatim celé mesto?“ Povedal: „Nezničím, ak tam nájdem štyridsiatic piatic.“

On však ešte pokračoval v reči a povedal: „Možno sa tam nájdú štyridsiati.“

Povedal: „Neurobím (to) kvôli tým štyridsiatim.“

(Potom) povedal: „Nechže sa Pán nenahnevá, ak prehovorím: Možno sa ta nájdú tridsiati.“ Povedal: Neurobím (to), ak tam nájdem tridsiatich.“

(Zase) povedal: „Nuž, opovážil som sa hovoriť s Pánom. Možno sa tam nájdú dvadsiati.“ Povedal: „Nezničím (ich) kvôli tým dvadsiatim.“

Povedal: „Nech (sa mi) nič (nestane), Pane, ak prehovorím ešte raz: Ak sa tam nájdú desiaty?“ Povedal: „Nezahubím (ho) kvôli tým desiatim.“

Keď Pán ukončil rozhovor s Abrahámom, odišiel a Abrahám sa vrátil do svojho kraja.

Pak se ti muži odtamtud odebrali a šli do Sedomy, ale Avraham zůstal nadále stát před Hospodinovou tváří.

A Avrahám pristoupil a pravil: „Zničíš se zločincem i spravedlivého?

Třeba je uvnitř města padesát spravedlivých, zničíš je a neodpustíš tomu místu kvůli padesáti spravedlivým uvnitř?

Běda ti, učinit takovou věc, zabít spravedlivého se zločincem a nečinit mezi spravedlivým a zločincem rozdílu, běda ti, být soudcem celé země, jenž nekoná soud!“

A Hospodin řekl: „Pokud uvnitř toho města naleznu padesát spravedlivých, odpustím kvůli nim celému tomu místu.“

A Avraham opáčil a děl: „Hleď, přestože jsem prach a popel, dovoluji si k Pánu promluvit.“

Třeba chybí do počtu padesáti spravedlivých pět, zničíš celé to město kvůli těm pěti?“, a on řekl: „Nezničím, i když tam najdu pětáctýřicet.“

On však k němu nepřestával mluvit a řekl: „A nalezne-li se tam čtyřicet?, a on řekl: „Neudělám to kvůli těm čtyřiceti!“

Řekl: Ať se Pán nehněvá, ale budu mluvit dál. Třeba se tam nalezne třicet?“, a on řekl: „Neudělám to kvůli těm třiceti!“

A on řekl: „Hleď, prosím, dovolím si k Pánu promluvit ještě: Třeba sa tem nálezne dvacet?“, a on řekl: „Nebudu ničit kvůli těm dvacet!“

A on řekl: „Ať se, prosím, Pán nehněvá, promluví ještě jednou: Třeba se tam

nalezne desiat, a on řekl: „Nezničím ani kvůli těm deseti!“

A Hospodin, jakmile přestal mluvit k Avrahamovi, odešel a Avraham se vrátil na své místo.

18.22-25. Lež Boh nejde sám do Sodomy, ale posíla svojich dvoch sprievodcov, anjelov. Vtedy Abrahám prihovori sa Pánovi a vyzvedá sa o Sodome, v ktorej býva jeho synovec Lot. Hovorí sa len o Sodome, pretože ona prevyšovala svojou ohavnosťou ostatné mestá Pentapolisu a aj preto, že tam býval Lot. Obdivuhodná je pokora Abraháмова a tiež láskavá dobrota Božia. Tu máme príklad účinnosť orodovania svätých ľudí (*Sväté Písmo Starého a Nového zákona*, 1996, s. 69).

18.22. „Muži“ – dvaja rozdielni od Jahveho, ktorý zostane s Abrahámom. Ďalej sa bude hovoriť v 19, 1 že sú to anjeli. V mazorétskom texte opisovači premiestnili mená Jahveho a Abraháma: Človek má stáť pred Bohom, a nie opačne, ako to znelo pôvodne (*Pentateuch. Pět knih Mojžišových s komentáři Jeruzalemské Bible*, 2004, s. 25-27).

Abrahám ešte stále stál pred Pánom (Mazoretský text). Je to jedno z osemnástich miest v hebrejskom kánone Biblie, nazývaných *tiqqune soferim*, t.j. opravy pisárov. Pôvodný text tu podľa poznámok tradície zákonníkov znel: „PÁN stál pred Abrahámom“, čo sa z teologického hľadiska vnímalo ako neudržateľná verzia. Opravený text je už zachytený v starom gréckom preklade LXX. Stáť pred Bohom tiež znamená slúžiť mu (porov. Kr 17, 1; 18, 15; 2 Kr 3, 14; 5, 16), uctievať ho (Jer 7, 10) alebo prestúpiť pred neho ako pred svedka (5Mjž 19, 17; 29, 14). V tomto prípade je Abraháмова prítomnosť pred PÁNOM prítomnosťou proroka, ktorý sa prihovára za druhých (Jer 14, 11; 15, 1).

18.24. Problém všetkých čias: musia dobrí trpieť so zlými a pre nich? V dávnom Izraeli bol cit kolektívnej zodpovednosti veľmi silný, preto sa tu nenaskytuje otázka, či môžu byť spravodliví ušetrení jednotlivo. V skutočnosti Boh zachráni Lota a jeho rodinu (19, 15-16); ale zásada osobnej zodpovednosti sa vyskytuje až v 5Mjž 7, 10; 24, 16; Jer 31, 29-30; Ez 14, 12. Abrahám sa iba pýta, keďže všetkých má stihnúť ten istý osud, či niekoľko spravodlivých nedosiahne odpustenie pre mnohých vinníkov. Jahveho odpovede potvrdzujú záchrannú úlohu svätých vo svete. Ale vo svojom vyjednávaní o milosrdenstvo sa Abrahám neodváža zostúpiť pod desať spravodlivých. Podľa Jer 5, 1 a Ez 22, 30 Boh by odpustil Jeruzalemu, keby tam našiel aspoň jedného spravodlivého. Konečne v Iz 53 práve utrpenie jediného Služobníka má zachrániť celý národ, ale toto oznámenie pochopia až vtedy, keď ho Christos uskutoční.

Patrstický komentár: Príhovor u Boha zo strany Abraháma nám poukazuje na to, akí dôležití sú svätí a spravodliví ľudia. Lebo ich viera a spravodlivosť môže zachrániť od skazy (Ambróz¹, De Abr. 1, 6, 48: CSEL 32/1, 535-536).

Rabínsky komentár: Abrahám sa obáva, že ľudia stratia vieru v Božiu spravodlivosť, keď dopustí rovnaké utrpenie na spravodlivých i na hriešnikov (Gur Arjeh).

18.27. Pán. Abrahám použil vo svojej modlitbe oslovenie „Pán“ (Adonaj), nie zmluvné meno „Hospodin“ (Jahve). Apeloval na Boha ako na Sudcu celej zeme (v. 25). **Prach a popol.** V protiklade k Božiemu vysokému postaveniu sa Abrahám o sebe vyjadruje ako o niekom bezvýznamnom (pozri Jób 30, 19; 42, 6).

18.32. Ešte raz. Abrahámove otázky vo vv. 23-32 neboli o vyjednávaní, ale vychádzali zo súcitu s jeho príbuznými a túžby poznať Božie cesty. **Desať.** Možno sa Abrahám zastavil pri desiatich preto, že počas modlitby počítal: Lót, jeho žena, možno dvaja synovia (pozri 19, 12), aspoň dve dcéry s ich budúcimi manželmi (pozri 19, 14) a dve nevydaté dcéry (pozri 19, 8) (*Pentateuch. Päť kníh Mojžišových s komentármi Jeruzalemskej Biblie*, 2004, s. 25-27).

Rabínsky komentár: Abrahám vyjednáva hoci vie, že obyvatelia mesta sú známimi hriešnici. Nie sú mu preto ľahostajní, ale prihovára sa za nich a dúfa v ich obrátenie. Keby päť spravodlivých chýbalo, ešte vždy budú v každom meste deväti a Boh by sa mohol pridať k nim ako desiaty, aby doplnil požadovaný počet (Midraš, Raši) pre *minjan*. Desať Židov, mužov starších ako trinásť rokov, sa v judaizme označuje slovom *minjana* a na konanie každého verejného liturgického zhromaždenia je potrebný tento počet prítomných.

Ľudia sa často pokúšajú porovnávať morálku Starého Zákona s morálkou Nového Zákona. Povrchní bádatelia tvrdia, že iba Nový Zákon učí láske k blížnemu a Starý Zákon učí k odplate, pomste a v lepšom prípade k spravodlivosti. Práve tu v Starom Zákone nachádzame obrovský príklad lásky spravodlivého k ľuďom ako je modlitba praotca Abraháma za hriešne mesto. A k tomu nás nabáda aj Christos (Mt 5, 44-45) (*Щедровицкий* 2003, s. 159).

¹ „Keď si všímaš postupné otázky a odpovede dôjdeme až ak desiatim spravodlivým, kde Boh vďaka malému počtu spravodlivých sľubuje, že celý národ nepotrestá. Takýmto spôsobom sa učíme, že spravodlivý muž je veľkým darom pre domovinu. Preto netreba závidieť svätým mužom, ale treba im dôverovať. Pretože ich viera nás zachraňuje a ich spravodlivosť zabráňuje tomu, aby sme boli zničení. Ak by Sodoma mala aspoň desať spravodlivých mohla sa vyhnúť záhube“ (*Медиоланский*. In: Библийские комментарии отцов Церкви и других авторов I – VIII веков, 2004, s. 90).

Zoznam bibliografických odkazov

- AUGUSTÍN, S., 2005. *Boží štát. II. zväzok*. Trnava. ISBN 80-7162-571-X.
- BANDY, J., 2002. *Úvod do exegézy Starej zmluvy*. Bratislava. ISBN 80-223-1693-8.
- BANDY, J., 2003. *Teológia Starej Zmluvy*. Bratislava. ISBN 80-223-1793-4.
- BANDY, J., 2003. *Úvod do Starej Zmluvy*. Bratislava. ISBN 80-223-1885-X.
- BANDY, J., 2006. *Dejiny Izraela*. Bratislava. ISBN 80-223-2139-7.
- Biblický slovník*, 1956. Red. A. Novotný. Praha.
- BIBLIA, 1990. Vydala Slovenská evanjelická cirkev a. v. v ČSSR. ISBN 0-564-03222-0.
- Библия – Книги Священного Писания Ветхого Завета на церковнославянском языке*, 1993. Москва.
- Библейские комментарии отцов Церкви и других авторов I – VIII веков. Ветхий Завет II. Книга Бытия 12-50*, 2004. Герменевтика. ISBN 5-901494-03-2.
- BIČ, M., 1986. *Ze světa Starého zákona I*. Praha.
- DUKA, D., 1992. *Úvod do Písma Svatého Starého Zákona*. Praha. ISBN 80-901252-5-5.
- ДРОЗДОВ, Ф., 1867. *Толкование на Книгу Бытия*. Москва.
- ЕГОРОВ, Г., 2016. *Священное Писание Ветхого Завета*. Москва. ISBN 978-5-7429-1053-4.
- FINKELSTEIN, I. a N. SILBERMAN, 2007. *Objevení Bible. Svatá Písma Izraele ve světle moderní archeologie*. Vyšehrad 2007. ISBN 978-80-7021-869-3.
- Genezis*, 2008. Trnava. ISBN 978-80-7141-626-5.
- GENEZIS – *Starý zákon, překlad s výkladem*, 1968. Praha.
- JANČOVIČ, J., 2002. „Nech je svetlo!“ – *Úvod a exegéza vybraných statí Pentateuchu*. Bratislava.
- JOHNSON, P., 1995. *Dějiny židovského národa*. Rozmluvy. ISBN 80-85336-31-6.
- KITTEL, R., 1937. *Biblia Hebraica*. Stuttgart.
- KÜNG, H., 2016. *Židovství*. Brno. ISBN 978-80-7485-110-0.
- LACH, S., 1962. *Księga Rodzaju. T. 1.-II*. Poznań.
- ЛОПУХИН, А., 1904-1907. *Толковая Библия Т. 1*. Петербург.
- МЕНЬ, А., 2000. *Исагогика – Ветхий Завет*. Москва. ISBN 5-88869-032-5.
- МЕНЬ, А., 2002. *Как читать Библию I.-II*. Калининград. ISBN 5-88869-029-5.
- Nový biblický slovník*, 1996. Red. J. Douglas a kol. Praha. ISBN 80-85495-65-1.
- Pentateuch. Päť kníh Mojžišových s komentármi Jeruzalemskej Biblie*, 2004. Trnava. ISBN 80-7141-447-6.
- ПРАВОСЛАВНАЯ ЭНЦИКЛОПЕДИЯ Т. 1., 2000. Москва. ISBN 5-89572-006-4.
- Průvodce životem. I. Mojžíšova (Genesis)*, 1998. Praha. ISBN 80-7130-059-4.
- ПУШКАРЬ, В., 2004. *Священная библейская история*. Санкт-Петербург. ISBN 5-7444-1167-4.
- RAHLFS, A., 1935. *SEPTUAGINTA –LXX*. Stuttgart. ISBN 3438051214.
- STRUPPE, U. a W. KIRSCHSCHLAGER, 2000. *Úvod do Starého a Nového zákona. Jak porozumět Bibli*. Vyšehrad. ISBN 80-7021-334-5.
- Sväté písmo Starého a Nového zákona*, 1996. Trnava. ISBN 80-7162-152-8.
- ŠALING, S. a kol., 2003. *Veľký slovník cudzích slov*. Bratislava. ISBN 80-89123-02-3.
- Štúdičná Biblia*, 2015. Banská Bystrica. ISBN 978-80-8156-052-1.
- SCHULTZ, S., 1989. *Starý Zákon mluví*. Praha.
- ЩЕДРОВИЦКИЙ, Д., 2003. *Введение в Ветхий Завет*. Москва. ISBN 5-901599-15-2.
- ТЕОДОРИТ, К., 1855. *Толкование на книгу Бытия*. Москва.
- The Orthodox study Bible. 2008 by Athanasius of Orthodox Theology*. USA. ISBN 978-0-7180-0359-3.
- ВАСИЛИАДИС, Н., 2003. *Библия и археология*. Св.-Троицкая Сергиева Лавра.

ВЕНИАМИН, П., 2004. *Священная библейская история, ч. 1-2*. Санкт-Петербург. ISBN 5-7444-1167-4.

Výklady ke Starému zákonu I. Zákon, 1991. Praha. ISBN 80-7017-408-0.

WESTERMANN, C., 1972. *Tisíc let a jeden den*. Praha.

CHIOLERIO, M., 1997. *Blaze tomu, kdo slyší tato slova. První setkání se Starým zákonem*. Paulínky. ISBN 80-86025-10-1.

prof. ThDr. Alexander Cap, CSc.

Katedra biblických nauk

Pravoslávna bohoslovecká fakulta PU v Prešove

e-mail: alexander.cap@unipo.sk

AGRESJA I PRZEMOC WŚRÓD DZIECI I MŁODZIEŻY - PROFILAKTYKA ZJAWISKA

Joanna Inglot-Kulas

Streszczenie: Problem agresji i przemocy mimo podejmowanych przez różnorakie środowiska środków zaradczych, stale przybiera tendencję wzrostową. Formowanie się zachowań agresywnych jest procesem długotrwałym oraz uwarunkowanym wieloma czynnikami. Przyczyny zachowań destrukcyjnych dzieci i młodzieży tkwią w środowisku rodzinnym, szkolnym, właściwościach dziecka oraz wzorcach kulturowych. Środowisko rodzinne pełni znaczącą rolę w generowaniu skłonności do stosowania agresji i przemocy. Autorytarne wzorce i stereotypy „tradycyjnego” wychowania oraz przemoc wpisana w codzienność życia rodzinnego warunkują patologiczne zachowania wychowanków.

Autorka charakteryzuje w artykule zjawisko agresji oraz przemocy. Wymienia czynniki sprzyjające zachowaniom agresywnym i przemocowym, określa ich skutki, a także profilaktykę i formy ich przeciwdziałania. W części końcowej określa działania wdrażające optymalizację edukacji mającej na celu bezpieczeństwo i przeciwdziałanie agresji i przemocy wśród dzieci i nastolatków. Poprzez właściwe wypełnianie funkcji wychowawczych, profilaktycznych oraz szerokiej edukacji każda jednostka środowiska społecznego może pomóc w rozpoznaniu, zrozumieniu i przewidywaniu konsekwencji określonych decyzji oraz przygotować młodego człowieka do funkcjonowania w coraz trudniejszym świecie.

Słowa kluczowe: agresja, przemoc, dzieci, młodzież, profilaktyka, edukacja, bezpieczeństwo

Abstract: The problem of aggression and violence, despite various remedies undertaken by numerous environments, is constantly growing. Formation of aggressive behaviors is a long-term process, conditioned by many factors. The causes of destructive behaviors of children and adolescents lie in the family, school environment, child's characteristics and cultural patterns. The family environment plays a significant role in generating a tendency to use aggression and violence. The authoritarian patterns and stereotypes of "traditional" upbringing as well as violence, typed in everyday life of the family, cause pathological behaviors of children.

In the article, the phenomenon of aggression and violence is presented and described. The author lists factors conducive to aggressive and violent behavior; determines their effects and enumerates the forms of prevention and counteraction. In the final part, the actions of optimization of education aimed at safety and counteracting aggression and violence among children and adolescents are defined.

By properly fulfilling educational, preventive and extensive education functions, each unit of the social environment can help recognizing, understanding and anticipating the consequences of certain decisions and prepare a young person to function in an increasingly difficult world.

Key words: aggression, violence, children, adolescents, prevention, education, security

1.1 Wprowadzenie

Zjawisko agresji i przemocy jest bardzo złożone i trudne do zdefiniowania, z powodu wielości i różnorodności przejawów oraz form zachowania, które w subiektywnej ocenie nie zawsze uznawane są za coś złego, zagrażającego wolności i godności człowieka.

To błędne przeświadczenie wymaga edukacji, rzetelnej wiedzy w tym zakresie, obejmującej już najmłodsze pokolenie. Współcześnie nie jest możliwa skuteczna realizacja działań wychowawczych i dydaktycznych bez uwzględnienia zadań skoncentrowanych na korygowaniu zaburzonego zachowania dzieci i młodzieży, a równocześnie ich wspieraniu i stymulowaniu rozwoju.

Problem agresji i przemocy mimo podejmowanych przez różnorakie środowiska środków zaradczych, stale przybiera tendencję wzrostową, szokując coraz to nowszymi formami oraz przejawami (m.in. bullying, tyranizowanie, prześladowanie, hejtowanie, cyberprzemoc, flaming, mobbing).

Agresja oraz przemoc stały się swoistego rodzaju „towarem”, znakomicie sprzedającym się w mediach, grach komputerowych, prasie, książkach, czy dyscyplinach sportowych, „towarem” na który stale wzrasta popyt.

Na podstawie wielu badań nad rozwojem oraz czynnikami odpowiedzialnymi za agresję i przemoc u dzieci i młodzieży ukształtowało się przekonanie, iż formowanie się zachowań agresywnych jest procesem długotrwałym oraz uwarunkowanym wieloma czynnikami. Współcześnie uważa się, że przyczyny zachowań destrukcyjnych dzieci i młodzieży tkwią w środowisku rodzinnym, szkolnym, właściwościach dziecka oraz wzorcach kulturowych.

Prowadzone od lat siedemdziesiątych XX wieku badania wskazują, iż poziom agresji i przemocy wśród dzieci i młodzieży wciąż przejawia tendencję wzrostową.

Redakcja *EuroDialogu*, europejskiego pisma wydawanego w Polsce pod patronatem UNESCO od jesieni 1997 do wiosny 1999 podjęła się próby zdiagnozowania sytuacji nasilenia agresji i przemocy w środowisku młodzieży (przebadano ponad 1500 osób) w wieku od 15 do 19 lat. Blisko trzy czwarte ankietowanych wskazało wówczas, że żyją w poczuciu zagrożenia przemocą, której najczęściej doświadczają w miejscach publicznych (koncerty, dyskoteki, osiedla, ulice miast). Respondenci wskazali również na szkołę jako miejsce przemocy oraz środowisko rodzinne. Większość badanych doświadczyło bezpośredniego kontaktu ze zjawiskami agresji i przemocy głównie w mass-mediach (tam też zdobyli wiedzę na ten temat). Według ankietowanych najczęściej ofiarami napastników są dzieci oraz młodzież. Przemoc stosowana jest wobec rówieśników lub młodszych od siebie, w formie wymuszeń pieniędzy, gróźb, pobić, czy agresji werbalnej. Blisko co dziesiąty badany wskazał, iż często ofia-

rami przemocy są osoby starsze, niedołążne oraz upośledzone (Borkowski, Kułińska i Paterek 1999).

Badanie „Przemoc w szkole 2011”² zostało przeprowadzone w ramach programu społecznego „Szkoła bez przemocy”. Jest ono uzupełnieniem o dodatkowe tematy powtórzeniem analogicznego badania z wiosny 2006 roku, które to stało się punktem wyjściowym dla działań Programu. W skali zjawiska przemocy, nie nastąpiły wyraźne zmiany od 2006 roku. Wyniki świadczą o braku zmian, z delikatnym wzrostem skali przemocy werbalnej, relacyjnej oraz wymuszeń (o charakterze niematerialnym). W polskich szkołach bardzo powszechna jest przemoc werbalna: wyzywanie, wyśmiewanie, obraźliwe komentarze na temat rodziny itp. Cyberbullying oraz przemoc seksualna, są w polskich szkołach obecne, chociaż nie tak powszechne jak przemoc werbalna. Przemoc materialna, a więc kradzieże, niszczenie własności uczniów, wymuszenia finansowe (zmuszanie do kupowania czegoś za pieniądze ucznia) występuje w szkołach dość często – problem ten dotyczy co dziesiątego ucznia. Młodzi ludzie doświadczają różnorodnych zachowań agresywnych, ale zazwyczaj nie uważają przemocy za bardzo poważny problem i ogólnie czują się w szkole bezpiecznie. Nauczyciele często są przekonani, że przemoc jest zjawiskiem występującym sporadycznie, kilka razy w roku, tymczasem z odpowiedzi uczniów wynika, że część zachowań agresywnych jest powszechna. Rodzice są często nieświadomi, że ich dzieci są ofiarami różnych rodzajów przemocy, że mają konflikty z nauczycielami i innymi uczniami. Ich brak wiedzy może wynikać między innymi z tego, że ogólnie nie odczuwają oni potrzeby częstych kontaktów ze szkołą. Rodzice określają na ogół swój kontakt ze szkołą dziecka jako ścisły. Jednocześnie rzadko wiedzą, co dzieje się w szkole ich dziecka i raczej nie odczuwają potrzeby kontaktu z nauczycielami, gdy dziecko dobrze się uczy i zachowuje. Potwierdza to badanie nauczycieli – mają oni lepsze zdanie o wsparciu ze strony rodziców w sytuacjach kryzysowych niż o ich codziennym zaangażowaniu (Giza-Poleszczuk, Komendant-Brodowska i Baczko-Dombi 2011, s. 112-115).

² Badanie „Przemoc w szkole 2011” zostało przygotowane przez zespół badawczy z Instytutu Socjologii UW, pod kierownictwem prof. Anny Giza-Poleszczuk. W skład zespołu weszły: mgr Agata Komendant-Brodowska oraz mgr Anna Baczko-Dombi. Podobnie jak w 2006 roku, badanie zrealizowało CBOS. Badanie zostało zrealizowane na ogólnopolskiej reprezentatywnej próbie 150 szkół z trzech szczebli nauczania - podstawówek, gimnazjów oraz szkół ponadgimnazjalnych. W każdej szkole ankietowano 1 losowo wybraną klasę oraz 6 uczących ją nauczycieli różnych przedmiotów - w tym wychowawców klas. Badanie objęło 4 grupy respondentów: uczniów (N = 3169), rodziców (N = 428), Nauczycieli (N = 883), dorosłych mieszkańców Polski (N = 2301); <http://www.szkolabezprzemocy.pl/1391,przemoc-w-szkole-maj-2011> [dostęp: 04.04.2018].

Z badań przeprowadzonych przez Instytut Psychologii PAN wynika, że ponad 70% Polaków, widząc przemoc dorosłych dzieci wobec rodziców, w ogóle na nią nie reaguje. W 2012 r. pracownicy Niebieskiej Linii odebrali 723 zgłoszenia od osób, które doświadczyły przemocy ze strony swoich pełnoletnich dzieci. Najczęściej zgłaszano przemoc psychiczną (92%) oraz fizyczną (66% przypadków) (Szulc 2013).

Według badań ekspertów Instytutu Badań Edukacyjnych w 2014 r., 10% dzieci w szkołach doświadcza dręczenia. Szczególnie narażeni są małoletni z rodzin ubogich, bez wsparcia rodziców. Agresywne zachowania mają miejsce głównie w klasach IV–VI szkoły podstawowej, a nie w gimnazjach. Problemy są mniejsze w klasach, w których uczniowie oceniają nauczycieli jako życzliwszych i bardziej skłonnych do pomocy, a także tam, gdzie uczniowie lepiej znają prawa i zakazy szkolne oraz je akceptują, a nauczyciele i dyrekcja omawiają je jasno i szczegółowo. Duża część wychowawców jest świadoma istnienia problemu agresji i przemocy rówieśniczej, jednak wielu też nie zdaje sobie sprawy z jego skali. Około jedna trzecia wychowawców jest przekonanych, że w ich klasach nie dochodzi do żadnych tego typu zachowań. Deklarują tak przede wszystkim wychowawcy z liceów i techników (około 60%). W gimnazjach około jedna czwarta wychowawców wskazała na brak jakiegokolwiek problemu w klasie, w szkołach podstawowych (klasy IV–VI) – około jedna piąta. Wychowawcy najczęściej nie wiedzą o agresji słownej oraz nękanii w Internecie (Skiptrow 2015).

W Polsce, w roku 2016, według statystyk Komendy Głównej Policji o przemoc domową podejrzewanych było 373 nieletnich, w roku 2015 osób tych było 306. W roku 2017 dominującą kategorią przemocy w rodzinie była przemoc psychiczna (stanowiła 46,54%, ogólnej liczby odnotowanych przypadków stosowania przemocy), fizyczna (36,18% ogólnej liczby), a także nastąpił wzrost, w stosunku do 2016 r. przemocy ekonomicznej i seksualnej (Sprawozdanie_NK_2016; Sprawozdanie_NK_2017). Dane te jednak nie ukazują rzeczywistego problemu przemocy, ponieważ wiele przypadków tego rodzaju nie jest zgłaszanych do odpowiednich instytucji oraz organizacji pomocowych.

Środowisko rodzinne pełni znaczącą rolę w generowaniu skłonności do stosowania agresji i przemocy. Autorytarne wzorce i stereotypy „tradycyjnego” wychowania oraz przemoc wpisana w codzienność życia rodzinnego warunkują patologiczne zachowania wychowanków. Zapracowani i zajęci swoimi problemami rodzice nie mają czasu dla swoich dzieci, nie dają im wystarczającego oparcia, ani opieki. Wielu aktów przemocy, czynów przestępczych oraz manifestacji agresywnych zachowań dokonują osoby o wysokim statusie materialnym.

Współcześnie bardzo dużą odpowiedzialnością za „nakręcanie spirali” agresji obarcza się mass-media (telewizja, internet, filmy, gry komputerowe), które eliminują wrażliwość na wyrządzanie krzywdy (Borkowski, Kulińska i Paterek 1999).

Czas spędzony na graniu w gry, których głównym składnikiem jest przemoc, sprawia, że ludzie stają się bardziej agresywni i mniej wrażliwi na cierpienie innych. Dzieje się tak niezależnie od płci, wieku i pochodzenia społecznego graczy. Gry komputerowe mogą stanowić swego rodzaju poligon. Gracze zwiększają na nim każdego dnia poziom przemocy, którą są w stanie zastosować w codziennym życiu (Bushman 2016).

Okres dorastania stanowi ważny momentem w egzystencji każdego młodego człowieka. To czas, który charakteryzuje się intensywnym myśleniem o sobie oraz próbą określenia własnej tożsamości na podstawie opinii cenionych osób z otoczenia oraz własnych refleksji.

Wiek dojrzewania jest specyficznym etapem, uważanym za moment przejściowy, pomost pomiędzy dzieciństwem a dorosłością. Młodzi ludzie stojąc przed określonymi wymaganiami społecznymi, zaczynają dokonywać oceny własnych możliwości. Ich samoocena często podporządkowana jest licznym wahaniom zależnym od nastroju oraz różnych okoliczności. Młodzież w okresie dorastania często doświadcza skrajności nie doceniając lub przeceniając swoje możliwości. Negatywny obraz własnej osoby wywołuje u nich lęk, niepokój i różne objawy niedostosowania społecznego. Niska samoocena zaś determinuje negatywną postawę w stosunku do innych ludzi, przyczyniając się do powstawania zaburzeń w kontaktach interpersonalnych (Furmańska 2001, 24-29).

Zachowania konfliktowe u nastolatków bardzo często wynikają z potrzeby zwrócenia na siebie uwagi (np. nauczycieli, płci przeciwnej, rodziców, którzy często zaniedbują swoje dzieci). Powodem takich zachowań może być również brak umiejętności radzenia sobie z własnymi emocjami oraz nieumiejętność rozwiązywania problemów, co przyczynia się do wzrostu napięcia, frustracji i agresji. Innym powodem może być także chęć przejęcia kontroli nie tylko nad własnym życiem, ale przede wszystkim nad życiem osób dorosłych oraz chęć sprawowania władzy w domu, w klasie szkolnej. Kiedy dziecko, nastolatek widzi, że dorosły jest uległy na jego wpływy oraz daje pozwolenie na złe traktowanie, nasila to w nim zachowania agresywne oraz chęć zarządzania i manipulowania innymi.

Jedną z najważniejszych przyczyn wywołujących zaburzenia rozwoju społecznego w okresie dorastania jest stosunek młodego człowieka do ludzi dorosłych, w tym przede wszystkim do rodziców i wychowawców oraz stawianych

przez nich wymagań. Przeciwwstawianie się decyzji dorosłych może przyjmować mniej lub bardziej negatywny charakter – od braku uprzejmości i opanowania w codziennych kontaktach, aż do aroganckich, a czasem nawet brutalnych zachowań. Nasilenie zachowań agresywnych powoduje często występująca w okresie adolescencji drażliwość, impulsywność, huśtawka nastroju, wybuchowość oraz wzmożona konfliktowość (Gruszczyński, Gruszczyński i Olas 2003, s. 169).

Niemożliwym jest wychowanie dobrych obywateli w szkole, w której reguły życia społecznego i atmosfera sprzeczne są z zasadami otwartej komunikacji i prawami człowieka. Ważny jest sposób traktowania uczniów na wszystkich lekcjach, jasne reguły w relacjach nauczycieli i uczniów, procedury odwoławcze w sytuacji konfliktów, a także zaangażowanie społeczności szkolnej w sprawy wykraczające poza mury szkoły (MEN 2013).

Bezpieczeństwo w szkole to temat często podejmowany w debacie publicznej i istotny zarówno dla nauczycieli, dyrektorów, uczniów i ich rodziców. Prowadzone w Polsce w ostatnich kilkunastu latach badania agresji i przemocy szkolnej wskazują na postępujące zagrożenia w tym zakresie oraz podkreślają przemiany specyfiki zachowań agresywnych w szkole (w tym szczególnie nasilenie agresji elektronicznej). Stąd tak ważna jest edukacja dla bezpieczeństwa i podejmowanie inicjatyw profilaktycznych oraz interwencyjnych przez szeroką sieć przedstawicieli całej społeczności lokalnej.

1.2 Agresja - istota i cechy zjawiska

Wielu autorów dąży do zdefiniowania zjawiska agresji i przemocy, próbując oddzielić przejawy przemocy od przejawów agresji, wychodząc z założenia, że celem agresji jest skrzywdzenie ofiary, zaś celem przemocy wywarcie wpływu na jednostkę. Pojęcie przemocy i agresji często używane jest zamiennie, co powoduje dodatkowy chaos dotyczący ich funkcji znaczeniowej (Mazur 2002, s. 10).

Agresji jest działaniem zamierzonym, mającym na celu, w formie otwartej lub symbolicznej, wyrządzenie komuś lub czemuś szkody, straty cenionych społecznie wartości, bólu fizycznego lub cierpienia moralnego (Bandura i Walters 1968, s. 11; Frączek 2002, s. 4, Aronson, Wilson i Alert 1997, s. 497). To aspołeczny sposób zachowania się wynikający z chęci niszczenia, szkodenia innym i wrogich tendencji (Skorny 1987, s. 187).

Pojęcie agresji interpretowane jest w dwojaki sposób. Jako zachowanie podejmowane z intencją wyrządzenia szkody, prowadzące faktycznie lub potencjalnie do negatywnych dla innych skutków (cierpienie, ból, utrata cenionych wartości) oraz wewnętrzny stan emocjonalno-motywacyjny jednostki charak-

teryzujący się irytacją, wrogością, gniewem, złością oraz chęcią szkodenia i niszczenia (Milerski i Śliwerski 2000).

W zachowaniach agresywnych podmiotem agresji może stać się osoba lub grupa osób, u których zaobserwować można zachowania agresywne. Przedmiotem agresji są natomiast osoby lub rzeczy, na które skierowana jest agresja (Mazur 2002, s. 15). Agresja jest incydentalnym zachowaniem. Dotyczy osób o zbliżonej sile i możliwościach fizycznych oraz psychicznych. Może prowadzić do przemocy (Czemierowska-Koruba 2015, s. 5).

Zachowania agresywne sprawiają natychmiastową satysfakcję, podwyższają poczucie własnej wartości oraz kontrolę nad sytuacjami, emocjami z którymi dziecko, czy młody człowiek często nie może sobie poradzić. W literaturze przedmiotu badacze (Mazur 2002, s. 15-19; Kmieciak-Baran 1998, s. 365; Skorny 1976, s. 211-222; Rumpf 2004, s. 15) wyróżniają szereg podziałów agresji:

- *pseudoagresja* (zachowania agresywne, które mogą wyrządzić komuś krzywdę, ale nie mają tego na celu);
- *autoagresja* (działania agresywne, których celem jest spowodowanie psychicznej albo fizycznej szkody, samookaleczanie ciała; dokonywanie samouszkodzeń zagrażających zdrowiu, a nawet życiu; sprawienie, zadanie sobie bólu);
- *agresja przypadkowa* (działania agresywne, których efektem, ale nie intencją, jest krzywda uczyniona drugiej osobie);
- *agresja jawna* (składa się z agresji fizycznej – polegającej na bezpośrednim ataku, który ma na celu uszkodzenia ciała lub zadanie bólu; agresji słownej – przejawiającej się w formie szkodliwych i przykrych dla ofiary opinii i sformułowań, poniżenia i grożenia; agresji symbolicznej – skierowanej na przedmioty, które dla agresora są symbolem danej instytucji lub osoby, w odniesieniu do której ma zamiar przejawić agresję; agresji spontanicznej – łączącej się z zapotrzebowaniem na stymulację z zachowaniem równowagi w strukturze „ja”);
- *agresja ukryta* (występuje w formie marzeń o zemście, zniszczeniu własności lub poniżeniu jednostki; ten rodzaj agresji jest trudny do zdiagnozowania i możliwy do zaobserwowania tylko na podstawie wypowiedzi lub reakcji mimicznych agresora);
- *agresja asertywna* (postępowanie agresywne w kierunku wyznaczonego celu, bez wątpliwości, obaw czy niepotrzebnych wahań);
- *agresja obronna* (zachowania agresywne mające na celu usunięcie zagrożenia w obawie przed utratą życia, zdrowia, własności czy wolności);
- *agresja konformistyczna* (działania, które nie są efektem agresywnych po-

pędów skłaniających agresora do czynienia krzywdy, lecz wynikają z nakazu, polecenia zrobienia krzywdy);

- *agresja instrumentalna* (postępowanie agresywne, którego celem jest zdobycie tego, co pożądane i konieczne; motywem tego rodzaju agresji są określone działania; agresja odgrywa rolę instrumentu, narzędzia dającego możliwość osiągnięcia celu; wystąpieniu jej może służyć nieprawidłowo ukształtowana hierarchia wartości, gdzie naczelnym celem funkcjonowania człowieka staje się dążenie za wszelką cenę do osiągnięcia sukcesu osobistego, bez liczenia się z interesami i potrzebami innych ludzi);
- *agresja konstruktywna* (zachowania niezgodne z obowiązującym prawem, lecz zgodne ze społecznym oczekiwaniem, np. ratowanie komuś życia poprzez zabicie lub okaleczenie przestępcy);
- *agresja destruktywna* (działania agresywne godzące w swobodę jednostki, niezgodne z obowiązującymi normami prawnymi, obyczajowymi, moralnymi np. gwałt, morderstwo);
- *agresja frustracyjna* (przyjmuje formę poczucia krzywdy, gniewu, chęci szkodenia lub wyrządzenia komuś cierpienia bądź przykrości; frustracja jest konsekwencją blokady określonych potrzeb);
- *agresja naśladowcza* (wynika z mimowolnego naśladowania zachowań agresywnych, których dana osoba doświadcza w swoim otoczeniu; wzorce tych zachowań wpływają na osobę i jej zachowanie się, wtedy, gdy model postępowania czerpany jest od osób znaczących, mechanizm identyfikacji powoduje wystąpienie dążenia do upodobnienia się do sposobu mówienia, ubioru lub zachowania się modelu);
- *agresja patologiczna* (źródłem tej agresji są procesy chorobowe, które zachodzą w układzie nerwowym; powodują one wystąpienie zaburzeń zachowania, przyjmując formę zachowań agresywnych jako charakterystycznych symptomów niektórych chorób psychicznych i nerwowych; mimo braku modeli agresywnego zachowania, wpływu frustracji, czy celów działania dokonywanych za pomocą agresji, osoba chora zachowuje się agresywnie wskutek uruchomienia się mechanizmów fizjologicznych);
- *agresja reaktywno-defensywna* (cehuje się wrogością i służy jako obrona przed strachem);
- *agresja aktywno-destrukcyjna* (charakteryzuje się świadomą wrogością i skłonnością do niszczenia).

Do najczęściej spotykanych form agresji i przemocy w środowisku szkolnym badacze (Czemierowska-Koruba 2015, s. 7; Pyżalski 2012; Szczepanik i Jaroś 2016, s. 93-94) zaliczają:

- *agresję fizyczną* (bicie, kopanie, plucie, popychanie, szarpanie, wymuszanie pieniędzy, podstawianie nogi, zabieranie przedmiotów, niszczenie własności; agresja i przemoc fizyczna mogą być stosowane bezpośrednio – gdy uczniowie sami są ich sprawcami – lub pośrednio – gdy nakłaniają do nich innych);
- *agresję werbalną* – słowną (dokuczanie, przezywanie, wyśmiewanie, wyszydzanie, obrażanie, ośmieszanie, przeszkadzanie, grożenie, rozpowszechnianie plotek, pokazywanie nieprzyzwoitych gestów; również ten rodzaj agresji i przemocy może występować w formie pośredniej, np. gdy uczniowie namawiają rówieśników do zrobienia komuś krzywdy, wyśmiewania lub wykluczenia z grupy);
- *agresję relacyjną* (agresja bez fizycznego kontaktu, polegająca na działaniach, które prowadzą do obniżenia czyjegoś statusu w grupie, wykluczenia z grupy, izolowania, pomijania, nieodzywiania się);
- *agresję cyfrową, elektroniczną, cyberprzemoc* (przemoc z użyciem nowych technologii, np. obraźliwe SMS-y czy e-maile, wpisy na portalach społecznościowych, umieszczanie w internecie zdjęć lub filmów ośmieszających ofiarę, agresywne ataki na czacie lub w ramach grupy dyskusyjnej, regularne elektroniczne przysyłanie nieprzyjemnych wiadomości do ofiary, podszywanie się pod ofiarę (kradzież tożsamości), upublicznianie tajemnic, udostępnianie prywatnych materiałów (zdjęć ofiary), śledzenie i nękanie oraz prowokowanie do pewnych zachowań i dokumentowanie ich za pomocą zdjęć lub filmów upowszechnianych następnie w internecie, upublicznienie poniżających, nieprawdziwych informacji lub materiałów na temat ofiary);
- *agresję reaktywną* (to wroga reakcja występująca w momencie silnych emocji lub zagrożenia, frustracji; osoba poprzez takie zachowanie chce obronić siebie przed zagrażającą sytuacją, w której doświadcza strachu, gniewu, czy lęku; zwykle ten rodzaj agresji przejawiają osoby, które w dzieciństwie doznawały przemocy, maltretowania, czy zbyt surowej i restrykcyjnej dyscypliny);
- *agresję proaktywną* (nastawiona jest na osiągnięcie określonych korzyści; jej przejawem jest bezwzględne traktowanie innych, wymuszenia, czy rozboje; agresor nie wykazuje zniekształceń poznawczych; w grupie rówieśniczej często pełni rolę lidera);

- *agresję otwartą* (skierowana jest na inne osoby i łączy się z impulsywnością; przejawia się w czynnej agresji – bójki, kłótnie);
- *agresję ukrytą* (przejawia się w kradzieżach, wagarach, podpaleniach; sprawca takich czynów liczy na to, że jego czyn się nie wyda).

Zachowania agresywne stanowią formę reakcji, sposób potwierdzania i zdobywania poczucia kontroli oraz metodę radzenia sobie z problemami. Aktywność agresywna, kiedy odnosi skuteczność, może dostarczać szybkich i jasnych sygnałów udowadniających kompetencję i moc sprawcy (Mazur 2002, s. 17). Zachowania agresywne skierowane przeciw czemuś lub komuś przyjmują rodzaj ataku, pobicia, napaści, znieważenia oraz poniżenia czyjejś godności osobistej, powodują szkody moralne lub materialne, wywołując u ofiary poczucie lęku, bezradności i przerażenia (Skorny 1989, s. 187-188).

Badania (Skorny 1989, s. 155), dotyczące okoliczności powstawania skłonności do zachowań agresywnych u ludzi wykazały, iż zachowania te zależą w dużej mierze od warunków środowiskowych, określanych jako społeczne czynniki sprzyjające występowaniu agresji. Należą do nich wzory agresywnego zachowania panujące w danej grupie, akceptacja działań agresywnych przez członków zbiorowości, a także anonimowość jednostki, działającej w danym otoczeniu.

1.3 Przemoc – definicyjne ujęcie oraz właściwości zjawiska

Przemoc jest pojęciem wieloznacznym, traktowanym jako forma agresywnego zachowania. To proces oznaczający przewagę sprawcy nad ofiarą lub ofiarami o charakterze długofalowym. Charakteryzuje go: cykliczność zachowań, występowanie utrwalonych ról sprawcy, ofiary i świadka (Czemierowska-Koruba 2015, s. 5-6), intencja sprawcy, skutki przemocy oraz rodzaj zachowania sprawcy (Mazur 2002, s. 14).

Przemoc jest świadomym działaniem człowieka i ma w zamiarze kontrolowanie i podporządkowanie ofiary. W układzie przemocowym jedna ze stron ma przewagę nad drugą. Ofiara jest słabsza a sprawca silniejszy. Sprawca wykorzystuje dominację siły i narusza fundamentalne prawa ofiary (np. prawo do nietykalności fizycznej, godności, szacunku itd.), powoduje ból i cierpienie, naraża życie i zdrowie ofiary na poważne szkody. Doznanie bólu, czy cierpienia sprawia, że ofiara ma mniejszą zdolność do samoobrony (Wójcik 2003, s. 20).

Przemoc określa wszystkie nieprzypadkowe akty naruszające osobistą wolność jednostki, które przyczyniają się do fizycznej, albo psychicznej szkody drugiego człowieka, a także wykraczają poza społeczne normy wzajemnych

kontaktów międzyludzkich (Pospiszyl 1999, s. 16). Przemoc to działania, które niezależnie od formy upośledzają ostatecznie moc kogoś, kto jest jej obiektem. Celem przemocy jest czynienie z człowieka istoty bezwolnej (Sztander 1999, s. 18).

Przemoc jest terminem używanym dla określenia działań, występujących w związkach międzyludzkich. Odnosi się do każdej formy przemocy w sytuacji, gdy ofiarę i sprawcę łączy układ związku osobistego (Lalak i Pilch 1999, s. 220).

Wśród typów przemocy J. Mellibruda (2009, s. 14-16) wyodrębnia *przemoc gorącą* (u jej podstaw leży furia, która naładowana gniewem uruchamia zachowania agresywne; furia jest wybuchem nagromadzonych i niemożliwych do opanowania uczuć złości lub wściekłości; rozładowuje się w bezpośrednich aktach agresji fizycznej i psychicznej; z furią łączy się pragnienie wywołania cierpienia i uczynienia szkody; znaczącym czynnikiem bywa przekonanie sprawcy o bezradności i niezdolności ofiary do obrony oraz poczucie własnej bezkarności; zwykle przemoc gorąca pojawia się nagle i równie szybko mija) oraz *przemoc chłodną* (na pozór spokojniejsza, skrywa silne emocje, które są skutecznie tłumione i kontrolowane; sprawca tej przemocy pozostaje na ogół nieświadomy szkodliwości swoich czynów, ponieważ potrafi znaleźć uzasadnienie nawet dla popełnianej brutalności; przemoc chłodna dokonywana jest przeważnie z premedytacją, gdzie najważniejszy jest cel, jaki sprawca próbuje osiągnąć. Przemoc ta bywa odbiciem autorytarnych stosunków panujących w rodzinie).

Wśród formy przemocy badacze zjawiska (Szluż 2007, s. 106; 128; Lipowska-Teutsch 1998; Mazur 2002, s. 52; Czerniewska-Koruba 2015, s. 6; Papież i Płukis 1998, s. 430-436) wyróżniają:

- *przemoc ekonomiczną* (to zmuszanie do pozostawania materialnie zależnym od sprawcy, uniemożliwienie podjęcia pracy zarobkowej, odbieranie zarobionych pieniędzy);
- *przemoc emocjonalną* (to systematyczne poniżanie, obwinianie, krytykowanie, mające na celu zniekształcenie u ofiary obrazu własnej osoby i obniżenie jej poczucia własnej wartości);
- *nadopiekuńczość* (to działania sprawcy, które mają na celu ograniczenie właściwego rozwoju ofiary poprzez takie formy jak pozbawienie prawidłowego rozwoju psychofizycznego oraz doprowadzenie do różnych form okaleczenia fizycznego i psychicznego);
- *szantaż emocjonalny* (polega na pośrednim lub bezpośrednim manipulowaniu, grożeniu drugiej osobie, jeśli ta nie podporządkuje się oczekiwaniom; służy wymuszeniu podporządkowania się pod groźbą negatywnych konsekwencji);

- *przemoc rówieśnicza* (przewaga strony agresywnej nad ofiarą lub ofiarami, występująca w przypadku przemocy rówieśniczej, może mieć różny charakter i występuje jako: przewaga liczebna – np. kilkoro uczniów wyzywa i obraża kolegę lub koleżankę; przewaga fizyczna – np. silniejszy uczeń bije słabszego; przewaga psychiczna – np. różnice w możliwościach intelektualnych, interpersonalnych czy społecznych; przewaga o charakterze zaplecza – np. uczeń należący do negatywnej grupy nieformalnej podporządkowuje sobie kolegów z klasy i zmusza ich do niechcianych zachowań);
- *dręczenie* (ang. bullying) (to określenie systematycznego, długotrwałego prześladowania, upokarzania lub wykluczania z grupy jednej osoby przez kilku uczniów, którzy świadomie wykorzystują w tym celu swoją przewagę);
- *przemoc dzieci wobec rodziców* (najczęstszą formą przemocy wobec rodziców jest przemoc psychiczna, w tym: klótnie, krzyki, szantaż, znieważenia, wyzwiska, wymuszenia, wyśmiewanie, obrażanie w obecności innych osób, prowokacja czy chęć wymuszenia na rodzicach większych sum pieniędzy lub swobód. Rodzice ze strony swoich dorastających dzieci doświadczają także przemocy fizycznej, są to np. popchnięcia, uderzenia w twarz, bicie pięścią bądź szarpanie).

Przejawy niegodziwego traktowania drugiego człowieka nie mają żadnych ograniczeń i odnoszą się do osób w każdym wieku. Wywołują ból, cierpienie, a ich skutki mogą być doświadczane przez całe życie. W literaturze wyróżnia się cztery główne formy przemocy: przemoc fizyczną, psychiczną, seksualną i zaniedbywanie. Formy te mogą występować łącznie. W głównej mierze zależy to od okoliczności, w jakiej znajduje się osoba krzywdzona, od jej konstrukcji psychicznej oraz czasu trwania stosowania przemocy (Mazur 2002, s. 38).

Przemoc fizyczna obejmuje rozległy wachlarz użycia siły, której skutkiem są stłuczenia, zranienia, skaleczenia, oparzenia, złamania bądź uszkodzenia narządów wewnętrznych (Szulz 2007, s. 104). Przemoc fizyczna występuje w postaci czynnej (są to wszelkie formy bicia) oraz biernej (ograniczenia drugiej osoby wyrażane w postaci zakazów) (Mazur 2002, s. 41).

Na określenie przemocy psychicznej K. Browne i M. Herbert (1999, s. 25) wskazali wszelkie obrażenia psychiczne, odnoszące się do szkód powodujących obniżenie możliwości intelektualnych lub psychicznych osoby, w wyniku czego następuje wyraźne pogorszenie się jej funkcjonowania w porównaniu z typowymi dla danej kultury standardami osiągnięć i zachowań.

Przemoc psychiczna to najczęściej stała krytyka, narzucanie własnych sądów, wyśmiewanie poglądów, pochodzenia, religii, kontrolowanie i ograniczenie kontaktów z innymi osobami, poniżanie, zawstydzanie, upokarzanie, domaganie się bezwzględnej posłuszeństwa, stosowanie gróźb, degradacja werbalna itp. Bardzo często przemoc psychiczna współwystępuje z przemocą fizyczną i ma na celu zmniejszenie poczucia własnej wartości u ofiary i uzyskanie nad nią całkowitej kontroli, w celu swobodnego manipulowania. Przemoc psychiczna nie pozostawia śladów fizycznych, ale powoduje negatywne emocje (strach, poczucie niesprawiedliwości, obawę, poczucie braku miłości, chęć zemsty, bunt). Najdotkliwszą konsekwencją stosowania przemocy psychicznej jest fakt, że jej ofiarą upływem czasu podejmuje rolę kata w stosunku do własnej osoby, upokarzając i poniżając się (Szluz 2007, s. 104-105).

Przemoc seksualna definiowana jest jako zmuszanie do pożycia seksualnego oraz nietolerowanych pieśzcot i praktyk seksualnych takich jak: sadystyczne formy współżycia, zmuszanie do oglądania pornografii, aktów płciowych czy ekshibicjonizm. Przemoc seksualna narusza nie tylko psychologiczne granice człowieka, ale także jego „strefę intymności”. Ta forma jest najbardziej dotkliwa ze wszystkich form przemocy, ponieważ skupia elementy psychiczne i fizyczne (Szluz 2007, s. 105; Mazur 2002, s. 50-51).

Zaniedbanie to niezapewnienie lub uniemożliwienie zaspokojenia najważniejszych potrzeb jednostki. Formy zaniedbania dotyczą nie tylko dzieci, ale również dorosłych cierpiących na różne choroby, które uniemożliwiają im normalne funkcjonowanie oraz osoby, które z racji podeszłego wieku potrzebują wsparcia, a także jednostki z zaburzeniami psychicznymi. Wśród form zaniedbania badacze (Mazur 2002, s. 51; Ilnicka i Cichła 2009, s. 115) wyróżniają *zaniedbanie fizyczne* (przejawia się w braku należytej opieki, w tym lekarskiej), *zaniedbanie psychiczne* (przejawia się w obojętności, braku okazywania pozytywnych uczuć, lekceważeniu psychicznych potrzeb ofiary), *zaniedbanie pasywne* (łączy się z zaniechaniem czynu) oraz *zaniedbanie aktywne* (zawiera szkodliwe formy działania).

1.4 Czynniki sprzyjające zachowaniom agresywnym i przemocowym

Wiele teorii dotyczących uwarunkowań agresji wskazuje, że jest ona skutkiem socjalizacji. Zachowania społeczne, które człowiek przyjmuje w mniejszym bądź większym stopniu, poznaje w trakcie przebywania z rodzicami, rodzeństwem, czy przyjaciółmi. To, czego uczą się dzieci w otoczeniu najbliższej rodziny, może być wzmocnione również przez osoby spoza niej (Rumpf 2004, s. 17). Źródłem wszelkich agresywnych zachowań wychowanka jest doznana przez niego wcześniej przemoc obserwowana, bądź/i doświadczana. Wywołu-

je ona gwałtowne reakcje obronne, a dziecko zachowując się agresywnie nastawione jest na odzyskanie zachwianego poczucia własnej wartości i siły. Przemoc może również stanowić efekt przejścia z pozycji ofiary do dręczyciela (Szczepanik i Jaros 2016, s. 94).

Na przestrzeni lat zmianie ulegają zarówno rodzaje przemocy i agresji, jak i ich uwarunkowania. W aspekcie socjologicznym do czynników sprzyjających agresji i przemocy R. Szczepanik i J. Wawrzyniak (2008, s. 29) zaliczają biedę, ubóstwo, niemożność zaspokojenia potrzeb, poczucie bezsilności i bezradności co do zmiany swojego losu, niechęć do środowiska pochodzenia, doznane krzywdy i upokorzenia, poczucie bezkarności i wyższości, potrzebę bogactwa i sławy.

Podłoże przemocy jest niejednoznaczne i złożone. Do jej powstawania, jak przytaczają badacze (Mazur 2002, s. 89-92; Barłóg i Tłuczek-Tadla 2013, s. 235; Walc 2007, s. 141), przyczynia się więcej niż jeden czynnik, w tym: otoczenie, towarzystwo, rozrywka, a także międzypokoleniowy przekaz wzorców przemocy (sprawia, że dziecko będące świadkiem tego zjawiska, samo prawdopodobnie będzie używało przemocy w swojej rodzinie), izolacja społeczna rodziny (może stać się początkiem dla rozwoju przemocy, a także być jej objawem), niski status socjoekonomiczny, stres społeczny (dotyczy bezrobocia, pracy i groźby jej utraty, powodując zakłócenie w funkcjonowaniu rodziny, zwłaszcza, kiedy ten rodzaj stresu połączony jest z niskim statusem ekonomicznym, izolacją oraz negatywnymi wzorcami jej funkcjonowania), czynniki ekonomiczne (ubóstwo rodzin, bezrobocie absolwentów, niedostępność dóbr konsumpcyjnych, stratyfikacja społeczna, korupcja), czynniki polityczne (koncentracja na walce o władzę, niedoskonałość prawa), czynniki etyczne (skrajny liberalizm, kryzys wzorców osobowych i autorytetów) czynniki wychowawcze (brak realnej koncepcji społeczeństwa wychowującego, mgliste cele wychowania), czynniki kulturowe (produkcje popkultury), środki masowego przekazu (przyczyniają się do zwiększenia u młodych ludzi tolerancji na agresję; powodują, że akceptują ją w codziennych sytuacjach; przemoc w telewizji, grach komputerowych pobudza u nich agresję, czego efektem jest naśladowanie zachowań nasyconych przemocą).

Zachowanie człowieka kształtuje się w trakcie jego rozwoju, który świadomie lub nieświadomie podlega procesom socjalizacji i wychowania. Środowisko szkolne w swojej specyfice organizuje indywidualne doświadczenia wychowanków, dostarcza wzorów i modeli zachowania, kształtuje tym samym standardy normatywne młodych ludzi oraz kontroluje wzmocnienia (Surzykiewicz 2000). Szkoła jako instytucja niezaprzeczalnie jest środowiskiem socjalizacji oraz wychowania, biorąc czynny udział w kształtowaniu zachowania i postaw dzieci i młodzieży.

W wieku dojrzewania organizm i psychika młodych ludzi jest bardziej podatna na wpływy. Przemoc i agresja stają się preferowanym zachowaniem, pomagającym radzić sobie z trudnymi dla nich przeżyciami wewnętrznymi i zagrożeniami (Rylke 1999, s. 42).

Częstym źródłem agresywnych zachowań młodzieży są wszelkie sytuacje konfliktowe, wszelkie próby wywierania na nią nacisku lub upokarzania. Młodzież reaguje agresją na sytuacje społeczne, w których spotyka się z dezaprobatą i upokorzeniem. Niezadowolenie z siebie wywołuje u nich zachowania agresywne, zuchwałość i arogancję (Pufal-Struzik 2007, s. 13).

Szczególną rolę w występowaniu agresji u młodych ludzi odgrywa lęk oraz poczucie porzucenia przeżywane w niestabilnych relacjach z rodzicami. Świadomość emocjonalnego odrzucenia powoduje utratę poczucia bezpieczeństwa oraz potęguje lęk. Młodzież chcąc zmniejszyć te negatywne odczucia, zachowuje się agresywnie, aby zwrócić na siebie uwagę. Lęk w wielu sytuacjach może wzbudzić agresję oraz być sposobem jej pokonania. Młody człowiek staje się agresywny w stosunku do ludzi mu najbliższych, pragnie ich miłości, ale odczuwa lęk niepewności. Zachowania dorosłych, które przybierają formę surowych i nadmiernych kar, odrzucenia lub przesadnej kontroli, prowadzą do zachowań agresywnych, obniżenia samooceny i bierności społecznej. Uczą młodego człowieka przemocy, powodują złość i chęć rewanżu, burzą wrażliwość i delikatność w stosunku do innych, przekazują błędne wyobrażenie, iż kary cielesne to metoda wychowania (Danilewska 2002, s. 31; 38-39).

Do podstawowych determinantów rozwoju agresji badacze zjawiska (Danilewska 2002, s. 212-213; Szluz 2007, s. 213-215) zaliczają:

- *temperament i kontrolę emocjonalną* (duże znaczenie pełnią procesy emocjonalne, m. in. stosunek pomiędzy frustracją a agresją oraz wpływ emocji gniewu i złości na wystąpienie aktów agresji. Różnice zależne od temperamentu dziecka uwidaczniają się już w wieku niemowlęcym. W okresie wczesnego dzieciństwa reakcja na frustrację może być modyfikowana przez pierwsze społeczne doświadczenia);
- *rolę czynników umysłowych* (zachowania agresywne na ogół łączą się z niskim ilorazem inteligencji, a także niepowodzeniami w nauce. Zaburzenia uwagi mogą występować już w wieku przedszkolnym, kiedy ujawniają się zachowania agresywne. Dzieci z zaburzeniami uwagi na ogół wykazują wyższy poziom antyspołecznych zachowań w dalszych etapach rozwojowych);
- *zaburzenia społecznego uczenia się* (zachowania agresywne mogą wynikać z braków, jakie jednostka posiada w sferze społecznego uczenia się. Zaburzenia te mogą być powodem trudności z wykorzystywaniem bez-

konfliktowych sposobów rozwiązywania problemów międzyludzkich. Dzieci agresywne nie umieją odnaleźć prawidłowych rozwiązań problemów, jakie występują w relacjach z rówieśnikami, czy dorosłymi oraz błędnie odczytują intencje innych ludzi. Braki w społecznym uczeniu się u dzieci często są wynikiem zaniedbywania oraz złego traktowania ich przez rodziców. Nadmierne konflikty pomiędzy rodzeństwem, także sprzyjają rozwojowi agresji);

- *rolę czynników społecznych* (ważną grupę determinantów zachowań agresywnych w życiu człowieka stanowią czynniki rodzinne. Relacje, które nie dostarczają dziecku poczucia bezpieczeństwa mogą przyczynić się do rozwoju u niego różnego rodzaju zaburzeń zachowania. Zachowania agresywne często są wynikiem nieprawidłowych postaw wychowawczych rodziców, w szczególności gdy obejmują one elementy przemocy fizycznej. Do czynników działań agresywnych tkwiących w środowisku rodzinnym zalicza się również autorytarny styl wychowania, przestępczość rodziców, brak zainteresowania edukacją dziecka, konflikty między rodzicami. Rozwój zachowań agresywnych determinowany jest także przez wpływ środowiska rówieśniczego. U dzieci izolowanych i odrzuconych przez rówieśników, może kształtować się agresywna postawa).

Zasady profilaktyki oraz reagowania na agresję i przemoc wynikają z teorii wyjaśniających mechanizmy tych zachowań. Pochodzenie agresji oraz określenie jej przyczyny wyjaśniają teorie, z których każda przedstawia istotny aspekt zjawiska i prowadzi do ważnych wniosków zarówno dla rodziców, jak i szkolnego systemu przeciwdziałania, reagowania i rozwiązywania tego typu problemów (Grochulska 1993, s. 20; Czerniewska-Koruba 2015, s. 16-17):

- *agresja jako instynkt* (ludzie jako gatunek mają wrodzoną, instynktowną skłonność do zachowań agresywnych, stanowiących siłę napędową niezbędną do zdobycia przewagi i znaczenia w grupie. Wrodzony charakter agresji eliminuje możliwość zupełnej likwidacji zachowań agresywnych. Bardzo ważne jest znalezienie w życiu rodzinnym i szkolnym dziecka obszarów aktywności, w których instynkt ten znalazłby zaspokojenie. Takim obszarem jest sport i różne formy zdrowej rywalizacji);
- *agresja jako reakcja na frustrację celów i potrzeb* (teoria opracowana pod kierunkiem J. Dollarda, zgodnie z którą istnieje związek między uniemożliwieniem jednostce zaspokojenia jej ważnych życiowych potrzeb lub osiągnięcia celów a następującymi po tym zachowaniami agresywnymi. Jednostka gotowa jest posłużyć się agresją, jeśli spowoduje to usunięcie

przeszkody w realizacji istotnego dla niej celu. Aspekt profilaktyczny oznacza konieczność dbania o zaspokajanie fizycznych i psychologicznych potrzeb dzieci i młodzieży);

- *agresja jako skutek społecznego uczenia się* (teoria autorstwa A. Bandury i R. H. Waltersa zakłada, że ludzie uczą się od innych osób używania agresji w relacjach społecznych. Dlatego dzieci i młodzież uczą się zachowań agresywnych od osób dla nich znaczących – rodzice, nauczyciele, wychowawcy, rówieśnicy. Nasilenie zachowań agresywnych u dzieci i młodzieży w dużej mierze zależy od wpływu środowiska szkolnego).

Przyczyny agresji w środowisku szkolnym upatrywane są w źródłach, czynnikach agresji wraz z ich wskaźnikami. Pierwszy czynnik to szkoła – jako instytucja może wzbudzać agresję poprzez: przymus, ograniczanie samodzielności, anonimowość uczniów, rzeczowe stosunki z nauczycielami, przeciążenie uczniów, niewłaściwy proces oceniania. Drugim czynnikiem są nieprawidłowe relacje między nauczycielami i uczniami, przejawiające się w braku poszanowania godności uczniów, stosowaniu presji dydaktycznej, ośmieszaniu, krytykowaniu, braku uznania dla osiągnięć wychowanków. Trzeci czynnik stanowią nieprawidłowe relacje między samymi uczniami, takie jak manieryzm, agresja fizyczna, słowna, pośrednia, role agresora i ofiary. Agresja w szkole może wynikać także z wadliwego funkcjonowania tej instytucji. Wskaźnikami świadczącymi o tym jest m.in. zbyt duża liczba uczniów, hałas, słaba współpraca szkoły z rodzicami, środowiskiem lokalnym, brak dostatecznej kontroli ze strony nauczycieli, stwarzanie sytuacji stresowych, niesprawiedliwe ocenianie, wadliwa organizacja procesu kształcenia, słabo aktywizujące uczniów i przeciążone programy nauczania, brak atrakcyjnych zajęć i kółek pozalekcyjnych (Poraj 2006; Pufal-Struzik 2007).

Porażki, jakich doznają uczniowie, są o tyle silniej odczuwane w warunkach szkolnych, że mają one miejsce w sytuacji ekspozycji społecznej, czyli w obecności osób trzecich, w tym rówieśników – osób niezwykle znaczących dla dorastających ludzi. Agresję wywołują działania, stanowiące formę kontroli, jak również ingerujące w prywatność młodego, dorastającego człowieka. Dzieje się tak, ponieważ naturalna dla wieku dorastania buntowniczość i sprzeciw wobec wszelkich nakazów, czy zakazów wywołuje liczne sytuacje konfliktowe z osobami starszymi, jak też z rówieśnikami (Stachowicz-Piotrowska 2009, s. 132).

Indywidualne czynniki ryzyka (brak pewności siebie, nieśmiałość, wysoki poziom lęku, trudności w nawiązywaniu kontaktów z rówieśnikami i w związku z tym mniejsze wsparcie społeczne, niezbyt ścisłe relacje rodziców ucznia

ze szkołą, zmniejszające prawdopodobieństwo interwencji z ich strony, niska sprawność fizyczna u chłopców) mają mniejsze znaczenie w powstawaniu przemocy niż wpływ wywierany na ucznia przez społeczność klasową, której jest członkiem. Tam, gdzie szkolny dręczyciel ma wielu kibiców, czynniki ryzyka działają bardzo silnie. Natomiast tam, gdzie agresor napotyka na sprzeciw i obronę ofiary, czynniki te działają słabiej niż w klasach, w których obrońców brakuje (Czemierowska-Koruba 2015, s. 8-9).

Problem z agresją w szkole jest tym trudniejszy, iż pedagodzy, wychowawcy i dyrektorzy często traktują to zjawisko z zażenowaniem, wstydem, bezradnością, skłonnością do ukrywania faktów (Surzykiewicz 2000, s. 43). Powodem takich reakcji mogą być uczucia pedagogicznej niemocy, czy też porażki wychowawczej wśród nauczycieli i pedagogów.

1.5 Skutki agresji i przemocy

Skutki stosowania agresji i przemocy mają nie tylko bezpośredni wymiar, w postaci obrażeń fizycznych, ale także mają swoje konsekwencje w dalszym życiu, w wielu sferach funkcjonowania człowieka. Długotrwałe pozostawanie pod wpływem destrukcyjnego oddziaływania przemocy łączy się z przeżywaniem silnych i trudnych emocji, które oddziałują na sposób myślenia o sobie ofiar, świadków i sprawców oraz na ich relacje z otoczeniem.

Przemoc powoduje trwały uraz psychiczny. Zaburzenia stresu pourazowego (*PTSD - post traumatic stress disorder*) są następstwem doświadczenia zagrożenia śmiercią bądź ciężkimi obrażeniami (własnymi lub innych), w czasie których człowiek wyczuwa silny lęk, przerażenie oraz swoistą niemoc (Maćkowiak 2009, s. 93).

Osoby doświadczające przemocy narażone są na występowanie negatywnych skutków, wśród których U. Nowakowska (2008, s. 31-33) wymienia takie jak: stany zahamowania (typowe stany depresyjne charakteryzują się obniżeniem nastroju, biernością, poczuciem bezradności, problemami z koncentracją oraz pamięcią, brakiem wiary w możliwość zmiany swojej sytuacji oraz problemami z podejmowaniem decyzji, brakiem wiary w siebie), odcięcie od własnych emocji (stan psychicznego odrętwienia, zrywanie kontaktu z własnymi intensywnymi i trudnymi emocjami, może to doprowadzić do całkowitego braku odczuwania emocji zarówno negatywnych jak i pozytywnych), poczucie niskiej wartości, winy i wstydu (poniżanie, krytykowanie, ciągle wyzywanie i upokarzanie sprawia, że ofiary przemocy uznają przekonania, iż są bezwartościowe, nieatrakcyjne, niemądre i niezasługujące na miłość, że to one ponoszą odpowiedzialność za doświadczaną przemoc), skłonności autodestrukcyjne (ofiary przemocy często sięgają po środki psychoaktywne, okaleczają się,

a także podejmują próby samobójcze), nieufność wobec ludzi (sprawcy przemocy zmierzają do odizolowania swoich ofiar od źródeł społecznego wsparcia; na skutek długotrwałego osamotnienia i doznawanych krzywd pokrzywdzeni zamykają się w sobie oraz stają się nieufni wobec innych, są bardzo wrażliwi na niedotrzymywanie obietnic i źle znoszą brak dobroci i grzeczności).

Konsekwencje przemocy ponoszą wszyscy uczestnicy tych sytuacji. Długotrwałe podleganie presji agresorów może prowadzić do wystąpienia u ofiary przemocy zaburzeń somatycznych, często poważnych schorzeń, ale przede wszystkim prowadzi do pozostawia trwałych urazów psychicznych. Długofalowe skutki bycia ofiarą przemocy powodują obniżoną samoocenę i zaniżone poczucie własnej wartości, problemy społeczne, trudności w nawiązywaniu kontaktów, skłonność do izolacji, a w konsekwencji częste myśli samobójcze. Dla sprawców przemocy negatywną konsekwencją ich zachowań jest utrwalanie się agresywnych zachowań na przyszłość, obniżanie poczucia odpowiedzialności za własne działania, skłonność do zachowań aspołecznych, łatwe wchodzenie w konflikty z prawem. Świadkowie przemocy uczą się milczeć, odwracać wzrok lub przyłączać do silniejszego. Uczą się bezradności i nabierają nawyku niereagowania w trudnych sytuacjach. Utrwalają w ten sposób bierną postawę wobec życiowych trudności. W dorosłym życiu grozi im obniżenie poczucia odpowiedzialności, nieumiejętność współpracy i rozwiązywania konfliktów (Czemierowska-Koruba 2015, s. 13-15).

Proces przemian w nauce i życiu praktycznym niejako wymusza na współczesnym wychowawcy potrzebę odnawiania wiedzy, uzupełniania jej, a także modyfikowania własnych działań. Społeczny wymiar tej twórczej pracy stawia przed wychowawcą coraz wyższe wymagania w zakresie umiejętności psychopedagogicznego działania, asertywnego zachowania, dobrze rozwiniętej komunikacji interpersonalnej, empatii, tolerancji, personalistycznego podejścia do wychowanków oraz tworzenia optymalnych warunków do ich indywidualnego rozwoju i własnego samorozwoju i samorealizacji (Inglot-Kulas 2015, s. 211).

Współczesne kompetencje wychowawcze nauczycieli warunkują powodzenie podejmowanych działań profilaktycznych. Brak kompetencji w określonej dziedzinie uniemożliwia podjęcie prawidłowych działań, bez względu na ich charakter. Prezentowane przez nauczyciela zachowanie, podejmowane działania, posiadana wiedza, umiejętności i cechy osobiste mogą stanowić źródło zarówno czynników chroniących, jak i czynników ryzyka (Baryła 2011, s. 277). Edukacja nauczyciela w zakresie podejmowanych działań profilaktycznych, obejmująca odnawianie, rozszerzanie i pogłębianie kwalifikacji zarówno ogólnych, jak i zawodowych (Okoń 2001, s. 196) staje się współcześnie koniecznością.

ścią doskonalenia przez całe życie.

Uczenie się, stanowiące swoisty styl życia powinno charakteryzować się otwartością, gotowością do zmiany, aktywnością, a także analizą przeszłości oraz własnych doświadczeń (Dubis 2015, s. 52).

1.6 Profilaktyka i formy przeciwdziałania agresji i przemocy

W miarę wzrostu społecznej świadomości o występowaniu przemocy i agresji w różnych środowiskach wychowawczych, rośnie też zapotrzebowanie na pomoc w tym zakresie.

Specjalistyczna pomoc wymaga odpowiedniej wiedzy na temat tego, czym jest agresja i przemoc. Zdiagnozowanie przemocy jest procesem długotrwałym, a osoba pomagająca powinna cechować się profesjonalizmem w tym obszarze. Jej zadaniem bowiem jest zapoznanie się ze środowiskiem ofiary przemocy oraz jej uwarunkowaniami zewnętrznymi, a także organizacją bieżącego wsparcia, koniecznego do zaspokojenia poczucia bezpieczeństwa oraz podstawowych potrzeb bytowych. Przepisy prawne na szczeblu aktów ustawowych służą doskonaleniu systemu instytucjonalnej i prawnej pomocy ofiarom przemocy (Szpringer, Laurman – Jarząbek i Drapała 2005, s. 90).

Do najważniejszych polskich dokumentów określających zakres ochrony rodziny i dziecka przed przemocą należą:

- Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej
- Kodeks Rodzinny i Opiekuńczy
- Kodeks Karny
- Kodeks Wykroczeń
- Kodeks Cywilny
- Ustawa z dnia 10 czerwca 2010 r. o przeciwdziałaniu przemocy w rodzinie
- Ustawa z dnia 12 marca 2004 r. o pomocy społecznej
- Ustawa z dnia 26 października 1982 r. o wychowaniu w trzeźwości i przeciwdziałaniu alkoholizmowi
- Ustawa z dnia 6 kwietnia 1990 r. o Policji.

W Polsce podstawowe prawa dla ofiar przemocy w rodzinie szczegółowo zawiera Karta Praw Osoby Dotkniętej Przemocą w Rodzinie³ oraz Polska Karta

³ Karta Praw Osoby Dotkniętej Przemocą w Rodzinie została opracowana i wydana przez Ministerstwo Sprawiedliwości w 2011 roku przy współpracy z Ministerstwem Pracy i Polityki Społecznej oraz Komendą Główną Policji. Zawiera ona wykaz placówek z terenu całego kraju, do których osoba dotknięta przemocą może zwrócić się po pomoc, a także informacje na

Praw Ofiary⁴. Równie ważnym prawem dla osób doświadczających przemocę w rodzinie jest możliwość żądania wszczęcia procedury „Niebieskiej Karty”⁵,

temat podstawowych praw, jakie należą się osobie pokrzywdzonej przemocą w rodzinie. Do praw ofiary przemocy zamieszczonych w Karcie Praw Osoby Dotkniętej Przemocą w Rodzinie należą prawa do: życia w rodzinie wolnej od przemocy; ochrony prawnej życia, zdrowia, czci i dobrego imienia oraz do samodzielnego decydowania o swoim życiu osobistym; żądania od organów władzy publicznej ochrony własnej oraz własnego dziecka przed przemocą lub okrucieństwem, w tym ze strony osoby najbliższej; a w szczególności do: pomocy ze strony władz publicznych, w postaci m.in.: zapewnienia schronienia w specjalistycznym ośrodku wsparcia dla ofiar przemocy w rodzinie, bez skierowania i bez względu na dochód, przez okres do trzech miesięcy z możliwością przedłużenia w przypadkach uzasadnionych sytuacją osobistą, zapewnienia natychmiastowej pomocy psychologicznej i prawnej oraz zorganizowania niezwłocznie dostępu do pomocy medycznej w przypadku, gdy wymaga tego stan zdrowia, udzielania poradnictwa: medycznego, prawnego, psychologicznego oraz socjalnego, pomocy lekarskiej, w tym wydania bezpłatnego zaświadczenia lekarskiego przez lekarza pierwszego kontaktu o przyczynach i rodzaju uszkodzeń ciała związanych z użyciem przemocy w rodzinie; żądania od organów ścigania wszczęcia postępowania przygotowawczego wobec osoby stosującej przemoc w rodzinie, a w razie potrzeby - jej izolacji; aktywnego udziału w postępowaniu przed prokuratorem oraz przed sądem w charakterze strony, w tym m.in. dostępu do akt sprawy, składania wniosków dowodowych (np. o przesłuchanie wskazanych osób) czy też zaskarżania wydanych orzeczeń; file:///D:/Pobrane/karta-praw-osoby-dotkniete-przemoca-w-rodzinie_-_Polski.pdf [dostęp 27. 03. 2018]).

⁴ Polska Karta Praw Ofiary została ogłoszona w październiku 1999 roku, a przygotowało ją Ministerstwo Sprawiedliwości przy współpracy z instytucjami i organizacjami rządowymi i pozarządowymi. Karta Praw Ofiary powołuje się na zagwarantowaną w Konstytucji Rzeczypospolitej przyrodzoną i niezbywalną godność człowieka i obywatela. Zawiera ona wykaz obowiązujących praw przysługujących ofiarom przemocy wraz z instrukcją przedstawiającą czego i od kogo ofiary przemocy mogą się domagać. Według Polskiej Karty Praw Ofiary, osoba doświadczająca przemocę w rodzinie ma prawo m.in. do traktowania jej z godnością, szacunkiem i współczuciem; bezpieczeństwa i ochrony oraz poszanowania jej życia rodzinnego i prywatnego; traktowania ze szczególną troską i powagą przez organy wymiaru sprawiedliwości i organy ścigania. Postępowanie w sprawie powinno być prowadzone tak, by uwzględniać interesy i stan ofiary. Jej przesłuchania winny być: ograniczone do minimum, prowadzone w sposób kulturalny, wolne od opóźnień, odwołań i zmuszania ofiary do wielokrotnego przeżywania na nowo tragedii jakiej doświadczyła; uzyskania fachowej pomocy: psychologicznej, medycznej, materialnej i prawnej od momentu zgłoszenia naruszenia lub groźby naruszenia dobra prawem chronionego; rzetelnej, zrozumiałej dla niej i wyczerpującej informacji o przysługujących jej prawach i procedurach ich dochodzenia; (http://fdps.pl/wp-content/uploads/2016/05/polska_karta_praw_ofiary.pdf [dostęp 27.03.2018]).

⁵ Procedura „Niebieskiej Karty” obejmuje całokształt czynności, które są podejmowane i realizowane przez przedstawicieli jednostek organizacyjnych pomocy społecznej, gminnych komisji rozwiązywania problemów alkoholowych, oświaty, policji i ochrony zdrowia, w związku z niewątpliwym podejrzeniem zaistnienia przemocy w rodzinie. Rozpoczyna się ona w momencie wypełnienia formularza „Niebieska Karta – A” przez policjanta, przedstawiciela gminnej komisji rozwiązywania problemów alkoholowych, pracownika socjalnego, ochrony zdrowia lub oświaty. Sporządzenie formularza powinno mieć miejsce w obecności osoby potencjalnie dotkniętej przemocą w rodzinie, a w sytuacji, gdy ten kontakt jest niemożliwy,

która została wprowadzona w życie w 1998 roku, mając na celu zwalczanie problemu przemocy w rodzinie.

Jednym z podmiotów interweniowania w sytuacji przemocy w rodzinie są jednostki pomocy społecznej, wśród których praca socjalna zajmuje naczelne miejsce (Jaszczak-Kuźmińska i Michalska 2010). Zasadniczym celem działania pomocy społecznej jest wsparcie rodziny oraz osób potrzebujących w pokonaniu trudnych sytuacji życiowych, którzy sami nie są w stanie przezwyciężyć tych problemów. Pomoc społeczna jest udzielana między innymi w przypadku przemocy w rodzinie. Do zakresu zadań pomocy społecznej I. Sierpowska (2007, s. 215-216) zalicza: przeprowadzanie wywiadów środowiskowych umożliwiających diagnozę sytuacji rodziny lub osoby; przygotowanie wszechstronnego planu pomocy; monitorowanie efektów podjętych działań; pomoc w załatwianiu spraw urzędowych oraz innych ważnych spraw bytowych; udzielanie szeroko rozumianego poradnictwa, np. psychologicznego, prawnego lub wskazywanie miejsca, w którym można uzyskać taką pomoc; informowanie o możliwościach uzyskania pomocy w środowisku lokalnym; w razie potrzeby lub też na życzenie poszkodowanych, zwracanie się do policji o podjęcie działań prewencyjnych wobec sprawcy, zgodnie z kompetencjami policji; w przypadku stwierdzenia lub podejrzenia popełnienia przestępstwa, powiadomienie organów ścigania; organizacja i prowadzenie np. punktów informacyjnych, ośrodków pomocy, grup wsparcia dla ofiar przemocy domowej oraz świetlic dla dzieci; współpraca z innymi instytucjami, organizacjami.

Działania, mające na celu przeciwdziałanie agresji i przemocy w różnych środowiskach życia człowieka powinny mieć wszechstronny charakter i obejmować swoim zasięgiem zarówno ofiary jak i sprawców tych czynów.

Aby efektywnie przeciwdziałać zjawiskom przemocowym należy podejmować działania systemowe. Taką szansę daje Ustawa o Przeciwdziałaniu Przemocy w Rodzinie oraz Krajowy Program Przeciwdziałania Przemocy w Rodzinie, którego zadaniem jest wprowadzenie w życie szerokiego wachlarza działań w zakresie zapewnienia ochrony i udzielania pomocy osobom dotkniętym przemocą, programów oddziaływań korekcyjno-edukacyjnych wobec osób używających przemocy, zwiększanie świadomości społecznej na temat przyczyn

bez uczestnictwa tej osoby. Zadaniem członków zespołu interdyscyplinarnego lub grupy roboczej w ramach procedury „Niebieskiej Karty” jest: udzielenie pomocy osobie dotkniętej przemocą w rodzinie; podjęcie czynności wobec osoby stosującej przemoc (poinformowanie jej o konsekwencjach czynów, proponowanie podjęcia terapii); opracowanie indywidualnego planu pomocy; rozstrzyganie o braku celowości podejmowania działań (<http://www.niebieskalinia.info/index.php/zadania-sluzb/59-rozporzadzenie-w-sprawie-procedury-niebieskiej-karty-komentarz> [dostęp 27.03.2018]).

i skutków przemocy oraz popularyzowanie metod wychowawczych bez użycia przemocy, a także rozpowszechnianie informacji o możliwościach i formach udzielania pomocy zarówno osobom dotkniętym przemocą, jak i stosującym przemoc (*Krajowy Program Przeciwdziałania Przemocy w Rodzinie na lata 2014–2020*, s. 9).

W poszukiwaniu skutecznych form przeciwdziałania przemocy zaangażowanych jest wielu specjalistów, organizacji pozarządowych, instytucji gminnych, powiatowych oraz wojewódzkich. Bardzo ważne jest, aby skupić się na działaniach profilaktycznych, które pomogą zapobiec wystąpieniu pierwszych symptomów przemocy.

Biorąc pod uwagę rodzaj stosowanych środków L. Pytką (2000, s. 354) dzieli profilaktykę na pozytywną (jej zamierzeniem jest rozwijanie, rozpowszechnianie, promowanie oraz inicjowanie) oraz negatywną (to zwalczanie, odstraszenie, blokowanie, napiętnowanie, niedopuszczanie do pojawienia oraz rozprzestrzeniania się sytuacji i zjawisk patologicznych).

Szkielet działań profilaktycznych stanowi prewencja ujęta w układzie trójstopniowym:

- *profilaktyka pierwszego stopnia* – polega na informowaniu oraz edukacji, jest skierowana do całej społeczności. Głównym jej zadaniem jest podejmowanie działań takich jak organizacja szerokiej sieci informacyjnej (ulotki, plakaty, kampanie, poradniki, informatory, broszury, foldery itp.) o przejawach i skutkach przemocy oraz o zaniedbywaniu dzieci; tworzenie sieci instytucji pierwszego kontaktu w sytuacjach kryzysowych, które redukują izolację społeczną, np. punktów informacyjnych oraz konsultacyjnych, telefonów zaufania; dostosowanie istniejących instytucji pomocy do pracy nad rozwojem kompetencji wychowawczych rodziców oraz promowanie przemian poprzez edukację;
- *profilaktyka drugiego stopnia* – polega na wczesnym rozpoznaniu oraz wczesnej interwencji, jest skierowana do grup podwyższonego ryzyka. Wczesne interwencje opierają się na tych samych założeniach co działania prewencyjne na poziomie informowania i edukacji, ale wzbogacone są informacjami uzyskanymi w bezpośrednim kontakcie z rodziną. Do zasadniczych form pomocy zaliczane jest tu poradnictwo, które udzielane jest w wyspecjalizowanych instytucjach takich jak: poradnie psychologiczne – pedagogiczne, poradnie rodzinne oraz przedszkola, szkoły, placówki opiekuńczo – wychowawcze i resocjalizacyjne zatrudniające pedagoga szkolnego, czy psychologa. Działania profilaktyczne prowadzone na tym poziomie pozwalają uchronić tych, którzy mają chwilowe trudności,

przed staniem się stałymi klientami pomocy społecznej;

- *profilaktyka trzeciego stopnia* – to potrzeba interwencji. Ma ona miejsce w sytuacji, kiedy powracające przypadki zaniedbań, nadużyć i stosowania przemocy stają się nieprzerwanym elementem stosunków rodzinnych. Na tym etapie zapobiega się pogłębieniu zaburzeń w funkcjonowaniu osób i grup ryzyka. Najczęściej są to sytuacje kryzysowe z nieustannymi, utrwalonymi zachowaniami. Przed podjęciem właściwej interwencji przeprowadza się diagnozę, która ma na celu rozpoznanie danego stanu rzeczy, następnie terapeuta wybiera najwłaściwszy rodzaj postępowania uwzględniający specyfikę psychospołeczną danego przypadku (Iwaniec i Szmagalski 2005, s. 173-175).

W ramach profilaktyki i walki z agresją i przemocą tworzone się odpowiednie programy, odpowiadające trzem poziomom: 1) indywidualny – zabiega się w nim o rozwój osobowej tożsamości i wypracowanie poczucia wartości u dzieci i młodzieży; 2) interakcyjny koncentruje się na rozwoju społecznej tożsamości poprzez kształtowanie pozytywnych i zadowalających relacji międzyludzkich w rodzinie; 3) poziom ogólnospołeczny – przeciwdziałania społecznej dezintegracji i umożliwia pozytywny udział w życiu społeczeństwa i korzystanie ze wspólnych dóbr (Surzykiewicz 2004, s. 155-156).

Profilaktyka to nie tylko konkretny, ujęty ramowo program, ale taka działalność szkoły, której efektem jest integracja całej społeczności szkolnej i środowiskowej, wypracowanie modelu współdziałania ze środowiskiem, stworzenie pozytywnej atmosfery i więzi emocjonalnej uczniów i ich rodziców. Na podstawie przeprowadzonej w szkole diagnozy, a następnie analizy zdiagnozowanych problemów i potrzeb powinny opierać się działania profilaktyczne, stanowiące koncepcję kompleksowego przeciwdziałania, niwelowania i rozwiązywania zidentyfikowanych trudności, będące równocześnie odpowiedzią na zdiagnozowane potrzeby szkoły teraz i w przyszłości (Inglot 2011, s. 61).

Profilaktyka zachowań agresywnych ma na celu zapobieganie wystąpieniu niepożądanych procesów i zjawisk.

Celem działań profilaktycznych jest zapobieganie zachowaniom agresywnym oraz ich eskalacji i przemianie w proces przemocy. Powinny to być działania uniwersalne, skierowane do wszystkich uczestników życia szkolnego, powinny mieć charakter długofalowy, ponieważ tworzą podstawy całego szkolnego systemu przeciwdziałania agresji i przemocy i to od nich zależy powodzenie podejmowanych interwencji. Diagnoza różnych aspektów sytuacji szkolnej jest podstawowym warunkiem stworzenia skutecznego systemu służą-

cemu rozwiązywaniu problemów przemocowych. Diagnoza powinna dotyczyć wielu aspektów sytuacji szkolnej, w tym wiedzy kadry pedagogicznej na temat zjawisk agresji i przemocy (najczęściej występujących form agresji i przemocy w szkole, miejsc, w których do nich dochodzi, „portretów” ofiary i sprawcy), zasobów grona nauczycielskiego (praktycznych umiejętności wychowawczych nauczycieli, relacji między nimi, stopnia integracji grona nauczycielskiego, atmosfery i klimatu szkoły) oraz aktualnie wykorzystywanych sposobów rozwiązywania problemów (istniejących procedur i norm oraz ich praktycznej znajomości i zastosowania) (Czemierowska-Koruba 2015, s. 17-19).

W wielu przypadkach zachowanie dziecka może być zależne od niewłaściwych prób rozwiązania konfliktów, na jakie napotyka w środowisku społecznym. Unikanie szkoły (wagarowanie) może stanowić próbę rozwiązania konfliktu szkoła – dom, może być również próbą ucieczki od doświadczeń porażki i niskiej samooceny, które szkoła oferuje mniej zdolnemu dziecku. Kradzieże, czy znęcanie się mogą być próbą rozwiązania konfliktu zbliżenie – unikanie, polegającego na tym, że dziecko stoi w obliczu pozytywnych i negatywnych wartości o jednakowej sile, w wyniku czego musi wybrać tzw. „twarde zachowanie”, by stać się akceptowanym i zasłużyć na pozytywną ocenę przyjaciół, stając się jednak osobą, która zaczyna być postrzegana jako antyspołeczna (Fontana 1995, s. 363, 354).

Rolą szkoły powinno być stawianie się dla ucznia autorytetem, a jednocześnie podejmowanie takich działań, by zrozumieć powody i motywy jego postępowania.

Ważnym elementem działań służących eliminowaniu zachowań agresywnych jest edukacja dla bezpieczeństwa dzieci i młodzieży. Uczenie młodych ludzi już od najmłodszych lat kompetencji społecznych, rozpoznawania i nazywania emocji, konstruktywnego radzenia sobie z krytyką i przegraną, asertywności, radzenia sobie ze stresem, trudnymi sytuacjami pozwoli im na świadome i bezpieczne życie, w którym będą mogli rozwijać się na miarę własnych możliwości.

W podejmowaniu prób przezwyciężenia wzrastającej fali agresji i przemocy u dzieci i młodzieży, istotnym elementem jest społeczna edukacja oraz wnikliwe diagnozowanie i ustalanie indywidualnych przyczyn takich zachowań. Uważna obserwacja pozwoli na szybkie rozpoznanie negatywnych zachowań i wykrycie ich źródeł. Profilaktyka agresji i przemocy stanowi długotrwały i niezwykle złożony proces, w który powinni być zaangażowani rodzice, opiekunowie, nauczyciele, wychowawcy, szkolni pedagodzy i psychologowie, a także szeroka sieć lokalnej społeczności. Fundamentalnym celem tego typu działań powinno być tworzenie zewnętrznych oraz wewnętrznych warunków dla za-

spokojenia potrzeb oraz umożliwienie optymalnych warunków prawidłowego rozwoju każdej jednostki.

1.7 Postulowane kierunki działania w zakresie edukacji dotyczącej przeciwdziałania agresji i przemocy wśród dzieci i młodzieży

Urazowym doświadczeniom rodzinnym i rówieśniczym, a także zniekształconym sądom poznawczym dzieci i młodzieży mogą się przeciwstawić tylko pełne akceptacji, życzliwości, pozbawione przemocy kontakty z rówieśnikami i osobami dorosłymi. Poznanie determinantów agresji jest bardzo ważne z punktu widzenia odtworzenia mechanizmów urazowych, zniekształconych przez uraz sądów poznawczych o innych osobach, a także sposobach regulowania relacji z otoczeniem. Podstawę „wprowadzanych” doświadczeń korekcyjnych powinno stanowić głębokie wnikięcie w przyczyny agresji, bez atakowania i wartościowania. U dzieci i młodzieży z zachowaniami agresywnymi znaczące jest kształtowanie przekonania, że agresja nie stanowi dobrego sposobu na osiągnięcie zamierzonego celu, czy korzyści. Młody człowiek musi również uświadomić sobie, że ktoś, kto stosuje przemoc, jest w stanie się zmienić, może zapanować nad agresją i przemocą (Szczepanik i Jaros 2016, s. 94-95).

Zjawisko agresji i przemocy młodych ludzi wynika nie tylko z kryzysu tożsamości w okresie dojrzewania. Na agresję wpływa głównie środowisko rodzinne, wychowawcze i rówieśnicze, a także wzorce propagowane w mediach, pełne agresji i przemocy gry komputerowe, chęć popisania się przed innymi oraz podbudowania własnej samooceny.

W zapobieganiu agresji i przemocy ważne jest, aby dorośli wyposażyli dzieci i młodzież w umiejętność radzenia sobie z trudnymi sytuacjami. W celu optymalizacji edukacji mającej na celu bezpieczeństwo i przeciwdziałanie agresji i przemocy wśród dzieci i nastolatków zaleca się praktyczne wdrożenie następujących działań:

- budowa silnych więzi między środowiskiem szkolnym, rodzinnym i lokalnym ucznia, opartych na praktycznej sieci współpracy umożliwiającej gratyfikację ważnych dla ucznia potrzeb społecznych oraz stanowiących koalicję sprzyjającą jego optymalnemu rozwojowi;
- ustalenie jasnych, zrozumiałych i zgodnych z prawem reguł, zasad postępowania i ich konsekwentne przestrzeganie przez wszystkie podmioty środowiska szkolnego; każda szkoła powinna dysponować procedurami postępowania w przypadkach agresji i przemocy oraz stosować je w razie potrzeby;
- praktyczna pedagogizacja rodziców w aspekcie: konstruktywnego, w

sytuacji dialogu i współpracy rozwiązywania konfliktów bez przemocy (porozumienie bez przemocy Nonviolent Communication NVC M. B. Rosenberg 2003); szerzenia świadomości niezgody na wszelką przemoc oraz niestosowanie jej przez rodziców;

- udział rodziców i wychowawców w treningach umiejętności, programach, warsztatach dotyczących przeciwdziałania przemocy, komunikacji interpersonalnej, mediacji, metod aktywizujących i wspomagających rozwój;
- edukacja kadry pedagogicznej i rodziców w zakresie udzielania wsparcia i rozpoznawania problemu agresji i przemocy;
- stworzenie w danej społeczności lokalnej zasobów umożliwiających dzieciom i młodzieży konstruktywne spędzanie czasu wolnego;
- rozszerzenie działań profilaktycznych, nadanie im charakteru kompleksowo-środowiskowego, zapewniając społeczne wsparcie całej społeczności lokalnej (nie tylko dzieci i młodzież) dla funkcjonowania bez przemocy;
- wybór szerokiego spektrum oddziaływań adresowanych do potrzeb środowiska, zamiast pojedynczego, uniwersalnego programu;
- realizacja programów profilaktycznych w oparciu o stymulowanie samoregulacji na wczesnym etapie rozwoju dzieci oraz doskonaleniu kompetencji społecznych i korekcie nieprawidłowych zachowań u nastolatków;
- promocja postaw, przekonań i zachowań eliminujących przemoc poprzez edukację i treningi umiejętności społecznych, kompetencji miękkich (*soft skills*) wśród dzieci i młodzieży;
- wykorzystanie w szkolnych programach profilaktycznych modelu rówieśniczego wsparcia i doradztwa (Gaś 1992); są one oparte na przygotowaniu i animacji w młodzieżowych środowiskach nieformalnych, koleżeńskich sieci wsparcia, funkcjonujących pod opieką osób dorosłych; grupy rówieśnicze ukierunkowane są na zmianę postaw i kompetencji rówieśniczych pomagaczy, a w konsekwencji na zmianie klimatu całej szkoły;
- włączanie przedstawicieli środowiska lokalnego (ośrodki pomocy społecznej, poradnie psychologiczno-pedagogiczne, policja, kościół, fundacje, stowarzyszenia i inne instytucje) do przeciwdziałania zjawiskom przemocy, poprzez organizowanie cyklicznych spotkań, warsztatów, konferencji, szkoleń, pokazów;
- rozpowszechnienie form przeciwdziałania agresji i przemocy poprzez wystąpienia i projekty realizowane przez dzieci i młodzież przy współ-

- pracy lokalnej telewizji, radio, prasy, portali społecznościowych;
- nagłaśnianie kampanii medialnych poświęconych przeciwdziałaniu agresji i przemocy;
 - reagowanie na wszelkie formy zachowań agresywnych, nagłaśnianie że problem istnieje;
 - edukowanie w jaki sposób można radzić sobie z problemem agresji i przemocy oraz dostarczanie informacji, gdzie szukać pomocy w najbliższym środowisku.

Skuteczne działania przeciwdziałające, bądź zmniejszające skalę zachowań agresywnych i przemocowych powinny uwzględniać pracę we wszystkich wymienionych obszarach.

Podczas ewaluacji pracy szkoły warto określić, w jakim stopniu uczy ona pokojowego, demokratycznego i społecznie poprawnego zachowania (Surzykiewicz 2000), które w toku edukacji kształtuje kompetencje, postawy i umiejętności rozwiązywania konfliktów wśród dzieci i młodzieży.

Poprzez właściwe wypełnianie funkcji wychowawczych, profilaktycznych oraz edukacji dla bezpieczeństwa szkoła może skutecznie przyczyniać się do zmniejszania aktów agresji i przemocy. Może pomóc w rozpoznaniu, zrozumieniu i przewidywaniu konsekwencji określonych decyzji oraz przygotować młodego człowieka do funkcjonowania w coraz trudniejszym świecie.

Bibliografia

- ARONSON, E., T. D. WILSON i R. M. ALERT, 1997. *Psychologia społeczna. Serce i umysł*. Wydawnictwo Zysk i S-ka. Poznań.
- BANDURA, A. i R. H. WALTERS, 1968. *Agresja w okresie dorastania*. Wydawnictwo PWN, Warszawa.
- BARŁÓG, K. i E. TŁUCZEK-TADLA, (red.), 2013. *Agresja i przemoc: współczesne konteksty i wyzwania*. Wydawnictwo Państwowej Wyższej Szkoły Techniczno-Ekonomicznej im. ks. Bronisława Markiewicza. Jarosław.
- BARYŁA, M., 2011. *Obraz siebie i samoocena nauczycieli o ponadstandardowej aktywności szkolnej*. W: GAŚ, Z. B. (red.). *Profesjonalna profilaktyka w szkole. Nowe wyzwania*. Wydawnictwo Innovatio Press. Lublin.
- BORKOWSKI, R., L. KULIŃSKA i W. PATEREK, 1999. „MŁODZIEŻ I PRZEMOC”. *Raport z badań*, EURODIALOG, UNESCO. [dostęp 24. 03. 2018]: http://www.instesw.ebox.lublin.pl/ed/przemoc/raport_mlodziex.html.
- BROWNE, K. i M. HERBERT, 1999. *Zapobieganie przemocy w rodzinie*. Wydawnictwo PARPA. Warszawa.
- BUSHMAN, B., 2016. *Niebezpieczne gry*. [dostęp 24. 03. 2018]: <https://theconversation.com/violent-video-games-and-real-violence-theres-a-link-but-its-not-so-simple-63038>

- CZEMIEROWSKA-KORUBA, E., 2015. *Agresja i przemoc w szkole. Czyli co powinniśmy wiedzieć by skutecznie działać*. Ośrodek Rozwoju Edukacji. Warszawa.
- DANILEWSKA, J., 2002. *Agresja u dzieci – szkoła porozumienia*. WSiP. Warszawa.
- DUBIS, M., 2015. *Świat wartości i plany życiowe licealistów*. Innovatio Press Wydawnictwo Naukowe Wyższej Szkoły Ekonomii i i Innowacji. Lublin.
- FONTANA, D., 1998. *Psychologia dla nauczycieli*. Wydawnictwo Zysk i S-ka. Poznań.
- FRĄCZEK, A., 2002. O agresji uczniowskiej. W: *Problemy Opiekuńczo-Wychowawcze*. Nr 1.
- FURMAŃSKA, E., 2001. Samoocena i samoakceptacja we wczesnej adolescencji. W: *Edukacja i dialog*. Nr 1.
- GAŚ, Z. B., 1992. *Program „Rówieśniczych Doradców” jako forma podejścia rówieśniczego o charakterze wczesnej interwencji*. Fundacja „Masz Szansę”. Lublin.
- GIZA-POLESZCZUK, A., A. KOMENDANT-BRODOWSKA i A. BACZKO-DOMBI, 2011. *Przemoc w szkole. Raport z badań. Maj 2011. Szkoła bez przemocy*. [dostęp 04. 04. 2018]: file:///D:/Pobrane/318-sbp2011-raport-glowny-calosc.pdf
- GROCHULSKA, I., 1993. *Reedukacja dzieci agresywnych*. WSiP. Warszawa.
- GRUSZCZYŃSKI, W., B. GRUSZCZYŃSKI i J. OLAS, 2003. *Badanie nad przyczynami i przejawami zachowań agresywnych młodzieży z Kliniki Psychiatrycznej Wojskowej Akademii Medycznej w Łodzi*. Polskie Towarzystwo Higieny Psychiczej. Warszawa.
- ILNICKA, R. M. i J. CICHŁA, 2009. *Wybrane aspekty przemocy: diagnoza i profilaktyka*. Wydawnictwo Edukacyjne Akapit. Toruń.
- INGLOT, J., 2011. Efektywna profilaktyka w szkole – wyzwanie współczesności. W: SZEMPRUCH, J., Z. ZBRÓG i A. RATAJEK, (red.). *Profilaktyka i terapia z perspektywy współczesnej pedagogiki*. Kielce: Wydawnictwo LIBRON.
- INGLOT-KULAS, J., 2015. Wzorzec dobrego wychowawcy podstawą prawidłowego usamodzielnienia się wychowanków domów dziecka. W: KOWALSKI, W. i M. DUBIS, (red.). *Pieczka zastępcza: od wsparcia do usamodzielnienia*. Wydawnictwo Naukowe WSEI. Lublin.
- IWANIEC, D. i J. SZMAGALSKI, (red.), 2005. *Zaburzenia rozwojowe dzieci krzywdzonych emocjonalnie. Rozpoznanie i interwencja psychospołeczna w doświadczeniach brytyjskich i polskich*. Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego. Warszawa.
- JASZCZAK-KUŹMIŃSKA, D. i K. MICHALSKA, (red.), 2010. *Przemoc w rodzinie wobec osób starszych i niepełnosprawnych. Poradnik dla pracowników pierwszego kontaktu*. Wydawnictwo Edukacyjne PARPA MEDIA. Warszawa.
- Karta praw osoby dotkniętej przemocą w rodzinie*. [dostęp 27. 03. 2018]: file:///D:/Pobrane/karta-praw-osoby-dotkniete-przemoca-w-rodzinie_-_Polski.pdf
- KMIECIK-BARAN, K., 1998. *Przemoc wobec dzieci – diagnoza i interwencja*. Wydawnictwo Adam Marszałek. Toruń.
- Krajowy Program Przeciwdziałania Przemocy w Rodzinie na lata 2014–2020*, 2014. [dostęp: 05. 04. 2018]: Warszawa.
https://www.ms.gov.pl/Data/Files/_public/ppwr/krajowy_program/krajowy-program-przeciwdzialania-przemocy-w-rodzinie-na-lata-2014-2020.pdf
- LALAK, D. i T. PILCH, 1999. *Elementarne pojęcia pedagogiki społecznej i pracy socjalnej*. Wydawnictwo Akademickie „Żak”. Warszawa.
- LIPOWSKA-TEUTSCH, A., 1998. *Wychować, wyleczyć, wyzwolić*. Wydawnictwo PARPA. Warszawa.
- MAĆKOWICZ, J., 2009. *Przemoc w wychowaniu rodzinnym*. Wydawnictwo Impuls. Kraków.
- MAZUR, J., 2002. *Przemoc w rodzinie: teoria i rzeczywistość*. Wydawnictwo Akademickie „Żak”. Warszawa.

- MEN, 2013. *Przeciwdziałanie agresji i przemocy. Problematyka agresji i przemocy w podstawie programowej*. [dostęp 27. 04. 2018]: <https://men.gov.pl/zwiekszenie-szans/profilaktyka/informacje-materialy/przeciwdzialanie-agresji-i-przemocy.html>
- MILERSKI, B. i B. ŚLIWERSKI, 2000. *Leksykon pedagogiki*. Wydawnictwo PWN. Warszawa.
- NOWAKOWSKA, U., 2008. *Przemoc wobec kobiet w rodzinie: niezbędny sędziog*. Wydawnictwo Centrum Praw Kobiet. Warszawa.
- OKOŃ, W., 2001. *Nowy Słownik Pedagogiczny*. Wydawnictwo Akademickie „Żak”. Warszawa.
- PAPIEŻ, J. i A. PŁUKIS, (red.), 1998. *Przemoc dzieci i młodzieży*. Wydawnictwo Adam Marszałek. Toruń.
- Polska karta praw ofiary*. [dostęp 27. 03. 2018]: http://fdds.pl/wp-content/uploads/2016/05/polska_karta_praw_ofiary.pdf
- PORAJ, G., 2006. *Agresja wśród nauczycieli. Materiały pokonferencyjne*. Poznań 30 XI 2006.
- POSPISZYL, I., 1999. *Razem przeciw przemocy*. Wydawnictwo Akademickie „Żak”. Warszawa.
- Procedury niebieskie karty*. [dostęp 27. 03. 2018]: <http://www.niebieskalinia.info/index.php/zadania-sluzb/59-rozporzadzenie-w-sprawie-procedury-niebieskie-karty-komentarz>
- PUFAL-STRUZIK, I., 2007. *Agresja i przemoc w szkole*. Wyd. Pedagogiczne ZNP. Kielce.
- PYTKA, L., 2000. *Pedagogika resocjalizacyjna. Wybrane zagadnienia teoretyczne, diagnostyczne i metodyczne*. Wydawnictwo Akademii Pedagogiki Specjalnej. Warszawa.
- PYŻAŁSKI, J., 2012. *Agresja elektroniczna i cyberbullying jako nowe ryzykowne zachowania młodzieży*. Kraków: Oficyna Wydawnicza Impuls.
- ROSENBERG, M. B., 2003. *Porozumienie bez przemocy. O języku serca*. Wydawnictwo Jacek Santorski & CO. Warszawa.
- RUMPF, J., 2004. *Krzyczeć, bić, niszczyć: agresja u dzieci w wieku do 13 lat*. Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne. Gdańsk.
- RYLKE, H., 1999. *Pokolenie zmian. Czego boją się dorośli?* WSiP. Warszawa.
- SIERPOWSKA, I., 2007. *Prawo pomocy społecznej*. Wydawnictwo Wolters Kluwer Polska. Warszawa.
- SKIPIETROW, N., 2015. *O przemocy i klimacie w szkole*. [dostęp: 27. 04. 2018]: <https://www.edunews.pl/aktualnosci/33-badania-i-debaty/3228-o-przemocy-i-klimacie-w-szkole>
- SKORNY, Z., 1989. *Mechanizmy regulacyjne ludzkiego zachowania*. Wydawnictwo PWN. Warszawa.
- SKORNY, Z., 1976. *Proces socjalizacji dzieci i młodzieży*. WSiP. Warszawa.
- SKORNY, Z., 1987. *Psychologia wychowawcza dla nauczycieli*. WSiP. Warszawa.
- Sprawozdania z realizacji procedury „Niebieskie karty”*. Sprawozdanie_NK_2016; Sprawozdanie_NK_2017. [dostęp 27. 04. 2018]: <http://www.statystyka.policja.pl/st/wybrane-statystyki/przemoc-w-rodzinie/137709,Sprawozdania-z-realizacji-procedury-quotNiebieskie-Kartyquot.html>
- STACHOWICZ-PIOTROWSKA, A., 2009. *Agresja w szkole. Przyczyny – problemy – zapobieganie*. W: *Forum Dydaktyczne*. Nr 5-6.
- SURZYKIEWICZ, J., 2000. *Agresja i przemoc w szkole. Uwarunkowania socjoekologiczne*. CM-PP-P. Warszawa.
- SZCZEPANIK, R. i A. JAROS, 2016. *Techniki socjoterapeutyczne w pracy z dzieckiem agresywnym*. Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego. Łódź.
- SZCZEPANIK, R. i J. WAWRZYNIAK, (red.), 2008. *Różne spojrzenia na przemoc*. Wydawnictwo

- Wyższej Szkoły Humanistyczno – Ekonomicznej. Łódź.
Szkoła bez przemocy. [dostęp 04. 04. 2018]: <http://www.szkolabezprzemocy.pl/1391,przemoc-w-szkole-maj-2011>
- SZLUZ, B., (red.), 2007. *Przemoc: konteksty społeczno-kulturowe. T. 1, Społeczne i psychologiczne aspekty zjawiska*. Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego. Rzeszów.
- SZPRINGER, M., E. LAURMAN-JARZĄBEK i A. DRAPAŁA, 2005. *Profilaktyka uzależnień i przemocy w rodzinie*. Wydawnictwo Stachurski. Kielce.
- SZTANDER, W., 1999. Na czym polega pomaganie ofiarom przemocy. W: „Niebieska Linia”. *Pismo Ogólnopolskiego Porozumienia Osób, Organizacji i Instytucji Pomagającym Ofiarom Przemocy*. Nr 5.
- SZULC, A., 2013. *Moje dziecko, mój kat*. [dostęp 26. 04. 2018]:
Newsweek.pl, <http://www.newsweek.pl/polska/moje-dziecko--moj-kat,104472,1,1.html>
- WALC, W. (red.), 2007. *Przemoc: konteksty społeczno-kulturowe. T. II, Kulturowe i edukacyjne aspekty zjawiska*. Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego. Rzeszów.
- WÓJCIK, M., 2003. W kręgu przemocy. W: *Remedium*. Nr 2.

dr Joanna Inglot-Kulas

Państwowa Wyższa Szkoła Techniczno-Ekonomiczna
im. ks. Bronisława Markiewicza w Jarosławiu
e-mail: joanna.inglot@pwste.edu.pl

SUPORTÍVNA RODINNÁ STAROSTLIVOSŤ ONKOLOGICKÉHO PACIENTA

Maroš Šip

Abstrakt: Cieľom štúdie je parciálne načrtnúť potenciál rodinnej podpory pre onkologického pacienta v domácom a nemocničnom prostredí. Vysporiadanie sa s nepriaznivou diagnózou za prítomnosti blízkej osoby považujeme za kľúčový aspekt pri dosiahnutí čo najlepšej kvality života choreho.

Kľúčové slová: rodinná starostlivosť, onkologický pacient, paliatívna starostlivosť, nemocnica, kvalita života

Abstract: The goal of the paper is partial outline the potential support for oncology patient in home and hospital environment. Accepting an unfavorable diagnosis in the presence of a near person is considered a key aspect in achieving the best quality of life for the patient.

Key words: family care, oncology patient, palliative care, hospital, quality of life

Úvod

Diagnostikovanie rakoviny⁶ nepochybne patrí k stresovej životnej udalosti človeka (Vorlíček a Pospíšilová. In: Bencová 2013), pretože jedným z jej atribútov je zmena existenciálnej cesty chorej osoby. Ochorenie nemá priamy vplyv len na chorú osobu, ale aj na rodinu pacienta, ktorá prežíva a je svedkom emocionálnych výkyvov a pádov pacienta (Baider et al., 2000). Proces ochorenia je rozmanitý, symptómy sú odlišné, ale každé ochorenie, nielen to onkologické, podlieha istému priebehu. Príslušné informácie o nevyliciteľnosti ochorenia sa pacientovi zdieľajú adresne a citlivo, pričom nesmieme zabúdať na obavy pacienta z nejasnej budúcnosti, z toho čo bude nasledovať s rešpektom k poskytovaniu reálnej nádeje (Vorlíček a Pospíšilová. In: Bencová 2013). Analogický názor môžeme zaregistrovať aj na stránkach *Masarykovho onkologického ústavu*

⁶ Gritti (2014) vo svojej štúdii prezentuje stanovisko viacerých autorov, ktorí popisujú rakovinu ako somatickú chorobu jednotlivca, ktorá je považovaná za individuálnu skúsenosť fyzického a psychického utrpenia, ale môžeme hovoriť aj o psychosociálnom stave, ktorý moduluje medziľudské vzťahy pacienta. Podľa tohto koncepčného rámca môžu byť onkologické ochorenia považované za prototypy relačných procesov spojených s priebehom a výsledkom všetkých závažných, oslabujúcich, chronických alebo terminálnych ochorení (Shields et al., 2012). Minimalizácia interpersonálneho vplyvu ochorenia prispieva k zlepšeniu kvality života pacientov a rodinných opatrovateľov (Northouse et al., 2013; Waldron et al., 2013). Preto je všeobecne akceptované, že liečba rakoviny by mala zahŕňať istú psychologickú podporu pre pacienta a členov rodiny (Veatch et al., 2002. In: Gritti 2014).

[cit. 2018-11-11], kde sa píše, že „...každý človek je jedinečný. Táto jedinečnosť sa prejavuje i v citlivosti vnímať zmenu a v otvorenosti prijímať podnety. Rovnako i na vyslovenie diagnózy „zhubný nádor“ každý reaguje inak. Je takmer nemožné túto informáciu okamžite prijať, pochopiť ju a uveriť jej. Chorý síce slová počuje, ale nemusí im rozumieť... V takejto situácii je vhodné vyhľadať odbornú pomoc a z hľadiska duševného zdravia rodiny i jednotlivých členov mať možnosť prejsť a vyjadriť celú škálu prežitkov.“ S reálnym postojom a uvedomením si, že diagnostikovanie rakoviny mení mnohé aspekty života má pacient perspektívnu nádeje na prežitie dobrej kvality života na jej konci na základe uvedomenia si vlastnej hodnoty, svojej ľudskej podstaty. K tejto hodnotovej orientácii sa dopracuje v kooperácii s rodinou, pretože kontakt s blízkymi mu pomôže posilniť ducha a pomôže mu pripraviť sa na liečebný a rehabilitačný plán so zameraním na zlepšenie individuálneho fungovania po fyzickej a psychickej stránke.

Cieľom predmetného príspevku je poukázať na prínos rodiny v starostlivosti o onkologického pacienta, ktorej jednou z dôležitých úloh je pomôcť pacientovi zmierniť bezmocnosť, ktorá nastáva v dôsledku choroby. Prítomnosť rodiny v starostlivosti o onkologického pacienta vedie k uspokojovaniu základných ľudských potrieb. Podľa Polikandrioti a Ntokou (2011) k základným potrebám pacientov patrí potreba dôvery, komunikácie, edukácie, sebaobsluhy a podpory. Potreby pacientov znamenajú dynamický komplexný koncept, ktorý sa mení s časom a progresiou choroby. Pod termínom potreba sa väčšinou rozumie nutnosť organizmu niečo získať alebo sa niečoho zbaviť kvôli zachovaniu požadovanej rovnováhy. Potreby sú určené životnou nutnosťou človeka a nenačnenie týchto potrieb sa odráža v zdraví človeka a jeho celkovej kvalite života (Bártlová 2005; Kristová 2009). Potrebu môžeme chápať aj ako základnú formu motívu k realizovaniu sa. Potreby človeka vychádzajú z deficitu v biologickej či sociálnej dimenzii bytia. Pokiaľ človek ťažko ochoreje, jeho potreby sa zmenia z hľadiska kvality i kvantity (Nakonečný 1995. In: Dvořáčková 2012). Všetky ľudské potreby vytvárajú konštantný celok spájajúci fyzickú, psychickú a sociálnu stránku človeka (Hrozenská a kol., 2008; Hrozenská a Dvořáčková 2013). Taktiež sú závislé od spirituality a kultúrnych tradícií pacientov (Polikandrioti & Ntokou 2011. In: Šip 2018).

Suportívna rola rodiny onkologického pacienta v nemocničnom prostredí

Implementácia rodinných príslušníkov do manažmentu starostlivosti o onkologického pacienta by mala byť súčasťou integrovaného a efektívneho manažmentu v paliatívnej starostlivosti. Potvrdenie týchto slov nachádzame u pacientov, ktorí sú priamymi participantami rodinnej starostlivosti v onkológii.

Nasledujúce dokumentujúce výroky⁷ vypovedajú o hodnote vzťahu chorého a rodiny, ktorý pomáha chorým prežiť život čo najviac približujúci sa životu pred diagnostikovaním vážneho ochorenia. „Dcéra mi dnes do nemocnice priniesla na obed slepačiu polievku. Presne takú, akú som zvykol jedávať doma. Keď zatvorím oči a ucítim chuť domácej polievky, zaznamenám ju všetkými zmyslami, zabudnem, že sa nachádzam v nemocnici, nemyslím na svoje ochorenie, ale v tom momente som doma s manželkou pri nedeľňajšom obede.“ (Pán S.). „Syn s manželkou za mnou prichádzajú do nemocnice každý deň. Manželka ma oholí, osprchuje. Cítim sa znovu ako človek. Porozprávajú sa so mnou, zreferujú mi udalosti dňa, porozprávajú mi o vnúčatách. Keby za mnou neprišli, mal by som pocit, že život prestal existovať. Som stará generácia, telefóny sú pre mňa neosobné, potrebujem živý kontakt so svojou rodinou. Veľmi ich milujem. Nevieť kto sa o nich postará, keď odídem.“ (Pán T.). „Nemal by som chcieť, aby ma moje vnúčatá videli v nemocnici bez vlasov, zmenenou tvárou po chemoterapii aj rádioterapii. Choroba ma poznačila, ale slovami neviem opísať, keď ich vidím a počujem.“ (Pán R.). „Sestričky sú príjemné, láskavo sa ku mne správajú, ale dychtivo očakávam, kedy za mnou príde manželka aj so synmi. Vezmú ma na malú prechádzku, porozprávajú mi čo všetko sa doma udialo v čase mojej neprítomnosti. Mám tak pocit, že som neprestal existovať v ich životoch.“ (Pán J.).

Ako máme možnosť pozorovať, suportívna rodinná starostlivosť o onkologického pacienta predstavuje dôležitý zdroj psychickej stability pre pacienta, ako aj zdroj podpory pre lepšie zotavenie, pretože mu pomáha udržiavať kontakt s jeho domovom a jeho priateľmi. Prítomnosť rodiny, priateľov a príbuzných považujeme za obzvlášť dôležitú pre udržanie kvality života u hospitalizovaných pacientov a to z dôvodu, že rodina môže vo veľkej miere uspokojovať základné potreby pacienta v nemocnici. Navyše rodina pomáha pacientovi redukovať stres (Locatelli, Vecchio & Manzoni 1998. In: Bellou & Gerogianni. [cit. 2018-11-11]).

Okrem iného rodina počas hospitalizácie pacienta vykonáva tieto nasledujúce dôležité činnosti:

- Komunikuje s pacientom – udržiava sa komunikácia medzi pacientom a rodinou.
- Povzbudzuje pacienta.
- Poskytuje emocionálnu a psychickú podporu pre pacienta.
- Zastupuje pacienta a informuje pacienta o záležitostiach, ktoré sa ho týkajú.

⁷ Výskum bol realizovaný vo Fakultnej nemocnici s poliklinikou J. A. Reimana v Prešove, konkrétne na Oddelení klinickej hematológie a radiačnej onkológie.

- Podieľa sa na kooperácii terapeutického procesu.
- Zúčastňuje sa na plánovaní starostlivosti o pacienta.
- Zúčastňuje sa na poskytovaní starostlivosti o pacienta ako je pomoc pri stravovaní, individuálnej hygiene, výmeny posteľnej bielizne, masáži tela, poskytuje pomoc pri vstávaní z postele, pomáha mu počas lekárskeho vyšetrení a pod. (Simpson 1992. In: Bellou & Gerogianni [cit. 2018-11-11]).

Vyššie spomenuté činnosti rodiny v starostlivosti o onkologického pacienta môžeme dokumentovať aj nasledujúcou výpoveďou: „*Za otcom som dochádzala do nemocnice každý deň po dobu štyroch mesiacov. Jeho zdravotný stav mu nedovoľoval viesť otvorenú komunikáciu s ošetrojúcim personálom. Preto som pôsobila ako sprostredkovateľ informácií medzi otcom a lekármi, zdravotnými sestrami a zdravotnými asistentmi. Vedela som, aké jedlá zaobstarať otcovi do jedálnečky (najviac mu chutili ryby), aká bolesť ho trápi (fyzická alebo spirituálna tieseň), zabezpečovala som mu masáže, ponúkla som sa, že pomôžem pri výmene posteľnej bielizne, pomáhala som otcovi vstávať z postele pri obede a večeri (pri raňajkách túto službu zabezpečovali zdravotní asistenti), absolvovala som s ním rôzne lekárske vyšetrenia kvôli pocitu bezpečia (necítil sa byť sám), sprostredkovala som mu informácie z týchto vyšetrení, spoločne sme pozerali rôzne filmy, počúvali piesne a čítali príbehy o osobách, ktoré verili vo svoje uzdravenie, v rámci možností sme komunikovali otvorene o chorobe a živote. Raz do týždňa (kvôli veľkej vzdialenosti) prichádzali za ním aj mama spolu so sestrami, aby participovali na otcovej starostlivosti. Prítomnosť rodiny pre otca znamenala povzbudenie hlavne po psychickej stránke. Dlhú hospitalizáciu, náročné procedúry, rôzne lekárske vyšetrenia zvládal lepšie, keď sme boli po jeho boku. Nechceli sme, aby si myslel, že nie je členom rodiny. Naopak, naše rodinné puto sa posilnilo a pomohlo nám uvedomiť si skutočné hodnoty.“ (Dcéra pána S.).*

Pri starostlivosti o onkologického pacienta je dôležité, aby sa členovia rodiny naučili medzi sebou navzájom spolupracovať. Vzájomná dohoda a spolupráca v starostlivosti o onkologického pacienta znižuje riziko fyzického a psychického vyčerpania opatrovateľa⁸. Onkologické ochorenie a liečba je sama osebe náročná po fyzickej a psychickej stránke nielen pre pacienta, ale aj pre rodinu, ktorá prispôbuje svoj životný štýl novým podmienkam a potrebám pacienta, pretože podľa Souza a Santos (2008. In: Figueiredo et al., 2017) choroba neovplyvňuje iba chorú osobu, ale rovnako aj rodinu. Autori považujú za prirodzené, že rodinní príslušníci podobne ako aj pacient zdieľajú pocit stra-

⁸ Pod opatrovateľom rozumieme člena rodiny, ktorý za chorou osobou pravidelne prichádza do nemocnice.

chu z operácie, chemoterapie a jej vedľajších účinkov. Tieto myšlienky môžeme ilustrovať z našej praxe výrokmi pacientov a rodín, ktorí na otázku: **Aké pocity zdieľali po diagnostikovaní rakoviny?**, odpovedali nasledovne: „Nechápala som akútnu hospitalizáciu môjho manžela. Ráno sme prišli na bežné kontrolné vyšetrenie k neurologičke. Pani doktorka ma s výsledkom magnetickej rezonancie poslala k manželovej všeobecnej lekáre. Po návrate k neurologičke ma čakal šok. Manžel nesedel v neurologickej ambulancii, ale bol okamžite prevezený rýchlou záchrannou službou do nemocnice v inom meste vzdialenom 21 km. Nikto sa nestaral o moju bezmocnosť, šok, momentálny zdravotný stav a spôsob, ako sa dopravím k manželovi. Ani neviem ako, ocitla som sa pred nemocnicou, zavolala som si taxík, ktorý ma odviezol domov, zbalila som narýchlo pár vecí a taxík ma odviezol práve tých najdlhších 21 km v mojom živote do nemocnice za manželom. Od lekárky som sa snažila zistiť informáciu o náhlom prevoze manžela najmä preto, lebo správanie a zdravotný stav manžela nikdy nenasvedčoval tomu, že by trpel nejakým ochorením. V priebehu nasledujúcich 24-roch hodín som dostala rôzne informácie: opuch mozgu, nález v hlave, akési lézie, asi rakovina, a iné odborné lekárske termíny, ktoré som si nezapamätala, a ktorými Vás lekári zahrnú, ak sa ich opýtate na zdravotný stav. V nemocnici mi lekárka necitlivým spôsobom oznámila „a čo ste čakali?“ Čakala som prinajmenšom slušné správanie, súcit, podporu, pravdivú diagnózu a ubezpečenie, že všetko bude v poriadku.

S dcérami sme sa dohodli zatiaľ neoznámiť manželovi žiadnu z informácií od lekárov. V podstate sme sami nevedeli čo povedať, keďže lekári sa rôznili v informáciách.

Ak by som dovolila, aby lekárka s rezervovaným a necitlivým prístupom podala negatívnu a neoverenú informáciu môjmu manželovi, pravdepodobne by sa psychicky zrútil, a šanca na uzdravenie by bola len minimálna.“ (Manželka pána S.).

V jednej z ďalších výpovedí pacienta sme sa dozvedeli, že: „Najdlhšie a najťažšie obdobie v mojom živote bolo čakanie za výsledkami. Hoci ma najbližší povzbudzovali a verili, že moje ochorenie nebude vážne, niekde vo vnútri som tušil, že budem musieť prejsť dlhú cestu. Po celý ten čas som ležal mlčky v posteli a rozmyšľal som ako ďalej. Nekomunikoval som s okolím. Odmietal som rozhovory s rodinou. Desil som sa nahlas povedať čo cítim. Živil som v sebe strach a neistotu. V mysli ma dobiedzali neustále otázky: „Akú chorobu mám? Prežijem? Zomriem?“ Po diagnostikovaní rakoviny som musel pozbierať všetky svoje životné sily a pozrieť sa pravde do očí. Netušil som, aké zmeny choroba zanechá na mojom tele, ale aj na duši. Čiastočný pokoj som našiel u ľudí, ktorí prechádzali rovnakými alebo podobnými problémami.“ (Pán S.).

„Nemohla som manželovi povedať, že má leukémiu. Psychicky by to nezvládol

a do konca svojho života by sa nesnažil usmiať sa. Po mnohých odborných vyšetreniach, keď nás lekári posielali od dverí k dverám iných lekárov sa manžel cítil fyzicky aj psychicky vyčerpaný. Po oznámení diagnózy som preplakala celé dni a noci, ktoré manžel trávil v nemocnici. Pravdepodobne tušil vážnosť ochorenia, ale nikdy sa ma nespýtal či umiera, a ja som nemala dostatok odvahy povedať mu pravdu do očí. Keď manžel zomrel (netrápil sa, zomrel v spánku), nevyčítala som si, že som mu nepovedala o chorobe. V mojej mysli zostal stále osobou, ktorá sa tešila pri pohľade na mňa a mojich synov, keď sme k nemu prišli na návštevu. Jeho kvalita života spočívala v pokojnom zomieraní, a nebola narušená prílišnými obavami, strachu z umierania a depresie.“ (Manželka pána K.).

„... V tej chvíli Vás prepadne silný strach, potom príde určitá nádej a opätovný strach.“ (Pán T.).

„Mám strach a obavy o budúcnosť mojej rodiny. Choroba ma pripútala k posteli. Ako sa mám postarať o manželku a dcéru, keď bezmocne ležím v nemocnici a nič nezmôžem? Sľúbil som jej v dobrom aj v zlom, a práve teraz tento sľub neplním. Aspoň, keby manželka mala dobrú prácu. V práci dostala výpoveď. Ja som dôchodca, nanajvýš chorý, moja manželka nezamestnaná. Táto situácia je neúnosná. V noci nespím nie kvôli bolestiam, ale kvôli nejasnej budúcnosti mojej rodiny. Želal by som si, aby si manželka našla novú prácu.“ (Pán F.).

V tejto korelácii považujeme za dôležité akcentovať, že pilierom kvalitnej rodinnej starostlivosti o onkologického pacienta je každodenná komunikácia⁹, ktorá súvisí s efektívnejším manažovaním symptómov pacienta a jeho spokojnosťou. Komunikáciu považujeme za jeden z hlavných atribútov rodinnej starostlivosti o pacienta v nemocničnom prostredí, ktorá slúži na vyjadrenie lásky a podpory chorému, zdieľanie spoločných pocitov, ale predovšetkým komunikácia zabezpečuje lepšiu kvalitu života. Nie každý pacient dokáže vyjadriť svoje pocity, želania alebo túžby či už lekárovi, zdravotnej sestre alebo niektorému členovi z ošetrojúceho tímu. Práve rodina je spojovacím článkom medzi pacientom a ostatným okolím (rozumieme multidisciplinárny tím a osoby mimo nemocničného prostredia).

Domáca paliatívna starostlivosť

Zapojenie rodiny do procesu starostlivosti o onkologického pacienta v domácom prostredí si vyžaduje kooperáciu všetkých jej členov.

V priebehu ochorenia sa úloha rodiny mení podľa potrieb chorého a prebiehajúcej fázy rakoviny. Členovia rodiny sa snažia získať informácie o diagnóze, liečbe a možnostiach prežitia. Iní rodinní príslušníci by sa mali

⁹ K tomu bližšie pozri Hangoni (2017).

vyvarovať diskusie ohľadom rakoviny a to z dôvodu, aby nedošlo k vytvoreniu ďalšieho stresu pre pacienta. Pokiaľ ide o zainteresovanú rodinu, postoj k chorobe môže podporiť zdravé správanie alebo posilniť boj pacienta. Fáza liečby je spojená so striedaním roly vo vnútri rodiny. Členovia rodiny sa podieľajú na povinnostiach v domácnosti v starostlivosti o chorú osobu, sprevádzajú chorého do nemocnice. Toto môže byť veľmi únavné ako po fyzickej tak i psychickej stránke (Budziszewska 2005; de Walden-Galuszko 2011. In: Woźniak & Iżycki 2014).

Cieľom domácej paliatívnej starostlivosti je profesionálna komplexná kvalitná starostlivosť o umierajúceho človeka v pokročilom alebo konečnom štádiu, u ktorého nie je viac nutná hospitalizácia za účelom liečby alebo tlmenia negatívnych symptómov, a u ktorého sa smrť nezvratne blíži v dôsledku progresujúceho ochorenia.

Okrem iného úlohou domácej paliatívnej starostlivosti je:

- Pomáhať jednotlivcovi a jeho rodine dosiahnuť telesné, duševné a sociálne zdravie a pohodu v súlade s ich sociálnym prostredím.
- Zachovať kvalitu života a umožniť chorým v terminálnej fáze života umierať v kruhu svojich blízkych a vo svojom domácom prostredí.
- Zabezpečiť komplexnú starostlivosť v koordinácii s ústavnou starostlivosťou a ďalšími zdravotníckymi a sociálnymi zariadeniami prostredníctvom multidisciplinárneho tímu a služieb.
- Udržiavať a zvyšovať sebestačnosť klienta v bežných denných činnostiach.
- Edukovať pacienta a jeho rodinu k zodpovednosti za vlastné telesné a duševné zdravie.
- Zaisťovať dodržiavanie liečebného režimu a znižovať negatívny vplyv ochorenia na celkový zdravotný a duševný stav pacienta a rodiny (Čas 2004. In: Jarošová 2007, s. 61).

Osobitnú pozornosť môžeme venovať pojmom Home care a mobilný hospic, ktoré sú považované za ekvivalent pojmu domáca paliatívna starostlivosť. Je však potrebné brať do úvahy tvrdenie Tomeša a kol. (2015), ktorý poukazuje na rozlíšenie služieb, ktoré poskytuje Home care a mobilný hospic. Home care často prezentujú rôzne firmy ako domáci hospic, ale v skutočnosti Home care neposkytuje služby klasického domáceho hospicu. Prijímatelia paliatívnej starostlivosti interpretujú, že v Home care abscentuje zabezpečenie sociálnych a spirituálnych úkonov. Mobilné hospice zabezpečujú „kvalitnú špecializovanú starostlivosť pre viac pacientov“ (Čeledová, Holčík a kol., 2017, s. 147) vrátane

sociálnej a spirituálnej starostlivosti umierajúcim pacientom.

Výhoda **domácej paliatívnej starostlivosti** spočíva v minimalizovaní bolesti a iných nepriaznivých symptómov spojených s život ohrozujúcim ochorením v domácom prostredí pacienta za aktívnej účasti prizvaného zdravotného personálu (lekári – špecialisti, zdravotná sestra), psychoterapeuta, sociálneho pracovníka, kňaza a rodiny. Domáca paliatívna starostlivosť je nepretržitá 24-hodinová starostlivosť úplne alebo čiastočne závislej osoby nielen od zdravotníckeho a nezdravotníckeho personálu, ale predovšetkým od pomoci rodinných príslušníkov, ktorí podľa Kurucovej a kol. (2017) úzko spolupracujú so sestrami z agentúry domácej ošetrovateľskej starostlivosti (ADOS)¹⁰ alebo paliatívnym tímom z hospicu. Tí pripravujú rodinných príslušníkov na zvládnutie intervencie starostlivosti o nevyliciteľne chorého podaním informácií a praktickou ukážkou manipulácie s chorým (polohovanie, kŕmenie pacienta, podávanie liekov, starostlivosť pri inkontinencii a pod.). *„Tím domácej paliatívnej starostlivosti potrebuje mať k dispozícii pracovnú sestru, lekárov a sociálnych pracovníkov, rovnako ako zasadacie miestnosti a sklad zdravotníckych pomôcok“* (Radbruch a kol., 2009, s. 56. In: Šip 2018).

Všeobecne však platí, že nech sa pacient nachádza v akomkoľvek štádiu ochorenia, pre členov rodiny sa starostlivosť o chorého v terminálnej fáze choroby stane do určitej miery záťažou bez ohľadu na to, aký vzťah ku chorému prechovávali ešte pred diagnostikovaním ochorenia. Dlhodobá starostlivosť o nevyliciteľne chorého si vyžaduje vyššiu úroveň komfortu pri starostlivosti o chorého, preto niet divu, že sa stáva vhodnou predispozíciou k patologickému správaniu sa členov rodiny. Skúsenosti ohľadne starostlivosti o umierajúceho vypovedajú, že rodinní príslušníci sa v nemalej miere prispôsobujú potrebám chorého a identifikujú sa s novou úlohou rodinného opatrovateľa. Zmeny sa týkajú aj oblasti biologických a psychologických potrieb. Pri starostlivosti o chorého človeka sa zvyšuje spánková aktivita opatrovateľa, citová vyčerpanosť, emocionálny stres, psychická záťaž, nedostatok kompatibility medzi osobným životom, prácou a opatrovaním, finančná záťaž a nedostatok priestoru pre osobné realizovanie sa (Šip 2018).

¹⁰ V rámci ošetrovateľskej starostlivosti v domácom prostredí pacienta má možnosť rodina požiadať o zdravotnú starostlivosť Agentúru domácej ošetrovateľskej starostlivosti (ďalej len ADOS), ktorá poskytuje komplexnú zdravotnú starostlivosť alebo domácu liečebnú rehabilitáciu či fyzioterapiu. Spomenuté zdravotnícke zariadenie existuje na Slovensku od polovice 90-tych rokov a jej služby využívajú väčšinou chronicky choré osoby, osoby v terminálnom štádiu, ale aj osoby pri náhlych alebo krátkodobých chorobách a pod.

Záver

Každý jedinec, participujúci na kvalitných sociálnych väzbách sa v prípade nejakej neočakávanej mutácie vo svojom živote ľahšie adaptuje v situácii a prostredí, ktoré je v závislosti od jeho choroby nevyhnutné akceptovať. Kvalitné rodinné vzťahy pomáhajú jedincovi lepšie zvládať aktuálnu situáciu a naďalej budovať psychickú podporu tak nevyhnutnú pre akceptáciu choroby ako aj potenciálne vyliečenie sa. Pacient, v našom prípade onkologický pacient je citovo vyčerpaný, môže pociťovať spirituálnu tieseň a strácať vieru vo vyliečenie sa (v závislosti od ochorenia a včasného odhalenia karcinómu a prognózy) pokiaľ absentuje rodinná suportívna starostlivosť.

Zoznam bibliografických odkazov

- BAIDER, L., C. L. COOPER & A. K. De-NOUR, 2000. *Cancer and the Family*. 2nd Edn. New York: Wiley.
- BÁRTLOVÁ, S., 2005. *Sociologie medicíny a zdravotnictví*. Grada Publishing, a. s. ISBN 8024711974.
- BELLOU, P. & K. G. GEROGIANNI. *The contribution of family in the care of patient in the hospital*. [online]. [cit. 2018-11-11]. Dostupné z: <http://www.hsj.gr/medicine/the-contribution-of-family-in-the-care-of-patient-in-the-hospital.pdf>
- BENCOVÁ, V., 2013. Komunikácia ako súčasť suportívnej terapie v onkológii. In: *Klinická onkologie*. Roč. 26, č. 3, s. 195-200.
- ČELEDOVÁ, L., J. HOLČÍK a kol., 2017. *Nové kapitoly ze sociálního lékařství a veřejného zdravotnictví*. Univerzita Karlova v Praze. ISBN 9788024638096.
- DVOŘÁČKOVÁ, D., 2012. *Kvalita života seniorů v domovech pro seniory*. Grada Publishing, a. s. Praha. ISBN 978-80-247-7892-1.
- FIGUEIREDO, T. et al., 2017. How can I help? Feelings and experiences of the familiar caregiver of cancer patients. In: *ABCS Health Sciences*. Vol. 42, no. 1, pp. 34-39.
- GRITTI, P., 2015. The family meetings in oncology: some practical guidelines. In: *Frontiers in psychology*. Vol. 5, pp. 1-7.
- HANGONI, T., 2017. Špecifiká komunikácie s klientom sociálnej práce. In: *Wybrane psychologiczne i społeczne zagadnienia pracy socjalnej*. Rzeszów : Stowarzyszenie „Kultura w sieci“, s. 37-42. ISBN 978-83-64804-72-4.
- HROZENSKÁ, M. a kol., 2008. *Sociálna práca so staršími ľuďmi a jej teoreticko-praktické východiská*. Vydavateľstvo Osveta. ISBN 978-80-8063-282-3.
- HROZENSKÁ, M. a D. DVOŘÁČKOVÁ, 2013. *Sociální péče o seniory*. Grada Publishing, a. s. ISBN 978-80-247-2148-3.
- JAROŠOVÁ, D., 2007. *Úvod do komunitního ošetrovatelství*. Grada Publishing, a. s. ISBN 978-80-247-2150-7.
- KRISTOVÁ, J., 2009. *Komunikácia v ošetrovatelstve*. Vydavateľstvo Osveta. Martin. ISBN 80-8063-160-3.
- KURUCOVÁ, R., K. ŽIAKOVÁ, J. NEMCOVÁ a kol., 2017. *Vybrané kapitoly z paliatívnej ošetrovateľskej starostlivosti*. Vydavateľstvo OSVETA. ISBN 978-80-8063-457-5.
- Masarykův onkologický ústav*. [online]. [cit. 2018-11-11]. Dostupné z: <https://www.mou.cz/psychologicky-pruvodce-pro-onkologicky-nemocne/t2063>

- NORTHOUSE, L. L., D. W. MOOD, A. SCHAFENACKER et al., 2013. Randomized clinical trial of a brief and extensive dyadic intervention for advanced cancer patients and their family caregivers. In: *Psychooncology*. Vol. 22, pp. 555-563.
- POLIKANDRIOTI, M. & M. NTOKOU, 2011. Needs of hospitalized patients. In: *Health science journal*. Vol. 5, no. 1, pp. 15-22. ISSN 1791-809x.
- SHIELDS, C. G., M. A. FINLEY, N. CHAWLA & W. P. MEADORS, 2012. Couple and family interventions in health problems. In: *Journal of Marital and Family Therapy*. Vol. 38, pp. 265-280.
- ŠÍP, M., 2018. *Sociálno-spirituálne atribúty v paliatívnej starostlivosti*. Vydavateľstvo Prešovskej univerzity v Prešove. ISBN 978-80-555-2181-7.
- TOMEŠ, I. a kol., 2015. *Rozvoj hospicové péče a její bariéry*. Univerzity Karlova v Praze. ISBN 978-80-246-2972-8.
- WALDRON, E. A., E. A. JANKE, C. F. BECHTEL, M. RAMIREZ & A. COHEN, 2013. A systematic review of psychosocial interventions to improve cancer caregiver quality of life. In: *Psychooncology*. Vol. 22, pp. 1200-1207.
- WOŽNIAK, K. & D. IŻYCKI, 2014. Cancer: a family at risk. In: *Menopause review*. Vol. 13, no. 4, pp. 253-261.

PhDr. et ThDr. Maroš Šíp, PhD.

Katedra kresťanskej antropológie a sociálnej práce

Pravoslávna bohoslovecká fakulta PU v Prešove

e-mail: maros.sip@unipo.sk

WOLONTARIAT W PRACY SPOŁECZNEJ

Katarzyna Wojtanowicz

Streszczenie: Pomoc społeczna pomimo ciągłego rozwoju wykazuje deficyty w zakresie osobowego zaangażowania w jej realizację. Rozwijanie administracyjnej sfery pomocy społecznej oraz niewystarczające zaangażowanie pracowników pomocy społecznej w rozwiązywanie złożonych problemów klientów to obraz współczesnej pomocy społecznej. Odpowiedzią na te problemy może być wolontariat, który służy wszystkim uczestnikom wolontariatu: jednostce organizacyjnej pomocy społecznej, klientowi i samemu wolontariuszowi.

Słowa kluczowe: wolontariat, działalność charytatywna, pomoc społeczna

Abstract: Social assistance despite constant development shows deficits in the area of personal involvement in its implementation. The development of the administrative sphere of social assistance and the insufficient involvement of social workers in solving complex customer problems is a picture of contemporary social assistance. The answer to these problems may be volunteering, which serves all participants of volunteering: the organizational unit of social assistance, the client and the volunteer himself.

Key words: volunteering, charity work, social work

Wprowadzenie

System pomocy społecznej w swojej złożoności ciągle wykazuje wysoki poziom zaangażowania w sferę formalno-administracyjną oraz brak czasu pracownika socjalnego na pełny, bezpośredni kontakt z klientami. Lukę tą z dużym powodzeniem mogą wypełnić wolontariusze.

W historii istnieje długoletnia tradycja pracy społecznej, tradycja pomagania sobie wzajemnie, pomagania w rozwiązywaniu problemów innych. Wolontariat na początku nie miał ram instytucjonalnych, z czasem zaistniał w organizacjach kościelnych, samopomocowych, a wreszcie pozarządowych i administracji publicznej. Przez długi czas był przede wszystkim związany z inicjatywami podejmowanymi w ramach lub pod opieką instytucji kościelnych. Działalność wolontaryjna jest również silnie zakorzeniona w systemie zdrowia, zwłaszcza w zakładach opieki zdrowotnej. Wolontariat w Polsce, we współczesnym tego słowa rozumieniu, funkcjonuje od początku lat dziewięćdziesiątych XX wieku.

W Polsce organizację wolontariatu reguluje Ustawa z dnia 23 kwietnia 2003 r. o działalności pożytku publicznego i o wolontariacie (Dz.U. 2003 Nr 96 poz. 873 ze zmianami). Zgodnie z tą ustawą wolontariusz to osoba fizyczna, która ochotniczo i bez wynagrodzenia wykonuje świadczenia (art. 2 p. 3). W art. 42.1

ustawy wskazuje, że wolontariusze mogą wykonywać świadczenia na rzecz: organizacji pozarządowych, organów administracji publicznej, jednostek organizacyjnych podległych organom administracji publicznej lub nadzorowanych przez te organy, podmiotów leczniczych w rozumieniu przepisów o działalności leczniczej w zakresie wykonywanej przez nie działalności leczniczej. Wolontariusz nie może świadczyć swojej pracy w zakresie prowadzonej przez te podmioty działalności gospodarczej.

Źródłem słowa „wolontariusz” jest łacińskie słowo *volontarius* oznaczające „dobrowolny”. Wolontariat to dobrowolne, świadome i niezarobkowe wspieranie własną pracą wybranej przez siebie społecznie pozytywnej inicjatywy. Wolontariusz to osoba, która poświęca swój czas, zaangażowanie, swoją wiedzę, pasję i samego siebie w relacje z osobami starszymi, niepełnosprawnymi, bezdomnymi, dziećmi, rodzinami i innymi osobami zagrożonymi wykluczeniem społecznym. Jan Paweł II w swoim przesłaniu na zakończenie Roku Wolontariatu napisał *„Cóż takiego skłania wolontariusza do poświęcenia swego życia dla innych? Przede wszystkim naturalny odruch serca, który przynagla każdego człowieka do pomocy drugiemu — swemu bliźniemu. Jest to bez mała «prawo istnienia». Wolontariusz, gdy bezinteresownie może dać innym coś z siebie, doświadcza radości, która przewyższa to, czego dokonał”* (Watykan, 5 grudnia 2001 roku).

Rozwijanie zatem wolontariatu w systemie pomocy społecznej jest zarówno szansą dla systemu jak i dla osób podejmujących wolontariat. Jednak pozytywne i wymierne efekty ze świadczenia wolontariatu wymagają od organizacji sprawnego przygotowania płaszczyzny działania dla wolontariusza.

Dobra organizacja wolontariatu obejmuje wiele działań, wymaga wiedzy i umiejętności. Począwszy od pozyskiwania nowych kandydatów, poprzez ich szkolenie, wprowadzenie do zespołu, zaplanowanie i monitorowanie pracy, aż do momentu zakończenia współpracy (Janowicz 2014, s. 7).

Organizacja wolontariatu

Jak podaje Centrum Badania Opinii Publicznej w raporcie z badań nad zaangażowaniem w pracę społeczną 20 % populacji w Polsce wskazuje na różnorodne zaangażowanie wolontaryjne. Odsetek ten utrzymuje się od kilku lat na niezmiennym poziomie. Zgodnie z tym badaniem w wolontariat w równym stopniu angażują się kobiety jak i mężczyźni. Jednak to zaangażowanie różnicuje wiek. Największe zaangażowanie wykazują osoby w wieku 25 – 34 lata (30 %) oraz 45 – 55 lat (26 %). Są to częściej osoby mieszkające na wsi (26 %) oraz osoby z wykształceniem wyższym (26 %) i studenci (25 %). Zaskakuje niski odsetek zaangażowania wolontaryjnego osób starszych, w wieku 65 i więcej

(tylko 9 %), gdyż od dłuższego czasu mówi się o potencjale i potrzebie zaangażowania tej grupy wiekowej w działania wolontaryjne.

Dane statystyczne są ważnym wyznacznikiem opracowania strategii rozwoju wolontariatu w pomocy społecznej. Dotyczą zarówno wskazania grup potencjalnych odbiorców wolontariatu jak i grup potencjalnie gotowych do jego podjęcia. Płaszczyzną spotkania osób potrzebujących pomocy i chcących nieść tą pomoc może być jednostka organizacyjna pomocy społecznej. W zorganizowanej formie wolontariat może nabrać ram profesjonalnego oraz dostosowanego zarówno do potrzeb odbiorcy usług jak i dawcy tych usług.

Ważne miejsce w rozwoju wolontariatu w pomocy społecznej mają organizacje pozarządowe. Stworzenie płaszczyzny prawnej dla powstania i rozwoju organizacji pozarządowych w Polsce, powoli zmienia oblicze współczesnego pomagania oraz pokazuje, jak daleko rządowa pomoc społeczna odeszła od idei, które legły u podstaw pracy socjalnej. Nie oznacza to, że działania pomocowe, wspierające i aktywizujące w pracy socjalnej nie były obecne w codziennej przestrzeni pomagania. Sytuacja ulegała zmianie w miarę wyposażania instytucji publicznych w coraz większe kompetencje, które z czasem rozrosły się, zmuszając aktywność społeczną do działań (Rymsza 2013, s. 113-114). Coraz częściej administracja publiczna w realizacji ustawowych zadań korzysta z możliwości zlecenia realizacji usług organizacjom pozarządowym. Blisko 70% organizacji pozarządowych w Polsce, to organizacje działające w obszarze pomocy i integracji społecznej. Praca tych organizacji w znacznej mierze opiera się na pracy wolontaryjnej jej członków lub osób, którym idea – misja funkcjonowania organizacji jest bliska.

Pomoc społeczna sięga swoimi korzeniami do czasów średniowiecza. Pomoc charytatywna wyrastała z potrzeby realizacji zobowiązań moralnych, etycznych i określonego systemu wartości. W znacznym stopniu koncentrowała się w działalności środowisk związanych z Kościołem, któremu wartości ewangelicznej miłości i sprawiedliwości społecznej zawsze przyświecały. Stąd w głównej mierze były to organizacje nieformalne, a działania spontaniczne i nastawione na zaopiekowanie w potrzebie chwili, bez określenia celów. Jakże dalekie jest to rozumienie dzisiejszej pomocy społecznej. Ustawa z dnia 12 marca 2004 roku o pomocy społecznej, określa, że pomoc społeczna jest instytucją polityki społecznej państwa, mającą na celu umożliwienie osobom i rodzinom przezwyciężanie trudnych sytuacji życiowych, których nie są one w stanie pokonać, wykorzystując własne uprawnienia, zasoby i możliwości. Pomoc społeczną organizują organy administracji rządowej i samorządowej, współpracując w tym zakresie, na zasadzie partnerstwa, z organizacjami społecznymi i pozarządowymi, Kościołem Katolickim, innymi kościołami, związkami wy-

znaniowymi oraz osobami fizycznymi i prawnymi.

Wolontariat, jak każde działanie i współpraca nie może być procesem spontanicznym. Wymaga szeregu działań organizacyjnych dla powodzenia realizacji swoich zadań. Jak każde działania, również i wolontaryjne powinno posiadać swojego koordynatora. Znaczącą osobą będzie zatem na początku wdrażania wolontariatu w jednostce organizacyjnej pomocy społecznej powołanie koordynatora wolontariatu. Koordynator, to osoba, która powinna:

- znać środowisko, być otwarta na zmiany i innowacje,
- umieć dobrze organizować swoją pracę i posiadać umiejętności kierownicze,
- być otwarta na ludzi, lubić ludzi i mieć predyspozycje do pracy z nimi,
- umieć czytać akty prawne,
- poprawnie i systematycznie prowadzić dokumentację,
- dokonywać analizy i ewaluacji własnych działań,
- systematycznie badać rynek i reagować na zmiany,
- wykazywać duże zaangażowanie w realizację zadań oraz elastyczność.

Takie predyspozycje są niezbędne do wypełnienia obowiązków koordynatora wolontariatu, do których należą:

1. Sporządzenie diagnozy w zakresie potrzeb wolontaryjnych. Rozpoznanie rynku i dokonanie jego analizy zarówno pod kątem potrzeb w zakresie wolontariatu, jak też w zakresie potencjału wolontariuszy, czyli diagnoza.
2. Opracowanie programu działań wolontarystycznych oraz struktury organizacyjnej wolontariatu w jednostce organizacyjnej pomocy społecznej, ze szczególnym uwzględnieniem potrzeb w zakresie pracy wolontarnej.
3. Poszukiwanie potencjalnych wolontariuszy i pozyskanie ich do pracy wolontaryjnej w jednostce organizacyjnej pomocy społecznej:
 - nabór wolontariuszy,
 - rozmowa wstępna z wolontariuszem i zderzenie potrzeb wolontariusza z potrzebami instytucji lub osoby, u której wolontariusz będzie pracował,
 - zapoznanie wolontariusza z regulaminem pracy, szkolenie,
 - wprowadzenie wolontariusza w środowisko pracy,
 - motywowanie wolontariuszy,
 - kontrola pracy wolontariuszy.

4. Prowadzenie dokumentacji działań wolontarystycznych.
5. Tworzenie bazy danych wolontariuszy oraz odbiorców ich usług.
6. Organizowanie szkoleń, spotkań i konkursów dla wolontariuszy.
7. Promocja wolontariatu w środowisku lokalnym (Juklaniuk 2012, s. 8-9).

Obserwuje się jednak co raz częściej czynniki ograniczające rozwój wolontariatu, do których należy zaliczyć:

1. brak strategicznych rozwiązań w zakresie wolontariatu
2. brak systemu wsparcia wolontariatu
3. niski poziom wiedzy o wolontariacie
4. brak prestiżu wolontariatu.

Organizacja wolontariatu wymaga podjęcia działania strategicznego, które mogą przełożyć się na jego skuteczność. Od powodzenia opracowania i realizacji strategii działań uzależnione jest powodzenie każdego zamierzenia w zakresie zmiany społecznej. Działanie strategiczne opiera się na długofalowych założeniach, aby od ich wyników zależał przebieg całego przedsięwzięcia. Na strategię skład się więc: diagnoza, cel strategiczny (ogólny), cele szczegółowe (operacyjne), metody realizacji celu (Staręga-Piasek 2013, s. 26).

Źródła motywacji do podjęcia wolontariatu

Budowanie motywacji do działania, jest podstawą każdego procesu zarządzania. *Motywowanie to treść, którą stanowią potrzeby, proces, czyli schemat działania w kierunku zaspokojenia tych potrzeb, oraz wzmocnienie, czyli bodźce, motywatory. Jest oparte na interakcji podobnej do komunikacji, która wykorzystuje czynniki motywacyjne do wzmocnienia lub osłabienia gotowości człowieka do konkretnego działania* (Pierścieniak, Krent i Jakiela 2013, s. 39).

Jak wskazuje P. Krakowiak (2012, s. 90) najważniejszymi źródłami motywacji do podjęcia wolontariatu są potrzeby duchowo – religijne i humanistyczne, wywołujące potrzebę bezpośredniej pomocy bliźniemu.

Odwołując się zatem do samego terminu motywacji, od łacińskiego słowa *moveo*, co oznacza wprawiać w ruch, popychać (Szewczuk 1990, s. 334) wolontariusz realizuje swoją potrzebę działania, samorealizacji i pomocy innym. Wolontariat służy zatem wszystkim zaangażowanym w wolontariat:

- jednostce organizacyjnej pomocy społecznej, jako organizatorowi, rozwijając jej możliwości działania,
- klientów, jako odbiorcy, co daje większe możliwości realizacji potrzeb klienta,

- wolontariuszowi, jako dawcy, co daje możliwości realizacji potrzeb wolontariusza.

Praktyczny wymiar wolontariatu w pomocy społecznej

W Polsce realizujemy wiele programów na rzecz wolontariatu w obszarze pomocy społecznej. Główne obszary zaangażowania wolontariuszy to wsparcie na rzecz dzieci, osób z niepełnosprawnością, seniorów i rodzin.

Jednym z przykładów dobrych praktyk jest wolontariat pn. SuperW – Wolontariat w SZLACHETNEJ PACZCE. Szlachetna Paczka to projekt społeczny, który angażuje ponad 10 tys. wolontariuszy, którzy docierają do osób potrzebujących pomocy. Analizują ich potrzeby, a następnie szukają darczyńców, którzy mogą te potrzeby zrealizować – przygotowując paczkę dla wybranej przez siebie rodziny. Jest to więc pomoc odpowiadająca w pełni na potrzeby, a tym samym przynosząca wszystkim uczestnikom projektu niesamowitą satysfakcję. *Szlachetna paczka łączy tych, którzy mają otwarte serca i chcą mądrze pomagać, z rodzinami, które tej pomocy potrzebują.* Jest to unikatowa akcja, która z roku na rok angażuje co raz większą grupę SuperW (źródło: <https://www.szlachetna-paczka.pl/superw/wolontariat-w-paczce>, z dnia 22/03.2018 r.).

Kolejnym przykładem jest program „Starszy brat, starsza siostra”, który zakłada współpracę wolontariusza, młodego człowieka z wybranym młodszym dzieckiem, któremu towarzyszy się przez okres 1- 2 lat. Starszy brat lub siostra to nie jest psycholog lub pedagog, ale towarzysz codzienności. Wspiera w odrabianiu lekcji, rozwijaniu pasji i zainteresowań, pokonywaniu trudności, po prostu jest. *Tworzenie takich par, wyszukiwanie dzieci, którym trzeba pomóc, rozmowy z rodzicami - jest celem Programu. Najważniejsze jest w nim dziecko - jego rodzina i jego przyszłość. Ale także ważni są wolontariusze, którzy przeszkoleni, przygotowani do pracy i skupieni w prowadzonej przez specjalistę grupie wsparcia podejmują się pomagania dziecku w nauce, w rozwiązywaniu problemów, pomagają przełamać izolację, brak wiary w siebie i smutek. Przynoszą nadzieję. „Duży” pomaga „Małemu”, silniejszy - słabszemu. Daje szansę na normalny rozwój i uśmiech* (źródło: <http://www.sc.org.pl/projekty/starszybratstarszasiostra/misjaprogramu/> z dnia 22.03.2018 r.).

W wolontariat angażują się nie tylko osoby młode, ale również duży potencjał w tym zakresie wykazują seniorzy. Przykładem dobrej praktyki w tym zakresie jest projekt pn. „Klub przyjaźni Juniora z Seniosem”. Opiera się on na współpracy szkoły podstawowej z Uniwersytetem Trzeciego Wieku, którego słuchacze zaangażowali się na rzecz edukacji do starości młodych uczniów. W realizacji projektu zaangażowane są trzy pokolenia: junior – nauczyciel

– senior. Wspólne spędzanie czasu, ciekawe zabawy i warsztaty, wyjścia oraz celebrowanie uroczystości sprzyjają uczeniu się i pożytecznemu „łączeniu pokoleń”. Dzięki podjętej inicjatywie realizowane są założenia wychowawcze szkoły (związane z budowaniem szacunku dzieci do osób starszych, rozwijanie wrażliwości na ich potrzeby, otwartości i tolerancji wobec drugiego człowieka), aktywizacji seniorów do działalności społecznej i samorealizacji, podtrzymywania tradycji i relacji międzypokoleniowych (źródło: <https://sites.google.com/site/sp90wroc/klub-juniora-z-seniorem>, z dnia 22.03.2018 r.).

Ważnym ogniwem działań w obszarze pomocy osobom z niepełnosprawnością jest integracja. Takie przykłąd wolontariatu realizuje Integracyjny Wolontariat Pracy „Centerko” Stowarzyszenia Pomost. Tutaj rolę wolontariuszy podejmują same osoby z niepełnosprawności i jest to ich forma rehabilitacji społecznej. Osoby z niepełnosprawnością angażują się w działania wolontarystyczne na rzecz innych organizacji, tym samym niosąc pom również ich członkom. Wolontariusze w ten sposób wykorzystują swoje dążenia do bycia potrzebnym, budowania poczucia własnej wartości, odpowiedzialności i cierpliwości, a także aktywizacji zawodowej. Prowadzi to ogólnego wzrostu aktywności wolontariusza, a także poprzez integrację ze środowiskiem buduje pozytywny obraz osób z niepełnosprawnością wśród społeczności lokalnych. Wszystkie działania poprzedzone są gruntownymi szkoleniami i przygotowaniem wolontariuszy oraz środowiska pracy, a także udzielane jest ciągłe wsparcie koordynatora wolontariatu. Całość buduje idea: „Pomagając sobie, pomagam innym” (źródło: <http://www.pomost-lodz.org/index.php?sid=175>, z dnia 22.03.2018 r.).

Podsumowanie

Wolontariat jest ważnym ogniwem rozwoju każdego społeczeństwa, zwłaszcza, że jest ukierunkowany na osiągnięcie jakiegoś zobiektywizowanego dobra społecznego. Jest też podstawą zaangażowania społecznego, jako formy samoorganizacji społecznej, wyrastającej z gotowości jej członków do przekraczania własnej prywatności. Wolontariat koncentruje się na osiągnięciu różnych społecznych celów poprzez wspólne działanie (Górecki 2013, s. 82).

Jak wskazuje M. Górecki (2013, s. 86-90) wolontariat realizuje szereg funkcji i celów wymiernych społecznie, co stanowi o jego sile i potrzebie ciągłego rozwoju. Do najważniejszych funkcji należą: wychowawcza, afiliacyjna, integracyjna, aksjologiczna – normatywna. Często działania wolontarystyczne realizują też funkcje innowacji społecznych, opartych na działaniach eksperymentalnych, wypracowujących modele działania. Nie bez znaczenia są też funkcje pomocowe i partycypacji społecznej. Wolontariat również w znacznym stopniu ogranicza wydatkowanie środków finansowych na realizację działań,

co wypełnia również ważną funkcję ekonomiczną.

Istnieje zatem uzasadniona potrzeba ciągłego rozwoju wolontariatu, badań w tym obszarze oraz promocji, w tym wymiany dobrych praktyk na arenie międzynarodowej.

Wolontariat to nie tylko działanie na rzecz dobra wspólnego, ale przede wszystkim realizacja misji działania, realizacja pewnych wartości, które służą osiągnięciu tego dobra. Stąd w celu realizacji wartości pracowników, wolontariatem zainteresował się również biznes, zauważając wymiar społecznej odpowiedzialności przedsiębiorstwa (CSR od ang. *corporate social responsibility*). Korporacja angażują zatem swoich pracowników na rzecz wolontariatu pracowniczego i podejmują szereg działań pożądaných społecznie.

Zaangażowanie społeczne, rozwój relacji międzyludzkich, subsydialność służy każdemu. Tylko nieliczni, tak dystansują się od życia społecznego, że mogą nie dostrzegać pozytywnych stron partycypacji społecznej i potrzeby włączenia społecznego.

Rozwój wolontariatu, szczególnie w obszarze pomocy społecznej, jest szczególnie pożądaný. I jeszcze raz warto podkreślić niesie korzyści dla wszystkich uczestników zaangażowanych w jego realizację. Prowadzi również do rozwoju społeczeństwa obywatelskiego i stwarza możliwości ustawicznego kształcenia się jej obywateli. Należy zatem dołożyć wszelkich starań do jego ciągłego rozwoju.

Literatura

- Centrum Badania Opinii Publicznej, *Potencjał społecznikowski oraz zaangażowanie w pracę społeczną – komunikat z badań* Nr 15/2016, Warszawa 2016, źródło.
- GÓRECKI, M., 2013. *Wolontariat – idea, organizacja, doświadczenie*. źródło: file:///C:/Users/Kasia/Downloads/Kwartalnik1_2013_5%20(2).pdf, z dnia 22.03.2018 r.
- JANOWICZ, A., (red), 2014. *Poradnik koordynatora wolontariatu*. Wyd. Fundacja Hospicyjna w Gdańsku. Gdańsk.
- JUKLANIUK, A., 2012. *Praktyczny poradnik koordynatora wolontariatu na przykładzie doświadczeń Miejskiego Ośrodka Pomocy Społecznej w Przasnyszu*. Przasnysz. ISBN 978-83-911209-8-9.
- KRAKOWIAK, P., 2012. *Wolontariat w opiece u kresu życia*. Wyd. Naukowe UMK. Toruń. ISBN 978-83-231-2980-6.
- PIERŚCENIAK, A., D. KRENT i K. JAKIEŁA, 2013. Motywacja wewnętrzna jako kluczowy czynnik zaangażowania pracownika. W: *Przedsiębiorstwo i Region*. Nr. 5, s. 38-47.
- RYMSZA, M., 2013. *Aktywizacja w polityce społecznej. W stronę rekonstrukcji europejskich welfer states?* Wyd. IfiS PAN. Warszawa. ISBN 978-83-7683-068-1.
- STARĘGA-PIASEK, J., 2013. *Metodologia strategicznego rozwiązywania problemów społecznych*. Wyd. CRZL, Warszawa. ISBN 978-83-61638-67-4.
- SZEWCUK, W., 1990. *Psychologia*. Wyd. WSIP, Warszawa. ISBN 830-20-37-78-8.
- Ustawa z dnia 12 marca 2004 roku o pomocy społecznej Dz.U. 2004 nr 64 poz. 593, ze zmianami.

dr Katarzyna Wojtanowicz

Instytut Pracy Socjalnej

Uniwersytet Papieski Jana Pawła II w Krakowie

e-mail: katarzyna.wojtanowicz@upjp2.edu.pl

MATERSTVO V KONTEXTE PSYCHOLOGICKÝCH DETERMINANTOV

Helena Galdunová – Dagmar Magurová – Ľudmila Majerníková – Mária Soročinová

Abstrakt: V roku 2007 Britský národný štatistický úrad uverejnil správu, že v súčasnosti stúpa počet žien, ktoré sú rozhodnuté porodiť prvé dieťa vo vyššom veku. V Spojených štátoch amerických sú na prvých priečkach matky vo vekovej skupine 30 – 35 rokov a až za nimi nasleduje skupina matiek vo veku 25 – 30 rokov. Skupina žien vo veku nad 30 rokov sa dostáva do popredia aj v krajinách ako Spojené kráľovstvo *Veľkej Británie* a Severného Írska, Austrália či Taliansko. K tejto hranici sa už približujú aj krajiny ako Slovinsko, Kanada, Nemecko a počet krajín každoročne pribúda. V Českej republike a na Slovensku je podiel detí narodených matkám vo veku nad 30 rokov okolo 10%. V porovnaní s krajinami ako Holandsko, Fínsko, Švajčiarsko a Španielsko, kde je podiel okolo 20%, je veľmi nízky.

Čo vedie ženy k odkladaniu tehotenstva? Čo ovplyvňuje ich rozhodnutie? Odpovede na tieto otázky sa snažíme nájsť aj v predloženom príspevku.

Kľúčové slová: materstvo, motivácia, stres

Abstract: In 2007 British national statistics bureau published a report, that nowadays is being the number of women, who want to give birth to a baby in higher age, increased. In the USA are on the first positions mothers about the age of 30-35 years and they are followed by group of mothers about the age of 25-30.

The group of women over 30 years, also comes to the fore in other countries e.g. United Kingdom, Northern Ireland, Australia and Italy. Close to this limit are countries like Slovenia, Canada, Germany and number is every year higher. In Slovakia and the Czech Republic is the average of children, whose mothers give birth to them in their thirties about 10%. In comparison with countries such a Finland, Netherlands, Switzerland and Spain, where is the average about 20%, it is very low. What leads women to postpone pregnancy? What can be impact for their decision? We try to find answers to these questions in the submitted contribution.

Key words: fertility, motivation, stress

Úvod

Už od dávnych čias, v starej Mezopotámii, či v Egypte, boli ženy znázorňované v podobe sošiek, ktoré sa zachovali dodnes. Ak si ich lepšie prehládame a porovnáme ich, zistíme, že znázorňujú to isté. Stvárajú kult krásy, krásy ženského tela. Kým v počiatkoch ľudstva si všetci boli rovní, žili zhruba na rovnakej úrovni, postupom času, ako sa vyvíjalo ľudstvo, menil sa aj pohľad na krásu. Krása tela sa stala bodom záujmu. Krásne ženy boli a aj sú vnímané odlišne. Ak žena bola krásna, pekne upravená a oblečená, okolie ju vnímalo ako

jedinečnú a bola obdivovaná. Každý sa jej chcel podobáť. Nezáležalo na tom, aká je jej duševná stránka, aké má správanie či povahu. Takto okolím uznávané ženy mali oveľa vyššie sebavedomie. Psychológia je úzko prepojená so sociológiou. Jedna od druhej závisí. Dobre vyzerajúca žena, pekne upravená a oblečená mohla len ťažko pochádzať zo sociálne nižšej vrstvy. Aj keď sa všetky ženy snažili podobáť tej najkrajšej, nemali taký úspech.

Kult krásy a krása ľudského tela pretrvávajú do dnešných čias. Každá žena chce byť krásna, vždy upravená, pekne oblečená, jednoducho dokonalá. Ak sa pozrieme na súťaže krásy, všetky súťažiacie sú rovnakého typu – vysoké, štíhle, dokonale upravené... Už ako malé dievčatá sme túžili vyrásť a vyzeráť presne tak isto. No počas rastu nás ovplyvní okolie a sociálne postavenie, k tomu sa pridá genetika a napokon to skončí nespokojnosťou s vlastným výzorom. Sme tlačení do istého vzorca, a ak sa niekto tomuto vzorcu vymyká, nie je uznávaný v spoločnosti. Obzvlášť na ženy sa vyvíja veľký nátlak.

Prečo tie krajšie, štíhlejšie a upravenejšie ženy sú úspešné? Stále sa rozhodujeme podľa prvého dojmu, podľa zovňajšku, ktorý nás pri rozhodovaní ovplyvní. Dnes sú ľudia sebeckí a za každú cenu chcú vyzeráť ako z časopisu a robia možné aj nemožné. Kult krásy a tlak je stále silnejší.

Dnes nechcú vyzeráť pekne iba ženy. V kozmetických salónoch nájdeme pomerne viac mužov ako pred dvadsiatimi rokmi. Fitness centrá praskajú, všetci chcú byť idolom – chcú byť úspešní a uznávaní. Naháňajú sa už od školy, aby boli v kurze. Požadujú značkové oblečenie, značkové topánky, líčia sa už na základnej škole, manikúru a pedikúru majú deti už v predškolských zariadeniach. Ak nespĺňajú tieto podmienky, sú na posmech. Tieto faktory nás ovplyvňujú. Ovplyvňujú našu psychiku, náš psychický vývin.

Mladé ženy ťažko pracujú na tom, aby vyzerali ako zo žurnálu a tehotenstvo by ich snahu zničilo. Obávajú sa, že stratia svoju peknú postavu. Že stratia svoje postavenie v spoločnosti. Už počas adolescence sa dievčatá trápia s výzorom, s postavením v spoločnosti. Mení to ich názory, ich motiváciu, ich hodnoty. Samozrejme ich ovplyvňuje aj výchova, ale stále vo väčšej miere prevláda tlak spoločnosti.

Osobnosť

Podľa istých autorov má psychológia osobnosti základ v náboženstve. Ľudia prichádzali ku kňazom a hovorili o svojich myšlienkach, pohnútkach, opisovali vnútorný boj s ich túžbami a pokušením. Na základe spoznávania týchto vnútorných prejavov ľudí sa vytvorili isté typy osobnosti. Typ osobnosti je prvým psychologickým prvkom, ako a kedy sa žena rozhodne stať matkou. Či vôbec sa chce stať matkou.

Hybným faktorom osobnosti je dynamika. „Dynamika osobnosti pojednáva o motivačných dispozíciách osobnosti, o motívoch jej činnosti, respektíve o motívoch ako faktoroch regulácie správania“ (Nakonečný 2009).

Súčasní mladí ľudia žijú vo voľnejších rodinách, často bez pravidiel, bez hraníc a kúska prísnosti. Výchova rodičmi je prezentovaná vo voľnosti, slobode prejavu a tak mládež nie je usmerňovaná ani všetky tie nálady a výbuchy nie sú s nimi zvládané. Tento priam liberalizmus vo výchove nám formuje novodobé mladé obyvateľstvo. Žiaľ tento typ obyvateľstva mení našu spoločnosť i psychiku našich detí, ktoré preberajú vzory správania od starších.

Motivácia

Osobnosť človeka je formovaná potrebami a motívmi, ktoré jedinec má. Motívy sa zlučujú do určitých zhlukov a tlačia na osobnosť, aby sa s tým popasovala a prejavila sa. Potreby sú chápané ako druhy motívov. Ak jedinec pociťuje istú potrebu, jeho motivácia naskočí a hľadá cestu pre svoje uspokojenie (Sobotková a kol., 2014). Osobnosť a jeho motivácia znázorňuje vnútornú organizáciu duševného života jedinca, že funguje ako jednotný celok individuálne odlišných predpokladov a tvorí zmysluplnú súvislosť so svojimi prejavmi (Nakonečný 2009). Psychika jedinca je ovplyvňovaná nekončiacim kolotočom. Jedinec pociťuje potrebu, hľadá motiváciu a spôsob, ktorý mu dovolí uspokojiť svoju potrebu. Všetky tieto faktory sú silne ovplyvnené prostredím a spoločnosťou. Tu vidieť vhodný priestor pre istú výchovu, usmerniť jedinca v čase, keď hľadá najvhodnejší spôsob pre uspokojenie potrieb a nevie ju nájsť, prípadne siahla po nesprávnom spôsobe. Ľudí, ktorí sú zúfalí, nevedia si nájsť vhodnú cestu a potrebujú poradiť, je stále viac. Žiaľ aj v dnešnej spoločnosti sa ešte obzeráme okolo a pozeráme na to, čo si myslia iní a neberieme ohľad na vlastné potreby.

Hodnoty

„Hodnoty predstavujú presvedčenie o dobrom alebo prospešnom, ale tiež o zlom alebo nežiaducom, ktoré regulujú individuálnu alebo skupinovú aktivitu. Hodnotenie predstavuje psychický proces, v ktorom je vzťah medzi subjektom a objektom regulovaný kvalitou a intenzitou vzniknutej hodnoty“ (Čakirpaloglu 2004). Prebehli mnohé výskumné štúdie, v ktorých sa zisťoval rebríček hodnôt ľudí v rôznych vekových kategóriách. Je zaujímavé, ako sa mení hodnotový rebríček u mladých ľudí počas posledných 20 rokov. Už nie je záujem stať sa manželkou a matkou ihneď po škole, preferujú skôr voľný život, slobodu, neviazanosť, užívanie si života, starostlivosť o seba, o svoj vzťah a úpravu, cestovať po svete...

Hodnotou prvej voľby pre mladých ľudí nie je rodina, ale sebareflexia. Je to zrejme ovplyvnené dnešnou dobou, že pred 20 – 30-timi rokmi boli mladí ľudia po skončení strednej školy schopní nastúpiť do zamestnania, založiť si rodinu, dnes sa ľudia v rovnakom veku ešte len hľadajú. V tejto životnej etape nastáva sebareflexia a objavujú svoje túžby, potreby, hodnoty, samých seba. Akoby sa nám vývoj obyvateľstva spomalil a presúva sa do vyšších vekových kategórií. To má za následok, že aj materstvo sa oddaľuje, že sa mladí musia najprv naučiť postarať sa o seba. Zmena hodnotového rebríčka mladých ľudí je do veľkej miery príčinou pohľadu na dobu, v ktorej je vhodné mať dieťa (Horáková 2005). Ak to zhrnieme, medzi základné psychologické faktory ovplyvňujúce rozhodnutie mať dieťa patrí motivácia k rodičovstvu a materstvu, osobnostný vývoj, psychologické a sociálne tlaky, pozitívne a negatívne stránky rodičovstva. Mnoho žien po tridsiatke pociťujú psychologický tlak vnútorný, že ich biologické hodiny tikajú a už je čas mať dieťa.

Sebaponímanie a sebareflexia

„Schopnosť sebareflexie, zahrňujúca vedomé sebaponímanie, sebahodnotenie a sebareguláciu, je psychická charakteristika, ktorá dáva životu človeka úplne nový rozmer. To, čo vzťahuje človek k svojmu ja a akým spôsobom tak činí, je jedinečné“ (Výrost 2008, s. 92). Ak povieme sebaponímanie, hovoríme o poznatkoch a presvedčeníach o sebe samom. Ide o snahu popísať obsah vedomia vzťahovaný k vlastnému ja. Sebaponímanie závisí od sebahodnotenia, teda od uceleného hodnotiaceho pohľadu jedinca na seba samého, na uvedomenie si vlastnej hodnoty. Sebaponímanie sa u jedinca prejavuje ako väčšia či menšia sebadôvera, sebadovedie.

Ak chceme hovoriť o sebaponímaní, sebareflexii a sebahodnotení, najskôr si vysvetlime pojem krásy, ktorý úzko súvisí s našou mienkou o vlastnom ja. Ambrozy (2011) vo svojom titule uvádza, že „krása v širšom slova zmysle znamená všetko to, na čo sa pozeráme, čo počúvame a čo si s potešením a uznaním predstavujeme“. V dnešnom svete, ktorý je orientovaný najmä na telesný vzhľad, môžeme krásu považovať za mierku úspechu. Nie nadarmo platí príslovie „Krásne dievča to má v živote ľahšie“. Stretli sme sa neraz pri okatej protekcii u mladej, štíhlej a dokonale upravenej žene.

Každý jedinec si vytvára určitý obraz o svojom tele, ktorý je sprevádzaný určitou mierou spokojnosti, respektíve nespokojnosti. Spokojnosť s vlastným telom a výzorom, súčasný trend kultu body-imidžu je krutým stretom, ktorý ovplyvňuje a mení myslenie a ponímanie už v adolescentnom veku. Krivka adolescentiek trpiacich bulímiou či anorexiou stúpa, každá túži vyzerať ako miss krásy, ktorú nám predstavujú už desiatky rokov v médiách. Už od útleho

veku sme ovplyvňovaní body-imidžom, v médiách, v rozprávkach, hračkami a vstępuje sa nám do mysle idol krásy. Napriek tomu, paradoxne stúpa počet detí trpiacich obezitou. Ide o to, ako sa samo dieťa dokáže vysporiadať s týmito kritickými situáciami. Psychika je citlivá stránka každého jedinca.

V školských zariadeniach stúpa šikana, ktorá je spúšťačom zmeny psychiky a vzbudí predstavu myslenia. Jediniec sa viac zameria na seba, nato, aby bol úspešný a obľúbený a urobí preto čokoľvek. Po dlhom snažení a obmedzovaní sa za dosiahnutím požadovaného úspechu, sa jedinec bráni akejkolvek zmene. Napríklad žena túžiaca po krásnej štíhlejšej postave, oddaľuje tehotenstvo, pretože sa obáva zmeny postavy, že príberie a opäť sa bude trápiť, aby dosiahla svoju vysnívanú postavu. Pri snahe vyzerieť dokonale a prehnanej starostlivosti sa ženy súčasnosti obávajú, že po príchode dieťaťa do ich života, by nemali čas na starostlivosť o samu seba. Môžeme hovoriť o určitom pocite obmedzenia.

Ako viaceré výskumy dokazujú, psychika súčasných žien je nestabilná, výchova v rodine je benevolentná, rodičia nedržia prísnu ruku nad svojimi deťmi a tak vývin psychiky má skákavé tendencie. Čo si pod tým môžeme predstaviť? Žena je zameraná viac na svoje potreby, ak vyjadrí aj dieťa svoju potrebu, žena môže mať problém zvládnuť túto situáciu a môže rýchlo prepuknúť do neželanej reakcie. Pocity sú nestabilné a veľmi temperamentné. Buď je k dieťaťu apatická, je podráždená, alebo naopak veľmi láskavá a dieťa sa stráca v týchto zmiešaných pocitoch. Nemá určite citové hranice, ktoré by ho formovali a pripravovali do budúcnosti.

Ak si porovnáme ženy z mesta a z vidieka, môžeme vidieť, že na vidieku prevláda ešte stále prísnejšia a vyrovnanjšia rodinná výchova, typ autoritatívnej, veľmi potrebnej výchovy. Rodinné prostredie je harmonické a pre budúce ženy aj omnoho prospešnejšie. Aj vďaka vyrovnanej výchove vidíme na vidieku viacdetné mladé rodiny.

Stres

Strašiak novej doby. Prenasleduje nás už zopár rokov. Je stále mocnejší, tlačí nás do kúta a núti nás vyburcovať náš organizmus do extrém. Neustále sa za niečím naháňame, chceme dokázať okoliu, že sme lepší, že toho zvládneme viac, do poslednej chvíle zdokonaľujeme naše dielo a pritom si škodíme. Stres obmedzuje funkčnosť nielen psychiky, ale aj celého tela a jeho biologických procesov. Dokáže rozhádzať všetky procesy a postupy, ktoré v ľudskom organizme prebiehajú. Dokáže vyvolať nielen psychické poruchy, ale aj fyzické poruchy, ochorenia. Keďže stres na každého jedinca sa stupňuje a je pôvodcom mnohých ochorení, mnoho odborníkov sa pokúsilo vytvoriť zoznam príznakov stresu.

Štúdia O'Hare a Creeda (1995) sa zaoberala skúmaním príčin potratov v pr-

vom trimestri. U 36% žien po spontánnom potrate, bola prežitá ťažká životná udalosť. U 33% žien po spontánnom potrate, bola prežitá závažná sociálna ťažkosť a u 31% žien, bola prežitá ťažká životná príhoda vážnej krátkodobej hrozby. Vo všetkých prípadoch išlo o psychosociálny stres, ktorý následne v krátkej dobe spôsobil spontánny potrat.

Štúdia Arckovej (2001) poukazuje na nedávno prebiehajúci výskum, zaoberajúci sa vplyvom stresu na zdravie a náhlu stratu tehotenstva. Stres sa považuje za abortogénny faktor a jeho najčastejším nepriaznivým výsledkom je spontánny potrat. Stres negatívne ovplyvňuje najmä nervový, endokrinný a imunitný systém. Hormóny (kortikotropín, adrenokortikotropín, prolaktín, progesterón), vytvárajúce sa počas nadmerného stresu, negatívne ovplyvňujú zdravotný stav ženy. Žena nemôže otehotnieť alebo po úspešnom otehotnení, vplyvom stresu môže prísť k predčasnému ukončeniu tehotenstva, teda k spontánnemu potratu. Spomínané hormóny vyvolajú zmenu produkcie cytokínov a tie následne vyvolajú zmenu v nervovom, endokrinnom a imunitnom systéme. Tieto systémy sú najdôležitejšie pre vznik a udržanie tehotenstva.

Petra Arck, profesorka psychoneuroimunológie na Univerzite medicíny v Berlíne v roku 2008 zozbierala ďalšie podrobnejšie údaje vo svojich výskumoch a vznikla kohortová štúdia. Cieľom kohortovej štúdie bolo identifikovať rizikové faktory pre vznik a udržanie tehotenstva. Zozbierala všetky demografické, anamnestické, biologické a psychometrické údaje a do štúdie zaradila 1098 žien. Z tejto vzorky 809 žien prešlo úspešným tehotenstvom, 55 žien potratilo a 234 žien sa neúspešne pokúšalo otehotnieť. Najrizikovejšia skupina bola skupina žien vo veku nad 33 rokov. Ženy v skupine žien po spontánnom potrate vnímali výrazne vyššiu úroveň stresu.

Záver

V súčasnom trende žien, odkladania tehotenstva do vyššieho veku, je veľmi dôležité zaujať preventívny postoj. Je potrebné v rámci zdravotnej výchovy dievčatám v adolescentnom veku a mladým ženám vysvetľovať, že ženská plodnosť sa po dosiahnutí veku 20 rokov postupne znižuje a po dosiahnutí veku 35 rokov rapídne klesá. Endometrium je menej citlivé, kvalita oocytov je horšia a to môže viesť k spontánnemu potratu. V dôsledku stresu telo zužitkuje väčšie množstvo progesterónu. Následkom toho klesá hladina progesterónu a dochádza k spontánnemu potratu.

Profesorka Arck vo svojej štúdii odporúča podrobné krvné testy na hladiny hormónov, podrobný zber anamnestických údajov, podporu tehotenstva gestaženmi a psychometrické meranie u každej ženy. Ďalšie vedľajšie faktory, ktorým treba venovať pozornosť sú obezita alebo veľmi nízka hmotnosť, faktory stresu, stravovacie návyky, denný režim a spôsob trávenia voľného času.

Zoznam bibliografických odkazov

- AMBROZY, D., 2011. *Doswiadczenie cielesności w estetyce sportu*. Krakow. EAS. 172 s. ISBN 978-83-61645-76-4.
- ARCK, P. C., M. ROSE, K. HERTWIG, K. HAGEN, M. HILDEBRANDT a B. P. KLAP. 2001. Stress and immune mediators in miscarriage. In: *Human Reproduction*. [online]. [cit. 2017-12-02]. Vol. 16, no. 7, pp. 1505-1511. Dostupné z: <https://academic.oup.com/humrep/article/16/7/1505/693434>
- CAKIRPALOGLU, P., 2004. *Psychologie hodnot*. Olomouc: Votobia. ISBN 807-22-0195-6.
- HORÁKOVÁ, N., 2005. Co je pro nás v životě důležité? In: *Naše spoločnosť* (online). Roč. 3, č. 5, s. 8. ISSN 1214-438-X.
- NAKONEČNÝ, M., 2009. *Psychologie osobnosti*. Praha. Akademia. ISBN 9788020016805.
- O'HARE, T. a F. CREED, 1995. Life events and miscarriage. In: *The british journal of psychiatry*. [online]. [cit. 2017-10-10]. Vol. 167, no. 6, pp. 799-805. Dostupné z: <https://www.cambridge.org/core/journals/the-british-journal-of-psychiatry/article/life-events-and-miscarriage/B409D5ABB7C563C8CAB7004F25101272>
- SOBOTKOVÁ, I., 2007. *Psychologie rodiny*. 2. vyd. Praha: Portál. 219 s. ISBN 978-80-7367-250-8.
- VÝROST, J. a I. SLAMĚNÍK, 2008. *Sociální psychologie*. Praha. GRADA Publishing. ISBN 8024714288.

PaedDr. Mgr. Helena Galdunová, PhD.

Katedra pôrodnej asistencie

Fakulta zdravotníckych odborov PU v Prešove

e-mail: helena.galdunova@unipo.sk

SÚKROMIE V KYBERPRIESTORE¹¹

Veronika Komárová

Abstrakt: Tento príspevok objasňuje jedno z najvýznamnejších špecifik virtuálneho prostredia a to minimalizáciu súkromia. Cieľom je objasniť, ako sa dobrovoľne zdieľané informácie v internetovom prostredí využívajú k efektívnejšej a cielennejšej reklame. Zároveň v príspevku vysvetľujeme, že dobrovoľné zdieľanie informácií u človeka je fenoménom, ktorý je mu úplne prirodzený, no v prostredí internetu to môže viesť k vzniku množstva negatívnych sociálnych dopadov, ako napríklad k závislosti, depresii, osamelosti atď.

Kľúčové slová: internet, súkromie, dáta, reklama, ohrozenie

Abstract: The paper explain one of the most significant features of a virtual environment – namely the minimize of privacy. The general aim of this paper is to clarify, how sharing informations on the Internet are used for more effective and targeted advertising. At the same time we explain that voluntary sharing of informations in a human being is a phenomenon completely natural to do it. But it can have many kinds of negative social impacts in real life, like addiction, depression, loneliness etc.

Key words: internet, privacy, data, advertising, threat

*„Technika... je zvláštna vec. V jednej ruke vám prináša úžasné dary
a druhou vás medzitým bodá do chrbta.“
C. P. SNOW (vedec a spisovateľ, 1971)*

Jedným zo špecifických psychologických aspektov kyberpriestoru je práve anonymita užívateľov, ktorá im dovoľuje vystupovať bez akýchkoľvek skutočností a charakteristík o svojej osobe; a práve tu sa dostáva do popredia kritická otázka: „Ako je teda možné, že internet pre svojich používateľov nadobúda riziko straty súkromia?“

Začiatkom 21. storočia digitalizácia spustila zbieranie osobných dát používateľov internetu v nevídanom rozsahu. Paradoxne, hlavným zdrojom týchto informácií sme my sami, kedy dobrovoľne a častokrát úplne nepozorovane odovzdávame údaje prostredníctvom sociálnych sietí a e-mailov, regis-

¹¹ Tento príspevok je jedným z výsledkov riešenia vedecko-výskumného projektu „Sociálna a duchovná percepcia kyberpatologických javov“ Grantovej agentúry Prešovskej univerzity v Prešove (GaPU č. 50/2018).

tráciou našich nákupných preferencií¹², či zachytávaním pohybu vo verejnom priestranstve pomocou videokamier, GPS systému v našich automobiloch či smartphonoch. Ako uvádza Spitzer (2016, s. 103), „*najpoužívanjšie sociálne média Facebook a Twitter nielenže registrujú a analyzujú naše nálady a pocity, ale v súčasnosti nimi už tiež manipulujú*“.

O to sa precízne stará tzv. *kyberlobbing*, ktorý denne šíri mediálne správy o tom, ako veľmi užitočné sú digitálne média v rôznych oblastiach života:

- Cítiš sa osamelý? – Prečo nie si na Facebooku?
- Trpíš nadváhou? – To vyrieši diétna aplikácia!
- Nemáš partnera? – Ty ešte nie si na online zoznamke?
- Potrebuješ peniaze? – Online hypotéky sú rýchlejšie než banka!
- Trápi ťa zlá nálada? – Stiahni si motivačnú aplikáciu!
- Nemáš už čas na svoj smartphone? – A čo tak aplikácia na vypnutie? ...

Iste, že tieto aplikácie a vymoženosti predsa slúžia ľuďom k „vyriešeniu“ nejakej, pre nich neprijateľnej situácie, ale málokto z nich si uvedomuje, že ich zároveň pripútava k internetu a technológiám.

O tom, že sociálne média skutočne slúžia ako primárny zdroj informácií o svojich používateľoch, už niet pochyb. Ale ten, kto si myslí, že majú k dispozícii len také informácie, ktoré sám zverejní, sa mylí. O tom svedčí v súčasnosti už staro-nová marketingová metóda zvaná *psychografika*¹³, ktorej strategický inovátor a analytik Filip Vítek (2017) dal dokonca prívlastok „*nová jadrová zbraň marketingu*“. Autorom je poľský psychológ a špecialista na dáta Michal Kosinski. Dr. Kosinski vo svojom výskume meral profil človeka podľa OCEAN schémy, ktorá spočíva vo vyplnení jednoduchého OCEAN testu v spojení s gratifikáciami – tzv. „lajkami“ na Facebooku.

Táto OCEAN metóda na základe gratifikácií/lajkov na Facebooku ohľadom bežných preferencií (v hudbe, športe, vierovyznaní, voľnom čase a i.) vykresľuje intenzitu v nasledujúcich črtách osobnosti:

¹² Americké supermarketky disponujú prepracovaným systémom, ako zbierať informácie o zákazníkoch prostredníctvom špeciálnych kupónov, zliav či zákazníckych kariet. O nakupujúcich takto zistia vek, pohlavie, rodinný stav, deti, bydlisko, výšku mesačného príjmu, používané kreditné karty, prezerané webové stránky a iné pre nich podstatné informácie. To a viac sa dočítate v článku „How companies learn your secrets“ v New York Times Magazine (Duhigg 2012).

¹³ Za túto revolučnú myšlienku avšak vďačíme americkému psychológovi Gordonovi Allportovi a Henrymu S. Odbertovi, ktorí v roku 1936 vynašli model atribúcie prídavných mien – tzv. lexikálny prístup k osobnosti. Ich metóda však predstavovala nízku úspešnosť pre predpoklad budúceho správania u ľudí.

O – otvorenosť novým zážitkom (v akej miere je človek otvorený novým veciam, meria jeho kreativitu, abstraktné myslenie či pragmatickosť)

C – cieľ sledujúci (disponuje používateľ disciplínou a kontrolou, time-managementom a plánuje si, alebo koná spontánne a impulzívne, žije len pre prítomný okamih, prokrastinuje)

E – extrovert (a na druhej strane introvertnosť, do akej miery trávi človek čas v spoločnosti iných ľudí, užíva si ich prítomnosť alebo čerpá energiu zo samoty)

A – afiliácia k vzťahom (ako veľmi dôležité sú pre daného jedinca vzťahy s inými ľuďmi, je pre ostatných inšpiráciou s vyššou mierou obľúbenosti, alebo naopak trňom v oku)

N – neuroticizmus (používateľ je schopný kontrolovať svoje emócie, alebo má sklony k impulzivite, resp. je emocionálne ne/stabilný; jeho odolnosť voči stresovým situáciám prípadne je flegmatický typ?)

Každý z jednotlivých gratifikácií – tzv. „lajkov“ prispieva len veľmi málo k celkovému OCEAN obrazu, avšak čím viac „lajkov“ na Facebooku dáte, tým je psychografický obraz vašej osobnosti a analýza povahových rysov presnejšia. „Na základe 68 názorov už test vie predikovať na 90% spoľahlivo Vašu sexuálnu orientáciu, voličské preferencie alebo vzdelanie“ (Vítek 2017). Hoci sa v žiadnej odbornej literatúre nespomína presná hranica, odhadom už pri 450 „lajkoch“ o Vás táto metóda vie viac, než vy sami...

Spomínanú psychografickú metódu sme si sami vyskúšali, pričom algoritmus vygeneroval osobnostný profil v priebehu 10 sekúnd. Okrem skutočného pohlavia test odhadol psychologické pohlavie (a teda, či sa dotýčny/dotýčná skutočne cíti tak, ako sa narodil/narodila), ktoré vyjadril dokonca percentami; ďalej osobnostné a povahové črty, sexuálnu orientáciu a religiózne zázemie v rodine, graficky znázornil politické preferencie, približné vzdelanie (v akom zameraní), obľúbenú hudbu, filmové žánre a takmer presný konštrukt trávenia voľného času.

Podotýkame, že pre vyhodnotenie tohto testu nemusíte byť používateľom sociálnej siete Facebook, môžete sa ho zúčastniť aj prostredníctvom Twitteru alebo bez použitia Vášho profilového účtu na sociálnej sieti. Test ponúka psychografické centrum *University of Cambridge*.¹⁴

Big Brother Awards International

O tom, že sa súkromie v kyberpriestore stáva čoraz viac len komoditou,

¹⁴ Psychografický test dostupný na: <https://applymagicsauce.com/>

svedčia aj udeľované, tzv. „negatívne“ ocenenia *Big Brother Awards*¹⁵ úradom, podnikom, organizáciám i osobám, ktoré sa vyznamenali práve narušaním súkromia na internete prostredníctvom veľkých súborov dát¹⁶.

Na internetovej stránke *Big Brother International Awards* sa mimo iné dočítate skutočnosti, že sa zbiera, ukladá a analyzuje kvantum dát osobného charakteru. Cieľom je efektívny marketing, precíznejšia sociálna kontrola a sledovanie občanov. Na druhej strane, vlády argumentujú a zdôvodňujú zber dát nárastom teroristických útokov, a preto sa na posilnenie vnútornej bezpečnosti podieľa zvýšenou ostražitosťou celá spoločnosť.

Big Data – spracovávanie pohybu a dát

Big Data vo všeobecnosti označuje spracovávanie, t.j. ukladanie a analýzu gigantického množstva dát v obrovských dátových centrách. Jednou z najznámejších aplikácií spracovávajúcich Big Data je vyhľadávač Google (Spitzer 2016).

Sú to dáta, ktoré je potrebné spracovávať na tisíckach počítačov, nachádzajúcich sa v spomínaných dátových centrách, ktoré sa nachádzajú po blízku riečnych tokov alebo elektrární, keďže spotrebúvajú obrovské množstvo elektrickej energie. Princíp funguje na masívnom paralelnom vyhodnocovaní údajov – údaje sa rozdelia medzi tisíce až desaťtisíce počítačov, pričom každý počítač spracuje nejaké množstvo údajov a následne sa zosumarizujú výsledky. Vďaka tomuto procesu napr. Google dokáže v rovnakom čase „obslúžiť“ svojich používateľov a zároveň vyhodnotiť a uložiť obrovské kvantum dát.

Avšak, „*dáta bez analýzy nemajú žiadnu cenu*“ (Chatfield 2013, s. 131). A tu je dôležité spomenúť *data mining* – vyhľadávanie a analýzu dát. Jeden z najväčších nákupných reťazcov v USA – *Target*, patrí medzi prvé spoločnosti, ktoré sa pomocou *data miningu* snažil zistiť, ktoré ich zákazníčky sú tehotné. Motiváciou *data miningu* boli ako inak podklady, z ktorých sa dá veľmi presne zacieliť reklama a pod jej vplyvom navodiť zmena nákupných zvyklostí (Duhigg 2012).

A teda každá informácia, ktorá je digitalizovaná, je spracovávaná automaticky, veľmi rýchlo a vo veľkom množstve, a tiež kontrolovaná a zdieľaná „bit za bitom“. Skutočnosť, že sú niektoré informácie verejne dostupné, ešte ne-

¹⁵ Big Brother Awards – Ceny Veľkého brata nazvané podľa postavy z románu George Orwella z roku 1984; na Slovensku sa zatiaľ tieto ceny neudeľujú, u našich českých susedov ceremónia prebieha každoročne od roku 2005.

¹⁶ Ako si môžete všimnúť, v štúdiu používame slovo informácia (z lat. *informare*), ktoré znamená „uvádzať do tvaru, dodávať tvar, formovať, tvoriť, zobrazovať, predstavovať si“ – slovo informácia tu predstavuje súčasť ľudskej komunikácie; naopak dáta rozlišujeme ako informácie uzatvorené v počítačovom softvéri.

znamená, že s tým jednotliví používatelia súhlasia a chcú, aby boli zverejnené (Boyd 2011).

Dobrovoľné zdieľanie súkromia a sociálny dopad

O tom, že analýza dát predstavuje aj určité sociálne dopady, svedčí samotné ohrozenie súkromia. Výzvou pre túto oblasť je šíriť poznanie a vzdelávať ľudí o tom, čo sa dá robiť s týmito dátami.

Avšak osobitný problém nastáva, ak ľudia dobrovoľne o sebe zdieľajú informácie na sociálnych sieťach osobného, až intímneho charakteru. Či už sa jedná o pravé meno, dátum narodenia, adresy bydliska, rodinný stav, fotografie seba a svojich rodinných príslušníkov rôznej povahy a prostredníctvom statusov vyjadrujú tiež, kde sa nachádzajú, ako sa cítia, akej činnosti sa „momentálne“ venujú a pod.

Prečo sú ale ľudia ochotní tieto informácie o sebe dobrovoľne zdieľať? Čo je ich motiváciou? Tieto otázky si po celom svete kladú nielen ochrancovia dát.

Potreba sociálneho kontaktu je považovaná za jednu z najzákladnejších a najdôležitejších potrieb v živote jedincov i celých skupín. Podľa Nakonečného (1996, s. 243) *„je sociálny kontakt, či dokonca prítomnosť inej osoby zdrojom určitých uspokojení“*. Hlavným motívom tohto kontaktu je nielen výmena informácií, ale aj určité porovnávanie sa s ostatnými a získanie spätnej väzby k vlastnému správaniu.

Denne spolu ľudia komunikujú približne 4 hodiny, pričom vyslovia v priemere 16 000 slov – ženy o pár stoviek viac ako muži (Mehl a kol., 2007). Anglickí autori u pokusných osôb zistili, že približne 30 až 40% vyjadrovania v komunikácii sa týka osobných zážitkov, skúseností a vzťahov, teda informácií osobného charakteru (Dunbar, Marriott a Duncan 1997).

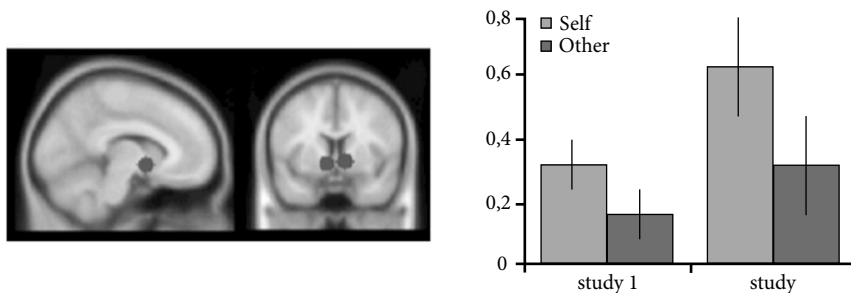
Ak si to porovnáme s obsahom, ktorý je používateľmi zdieľaný na sociálnych sieťach, tento podiel osobných zážitkov je mnohonásobne vyšší, ako ukazuje iná vedecká štúdia, ktorej cieľom bolo zistiť mieru osobných informácií v obsahu zdieľanom na sociálnych sieťach. Táto štúdia skúmala obsah 3 379 náhodne vybraných správ od (rovnako náhodne) vybraných 350 používateľov Twitteru, pričom sa zistilo, že približne 80% z týchto používateľov opisovalo predovšetkým vlastné zážitky a hovorilo o sebe (Naaman a kol., 2010).

Jedná sa o špecifický rys ľudského sociálneho správania, ktorý podporuje súdržnosť sociálnych skupín prostredníctvom jazykovej komunikácie – výpovede o zážitkoch, skúsenostiach a živote ako takom (Spitzer 2016). Tieto odpovede dáva samotná neuroveda v súčinnosti s psychológiou, a teda, že zdieľanie súkromných informácií o sebe pôsobí u ľudí ako efekt odmeny za vyjadrenie. No a v kyberpriestore na sociálnych sieťach môžeme konštatovať, že je to efekt

odmeny za sebaaprezentovanie.

Túto hypotézu potvrdili psychológovia Tamir a Mitchell (2012) z Harvardskej univerzity radou experimentov pomocou funkčnej magnetickej rezonančnej tomografie, do ktorých zapojili väčší počet pokusných osôb a dokázali, že prezrádzanie vlastných osobnostných vlastností skutočne aktivuje v mozgu tzv. „centrá odmeny“, narozdiel od popisovania osobnostných vlastností iných ľudí.

Pre lepší prehľad o výsledkoch zo štúdie k dispozícii obrázok č. 1:

Obr. č.1: Centrá odmeny v mozgu (Zdroj: Tamir a Mitchell 2012).

Popis k obrázku 1: časť vľavo C vypovedá o lokalizácii mozgových oblastí (nucleus accumbens), z oboch strán aktivovaných pri očakávanej odmene; časť vpravo D: ang. Paramter Estimate v preklade odhad parametrov aktivácie týchto mozgových častí v dvoch experimentoch so 117 osobami behom rozprávania o sebe (červená) a rozprávania o iných (modrá farba).

Uvedomovanie si procesov, ktoré prebiehajú v mysli, či v našom tele, vnímanie vonkajšieho prostredia, sa deje prostredníctvom nervových vzruchov, ktoré sú šírené mozgovými bunkami – neurónmi. Tieto nervové impulzy sú prenášané na jednotlivé mozgové bunky pomocou chemických látok – neurotransmiterov. Jednou z množstiev takýchto látok je dopamín – neurotransmitter, ktorý koriguje centrá slasti a odmeny v mozgu. Dopamín usmerňuje reakcie spôsobom, kedy je človek schopný vnímať niečo ako odmenu a tým cielene upriamiť správanie za naplnením svojich potrieb a túžob. Dnes už vieme, že pomer dopamínu v mozgu sa zvyšuje napr. dobrým jedlom, čokoládou, čímkoľvek, čo človeku prináša slasť a ako uvádza Koukolík (2006), podobne to prebieha aj u nelátkových závislostí.

Každá návyková látka má odlišný systém chemického pôsobenia, avšak koniec koncov všetky zvyšujú hladinu dopamínu v mozgu. Pomalé, racionálne rozhodovacie procesy sú postupne nahrádzované rýchlymi a impulzívnymi rozhodovacími procesmi v šedej mozgovej kôre systémom: **potreba** → **predsta-**

va → **dopamín** → **odmena/slasť** (Koukolík 2006).

Nemôžeme uniknúť pred všade prítomnosťou technológií a internetovému vplyvu na naše životy, no aj napriek tomu rozumieme veľmi málo ohľadom vplyvov na náš mozog a ako sa v priebehu času dokáže meniť. Aj na základe týchto experimentov, ktoré jasne ukazujú, že rozprávanie o sebe aktivuje v mozgu rovnaké oblasti ako u pozitívnych emócií vidíme, prečo sú sociálne siete tak obľúbené a že ich používatelia nemusia byť vôbec nútení do zdieľania informácií o svojej osobe – robia to úplne prirodzene a dokonca radi! A práve na tom je založený celý marketingový úspech sociálnych sietí. Avšak domnievať sa, že len na základe efektu odmeny sociálne siete podporujú pestovanie skutočných sociálnych kontaktov, je veľmi omylné.

Namiesto záveru

Na jednej strane už vieme s istotou konštatovať, prečo sú sociálne siete pre ľudí atraktívne v tak vysokej miere, avšak na druhej strane sa tým vysvetľuje ich návykové pôsobenie a dokázané, dlhodobé negatívne dôsledky na používateľov, ktorí im prikladajú dôležitosť a venujú im extrémne veľa času. Každá činnosť a pohyb vo virtuálnom prostredí dokáže byť efektívne vyhodnocovaná a dovoľme si tvrdiť, v súčasnosti aj zneužívaný. Cieľom tohto príspevku bolo poukázať na jeden zo spôsobov, akým sa súkromné informácie dajú využiť na efektívnejší marketing a cieľenú reklamu, nehovoriac o zneužívaní informácií s cieľom vydierania, šikanovania, krádeže a ďalších, negatívnych sociálnych dopadov v prípade, kedy si človek – používateľ internetu neustriedne to, čo o sebe dobrovoľne na internete zdieľa.

Zoznam bibliografických odkazov

- BOYD, D. a A. MARWICK, 2011. Social Privacy in Networked Publics: Teen's Attitudes, Practices and Strategies. In: *Privacy Law Scholars Conference on June 2, 2011 Berkeley*. [online]. [cit. 2018-11-29]. Dostupné z: <https://www.danah.org/papers/2011/SocialPrivacyPLSC-Draft.pdf>
- DUHIGG, C., 2012. How companies learn your secrets. In: *New York Times Magazine a version of this article print 19.2.2012*. [online]. [cit. 2018-11-28]. Dostupné z: <http://www.nytimes.com/2012/02/19/magazine/shopping-habits.html>
- DUNBAR, R. I. M., A. MARRIOTT a N. D. C. DUNCAN, 1997. Human conversational behavior. In: *Human Nature*. Roč. 8, č. 3, s. 231-246. [online]. [cit. 2018-12-01] Dostupné z: <https://pdfs.semanticscholar.org/18c1/fb1b6b4b21057a8a2695210864edd55a619c.pdf>
- CHATFIELD, T., 2013. *Digitálny vek. 50 myšlienok, ktoré by ste mali poznať*. Bratislava: Vydavateľstvo Slovart. ISBN 978-80-556-0878-5.
- KOUKOLÍK, F. a L. MOTLOVÁ, 2006. *Citový mozek*. 1. vyd. Praha: Galen. ISBN 978-80-7262-408-9.

- MEHL, M., S. VAZIRE, N. RAMÍREZ-ESPARZA, R. SLATCHER a J. W. PENNEBAKER, 2007. Are Women Really More Talkative Than Men? In: *Science – American Association for the Advancement of Science*. Č. 317. [online]. [cit. 2018-11-27] Dostupné z: https://www.researchgate.net/publication/6223260_Are_Women_Really_More_Talkative_Than_Men
- NAAMAN, M., J. BOASE a C. H. LAI, 2010. Is it really about me? Me? Message Content in Social Awareness Streams. In: *Proceeding of the 2010 ACM Conference on Computer Supported Cooperative Work*, s. 198-192. [online]. [cit. 2018-12-01] Dostupné z: <http://infolab.stanford.edu/~mor/research/naamanCSCW10.pdf>
- NAKONEČNÝ, M., 1996. *Motivace lidského chování*. 1. vyd. Praha: Akademie věd České republiky. ISBN 80-200-0592-7.
- SPITZER, M., 2016. *Kybernemoc! Jak nám digitalizovaný život ničí zdraví*. Brno: Host. ISBN 978-80-7491-792-9.
- TAMIR, D. a J. MITCHELL, 2012. *Disclosing information about the self is intrinsically rewarding*. [online]. [cit. 2018-11-20] Dostupné z: <http://www.pnas.org/content/109/21/8038.full>
- VÍTEK, F., 2017. *Psychografika – nová jadrová zbraň v marketingu*. [online]. [cit. 2018-12-02] Dostupné z: <http://mocnedata.sk/psychografika-donald-trump/>

Mgr. Veronika Komárová

Katedra kresťanskej pedagogiky a psychológie

Pravoslávna bohoslovecká fakulta PU v Prešove

e-mail: veronika.komarova@smail.unipo.sk

NESATUROVANÁ POTREBA HRAŤ SA V RANOM VEKU DIEŤAŤA AKO DETERMINANT VZNIKU ZÁVISLOSTÍ V NESKORŠOM VEKU

Erika Chovancová

Abstrakt: Tento článok pojednáva o období detstva a význame hry a saturácie potreby hrať sa v tomto období. Poukazuje na významné postavenie tejto aktivity v kontexte rozvoja celkového vývinu dieťaťa. Nesaturovaná potreba hrať sa v detstve a nedostatočné množstvo adekvátnych herných aktivít ostávajú zafixované v psychike jednotlivca ako možná predispozícia závislosti v neskoršom veku.

Kľúčové slová: rané detstvo, hra, potreba hrať sa, prechodové objekty, kognitívne procesy, motivácia, stimulácia, závislosť

Abstract: This article discusses the period of childhood and the importance of play and the saturation of the need to play during this period. It points to the significant position of this activity in the context of the development of the child's overall development. The unattended need to play in childhood and the lack of adequate gaming activities remain fixed in the individual's psychic as a possible predisposition for addiction at a later age.

Key words: early childhood, game, need to play, transition objects, cognitive processes, motivation, stimulation, addiction

Úvod

Hry, zábava a oslavy umožňujú človeku prežívať pocit bezstarostnosti, šťastia, dobrodružstva, víťazstva, ale aj prekročenie vlastných psychických, fyzických a sociálnych hraníc. Hra poskytuje človeku priestor na priania, ktoré sa v mnohých iných situáciách nemôžu alebo dokonca nesmú prejaviť.

Hra je od nepamäti ľudstva vnímaná ako prostriedok zábavy, ktorý sprevádza človeka počas celého života. Svojou povahou je príjemná a otvára možnosti kreativity, či viery v naplnenie snov. V jednotlivých etapách vývoja plní rôznu funkciu.

Hra je formou činnosti, ktorá sa líši od práce aj od učenia. Sprevádza človeka počas celého jeho života, avšak v období detstva má svoje špecifické postavenie.

Výchova dieťaťa je najdôležitejším determinantom pokroku budúcich generácií. Odborníci v oblasti humanitných vied spoločne vyzdvihujú detský vek ako najdôležitejšie obdobie determinujúce základy budúcej osobnosti. V tomto veku má nedocenený a nezastupiteľný význam hra, ktorá je úzko spojená s vývinom osobnosti.

Hra poskytuje dieťaťu príležitosť na estetické zážitky, rozvoj citov, vnímanie krásy a dôležitá je pre zdravý psychický a telesný vývin dieťaťa. Nedostatok adekvátnych herných aktivít najrôznejšieho charakteru a nedostatočne uspokojená potreba hrať sa v ranom detstve ostáva zafixovaná v ľudskej psychike ako možné predpolie závislosti v neskoršom veku.

Hra v období detstva

V priebehu zdravého vývoja dieťaťa v období prvých šiestich rokov nastáva výrazný pokrok v kognitívnej oblasti, zdokonaľuje sa zmyslové vnímanie a dosahuje sa stále vyšší stupeň úrovne myslenia. Dieťa je schopné vytvárať predstavy, osvojiť si reč, vytvárať symboly objektov a používať iné prostriedky k označovaniu reality (kresby, maľby), ktoré sú schopné zastupovať reálne objekty v psychike ľudí.

Tento proces psychického sprítomňovania označuje Mišurcová (1997) ako psychickú reprezentáciu, ktorá predstavuje najradikálnejšiu zmenu v duševnom vývoji dieťaťa a tvorí vlastný základ špecifickosti človeka, čo umožňuje budovať si postupne, jeho veku primeraný, názor a postoj k svetu. V detstve sa utvárajú vlastné základy celej osobnosti jedinca.

Všeobecne ponímané slovo hra sa stalo súčasťou mnohých vedeckých rozpráv, avšak pri objasňovaní jeho obsahu často ešte existuje zmätok. Obsah tohto slova nie je doteraz presne vymedzený. Existuje celá rada definícií pojmu hra...

Hlavným znakom hry je podľa Millarovej (1978) jej slobodná voľba nevynutená nikým a ničím, pričom ani tento znak nepokladá za jednoznačné kritérium. Hra, ku ktorej by sme boli prinútení popiera vlastne samú seba, svoj pôvodný účel a zmysel. Svet hry sa zrúti alebo vôbec nevznikne. Ľudia si aj svoje povolanie či profesiu vyberajú podľa svojej slobodnej vôle. Bicyklovanie možno považovať za hru, no ak Sagan bicykluje na tréningu alebo počas pretekov, tak to za hru nepovažujeme. Na základe slobodného rozhodnutia dochádza ku spontánnosti, ktorá je ďalším znakom hry. Hra je teda vykonávaná na základe vnútornej potreby.

Detská hra však je aj spoločenským javom, a vyvíja sa vplyvom prostredia a vlastnej činnosti dieťaťa. Má historický ráz, vzniká a mení sa v závislosti od historicko-spoločenských podmienok, v ktorých je dieťa vychovávané. Mení sa obsah hry, ale forma ostáva tá istá. Je odrazom skutočnosti, ktorú dieťa poznáva.

Prunner (2013) považuje za základnú charakteristiku hry to, že sa prostredníctvom nej nevytvárajú úžitkové hodnoty, čo jej dáva charakter bezúčelnosti. Hra prináša radosť a uspokojenie, predstavuje zábavu a stojí mimo bežného obyčajného života. Ak sa v priebehu hry vytvárajú úžitkové hodnoty, sú iba

sekundárnym produktom, ktorý nie je primárny motív realizácie danej aktivity a činnosti.

Hra sa odohráva v určitom čase, zvlášť vymedzenom priestore a má svoje pravidlá. Predpokladá istú aktivitu, zaujatie účastníkov, poprípade aj divákov. Fink (1957) uvádza, že čím viac sú hráči ponorení do hry, tým sa hra javí reálnejšia. Vzniká tým hráčová dvojité existencia, ktorá náleží podstate hry.

S rozvojom štúdia hry sa však presadzuje myšlienka, že hra má aj iné možnosti využitia, ako len zábavu. Prináša do života okamihy šťastia a radosti, človek v nej využíva svoje sily a schopnosti, ktoré vplývajú na rozvoj osobnosti, no zároveň sa pri iných činnostiach nemajú možnosť prejaviť.

Langmeier (2006) hovorí, že aj batolátá a kojenci sa hrajú, no hra kojenca spočíva v ňaťahovaní a precvičovaní končatín, a hra u batoliat je o poskakovaní, behaní, búchaní... čo sa skôr podobá experimentovaniu než hre. U dospelých má hra taktiež výrazne odlišný charakter a výlučne relaxačný účinok, ako spôsob regenerácie po práci... Človek sa hrá, lebo ho to baví, ale pracuje, lebo musí.

Hra v ranom detstve je založená na dotykoch a telesnom kontakte. Základnou podmienkou k utvoreniu psychického Ja v detskom a dospelom veku, je poskytovať dieťaťu dostatok telesných podnetov na vytvorenie jeho telesného Ja. Machalová (2010) uvádza, že potreba dieťaťa poznávať cez dotýkanie sa a dívanie sa na matku je absolútnou podmienkou pre vývin jeho identity. Telesný kontakt matky s dieťaťom je základným predpokladom na uvedomovanie si svojho telesného Ja dieťaťom.

Ďalej uvádza, že prežívanie prítomnosti matky a dieťaťa vzájomne, sú podstatným momentom začínajúceho procesu personalizácie, teda rozvoja jedinečnosti osobnosti. Od tohto kontaktu závisí schopnosť milovať a žiť vo vzťahoch v dospelom veku. Pre správny vývin dieťaťa je dôležité, aby ho matka hladila, venovala mu pozornosť, usmievala sa naň, rozprávala sa s ním, a tým u neho vyvolala pocit bezpečia.

Winnicott (2018) hovorí o dôležitosti typickej hry s novorodencami, kedy sa im matka stráca z dohľadu a následne vracia späť. Uvádza, že ak je matka schopná hrať s dieťaťom túto hru dostatočne dlho, dieťa získava skúsenosť s omnipotenciou a následne si začne užívať pocit omnipotencie a vlastnej kontroly nad všetkým skutočným. Dôvera v matku tu vytvára ihrisko, ktoré je potencionálnym priestorom medzi matkou a dieťaťom, či priestorom ich spájajúcim.

Experimentovaním dieťa poznáva okolitý svet a predmety v ňom, preniká doň, pričom sa snaží prispôbiť prostrediu no súčasne aj prostredie prispôbiť sebe. Pri experimentovaní nastáva rozpor medzi túžbou predmety spoznať a vlastnými schopnosťami nimi manipulovať. Hra mu umožňuje manipulovať s predmetmi prostredníctvom fantázie a predstáv, a touto cestou tento rozpor

prekonať. Hra je pre dieťa priestorom na poznávanie predmetov, ľudí a samého seba a posilňuje aktívny vzťah k činnostiam, ktoré sú východiskom pre vytvorenie základného postoja k svetu (Mišurcová 1997).

Pri hre sa prejavuje typický detský sklon k napodobňovaniu. Deti pri hre napodobňujú dospelých zo svojho okolia, zvieratá, pohyb rozličných dopravných prostriedkov... V hre sa odráža vzťah dieťaťa k nim. Dieťa v hre modifikuje skutočnosť a vyjadruje v nej svoje priania, predstavy a uplatňuje fantáziu. Fantázia, pri správnej výchove neodváža dieťa od skutočnosti, ale práve naopak napomáha, aby ju dieťa lepšie pochopilo. Aj keď dieťa dobre vie, že hra nie je realita, svoju rolu v hre subjektívne intenzívne citovo prežíva a stavia sa k hre ako k vážnej činnosti. Práve z dôvodu vnútornej sily zážitku a skutočného prežívania je hra dôležitým edukačným prostriedkom.

Symbolická hra posilňuje schopnosť preberať rôzne role, čo koreluje so schopnosťou rozumieť pohnútkam a príčinám správania iných ľudí. Dieťa v hre preberá rolu niekoho iného a s ňou aj jeho pocity a túžby. Symbolická hra posilňuje aj vývoj pochopenia sociálnym rolám a pravidlám. Schopnosť zdieľať s niekým svoj fantazijný svet sa stáva základom priateľských vzťahov a príležitou preskúmať otázky intimity a dôvery (Langmeier 2006). Symbolické hry umožňujú deťom realizáciu rôznych činností. Piaget (1970) uvádza, že prioritou symbolických hier sú predstavy a považuje ju za vrchol detskej hry.

Niektoré deti si vo svojej fantázii vytvárajú kamarátov, ktorí im v reálnom živote chýbajú. Dávajú im mená a pripisujú im rôzne vlastnosti, hovoria s nimi a sami sa im svojou rolou pripodobňujú. Imaginári kamaráti však nie sú v tomto veku prejavom ničoho patologického, ale zväčša sú prejavom intenzívnej, no nedostatočne saturovanej potreby detskej spoločnosti.

Bareková (1994) hovorí, že význam hry tkvie v nej samotnej, teda v zážitkoch tých stránok reality, ktoré majú pre hrajúceho sa význam. Zmysel hry je naplnený, ak dieťa hľadá riešenie vnútorne vytýčenej úlohy, nájde spôsob ako ho riešiť a pochopí princíp tohto riešenia. Hra je spôsobom realizácie potrieb a požiadaviek dieťaťa v rámci jeho možností, čím sa aktivizuje jeho schopnosť imaginácie a fantázie. Najvýznamnejšia je činnosť sama o sebe, nie jej výsledok.

Každá hra je jedinečným dielom dieťaťa, pri tvorbe ktorého sa uplatňuje jeho celá osobnosť. Mišurcová (1997) tiež uvádza, že pre deti nie je dôležitý výsledok hry. Ten sa im javí iba ako prostriedok umožňujúci realizovať hru, ktorá mu prináša pozitívne zážitky a zábavu. Dieťa výsledky svojich hier bezrozmyslu zlikviduje (postaví hrad z kociek a hneď ho zbúra, aby mohlo stavať opäť).

V hre sú viaceré úkony vyjadrené sémantickými aktami. V hre je dovolené nahradiť jedny úkony inými úkonmi a taktiež aj predmety inými predmetmi. Primárny je vzťah hrajúceho sa k týmto predmetom a nie ich vlastnosti. Hod-

notenie dieťaťa v hre je postavené na hodnote predmetu, nie z účelového hľadiska, ale z hľadiska hodnoty predmetu pre jeho vlastnú kvalitu. Tento jav nastáva, ak je dieťa schopné vo svojej predstavivosti meniť reálnu situáciu za predpokladanú (Piaget 1970).

V hre je všetko podstatné aj skutočné. Všetky želania, city, vzťahy, ktoré dieťa prežíva prostredníctvom hry sú reálne, a teda ak v hre predstavuje určitú rolu, preniká do jej hĺbky, čím obohacuje a rozvíja svoju osobnosť. Hra môže odrážať rôzne reality, vychádzať z rôznych impulzov. Na ich základe môže plniť i rôzne funkcie (Bareková 1994).

Človeka sprevádza počas celého jeho života, no samozrejme v priebehu jednotlivých etáp vývoja má svoje špecifické rysy a význam. Dieťa sa nehra v každom veku rovnako. Rovnako ako sa vyvíjajú v jednotlivých vývinových štádiách psychické funkcie dieťaťa, tak sa i hra vyvíja a mení podľa vývinových zákonitostí. Rozdiely nachádzame aj u detí rovnakého veku, pretože práve v hre je možné nájsť odlišnosti jednotlivých detí.

Hra je činnosťou, prostredníctvom ktorej sa dieťa učí už v ranom detstve. Funkcionálne hry trvajú až do tretieho roku života dieťaťa a ich zmyslom je rozvoj funkcií. Obsahom sú dostupné úkony. Bareková (1994) uvádza ako príklad otváranie a zatváranie dverí dieťaťom, no akonáhle sa istý úkon stane bežným, prestáva byť predmetom hry.

Manipuláciou s predmetmi a napodobňovaním konania dospelých dieťa spoznáva okolitý svet. Táto snaha je gro hry námetovej, v období okolo 3-3,5 roka života dieťaťa, kde sa hra stáva vedúcou činnosťou a s jej rozvojom súvisia najväčšie zmeny v psychickom vývine dieťaťa.

Predškolský vek od troch do šiestich rokov môžeme nazvať aj obdobím hry. Predstavuje charakteristickú formu učenia a prípravu na školu a prácu. Vo veku 4-5 rokov sa u dieťaťa objavujú hry s pravidlami, čo úzko súvisí so socializáciou dieťaťa. O level vyššie sú úlohové hry, ktoré vznikajú na základe pochopenia podstaty pravidiel.

Bareková (1994) akcentuje význam hier s pravidlami v kontexte vzniku a vývoja sebahodnotenia dieťaťa v tej najjednoduchšej forme. Hraničné hry stoja na hranici hrovej a nehrovej činnosti a spadajú do obdobia 5-6 rokov dieťaťa. Tieto hry zahŕňajú didaktické hry, ktoré dieťa pripravujú na učebnú činnosť.

Prostredníctvom hry sa dieťa môže slobodne a naplno prejavovať, získať nový zážitok, skúsenosť, poznanie. Učenie sa prostredníctvom vlastnej skúsenosti je najefektívnejším prostriedkom zdokonaľovania.

Motivácia a vnútorný svet dieťaťa

Millarová (1978) hovorí, že v prípade prerieknutia, snov a tiež hier detí sa nejedná o javy náhodné, ale o javy determinované pocitmi a emóciami jednotlivca, bez ohľadu na to, či o nich vie, alebo nie. Keďže v hre sa odráža vnútorný svet dieťaťa je významným výchovným, diagnostickým a terapeutickým prostriedkom.

Dieťa v priebehu zdravého vývinu pri hre nie je úzkostlivé, dospelému hru vysvetlí, teší sa z jeho prítomnosti a z prítomností ostatných detí, nadväzuje kontakt, zapája sa do skupinových hier, vie sa brániť, viesť ostatných, no aj ustúpiť a podriaďiť sa. Svoju agresivitu vie primerane vyjadriť voľbou adekvátnej hračky, napríklad berie bubon a bubnuje. Vie sa uspokojiť s obmedzeniami (maľuje na tabuľu na to určenú), no skúša aj zájsť za dovoľené hranice (maľuje na stenu).

Prunner (2013) uvádza, že každý hrajúci na začiatku hry očakáva citové zážitky pozitívneho charakteru. V priebehu hry, alebo na základe jej výsledku, sa však môžu dostaviť aj zážitky negatívne. Ich efekt na prístup k tejto činnosti môže byť variabilný. Jedinca môže iniciovať k potrebe činnosť opakovať a napraviť tento negatívny stav, alebo môže iniciovať potrebu ukončenia tejto činnosti, keďže nepriniesla očakávaný pozitívny efekt.

Pestrosť a rozmanitosť hier je predpokladom všestranného rozvoja dieťaťa. Rozmanitosť hier zdravých detí súvisí s ich motiváciou, ktorá nemusí byť vždy rovnaká. Hry vyplývajú z rôznych vnútorných potrieb a prání dieťaťa, a sú motivované ich vývojovými potrebami, ktoré ich podnecujú k rôznym činnostiam a v ich priebehu sa deti bezprostredne, prirodzene a s potešením zoznamujú s prostredím a niečo nové sa učia. Tieto hry zastávajú rozhodujúce miesto v zdravom vývoji dieťaťa (Mišurcová 1997). Okrem vývojových potrieb sa na motivácii k hre podieľajú aj estetické a sociálne potreby.

Význam hier úzko súvisí s ich motiváciou, teda aké potreby hry vyvolávajú a aj uspokojujú. Význam hier motivovaných vývojovými, sociálnymi a estetickými potrebami spočíva vo formatívnych účinkoch na činnosť detí a utváranie pozitívnych vlastností osobnosti. Špecifikom je, že dieťa si učenie neuvedomuje a ani sa oň zámerne neusiluje. Motív hry v sebe nesie myšlienku. Výber motívu ovplyvňuje formovanie činnosti jedinca a podieľa sa na rozvíjaní a utváraní rôznych dispozičných štruktúr jeho osobnosti.

Hra pomáha dieťaťu prekonať udalosti, ktoré nevie pochopiť rozumom a prispieva k jeho spolupráci. Langmeier (2006) hovorí o plánovaných programoch a hrách, ktoré zastávajú významné miesto pri niektorých poruchách duševného vývoja. Dôležité je dodržať základné pravidlo, že z hry sa nesmie vytrátiť jej pravá podstata na úkor učenia a výchovy. Ak je hra podradenou, stráca sa jej podstata – spontánnosť, tvorivosť, voľnosť... Hru nemôžeme dieťaťu nariadiť, no

môžeme ju rozvíjať ako spoluhráči či spoločníci, ak mu ponecháme iniciatívu a voľnosť, čím tak hru pomáhame kultivovať, obohacovať a stupňovať.

Toto je cesta k porozumeniu vnútorného sveta dieťaťa, pochopeniu jeho konfliktov, obáv a prežívania radostných chvíľ. Najjednoduchšie porozumenie spočíva v iniciatíve dieťaťa. Každé zdravé dieťa sa hrá a hra je pre jeho psychický vývoj nevyhnutná. Obzvlášť psychoanalýza zdôraznila význam hry ako prejav nevedomia a prostriedok vyrovnania sa s emočnými konfliktami na symbolickej rovine.

Špecifické miesto predstavujú hry detí, ktoré čelia nejakým konfliktom či frustrácii. Tieto hry sú motivované ich neuspokojenými potrebami a plnia funkciu náhradného uspokojenia detských potrieb, odreagovanie silnej emocionálnej tenzie alebo pomáhajú deťom riešiť vzniknuté konflikty. Hry takýchto detí sú príznačné stereotypnosťou. Takto motivované hry neprispievajú k rozvíjaniu dieťaťa, lebo ich význam je terapeutický.

Vzrušujúce udalosti aj nepríjemné konflikty sa objavujú vo fantázii a hre opakovane. Millarová (1978) hovorí, že hra umožňuje dieťaťu zvládnuť rušivú udalosť aktívnou reprodukciou. Opakovanie ťaživých situácií môže mať za následok redukciu nepríjemného rozrušenia. Na základe tejto teórie je hra príležitosťou na opakovanie prežitého, teda je súčasťou tendencie obnoviť stabilitu organizmu. Podnetom k hre je snaha vyrovnáť sa s nejakou udalosťou.

Freud vychádzal z predpokladu, že ľudské správanie je determinované úrovňou radosti a bolesti, ktoré mu daná činnosť prináša. Činnosti prinášajúce radosť človek vyhľadáva a tie, ktoré spôsobujú bolesť sa snaží eliminovať. V prípade ak správanie človeka nie je nikomu a ničomu podriadené, je motivované individuálnymi želaniami. Práve v hre a fantázii nie je človek obmedzovaný a naplno sa prejavujú jeho prania. Práve hra a fantázia poskytuje človeku priestor bez obmedzení prejaviť a realizovať svoje individuálne želania.

Millarová (1997) hovorí, že dieťa síce odlišuje realitu od hry, no prostredníctvom a pomocou objektov a situácií z reálneho sveta si vytvára svet svoj vlastný, kde môže naplno opakovanie prežívať príjemné zážitky, prípadne meniť udalosti spôsobom, ktorý mu prináša najväčšie uspokojenie a potešenie. Ak dieťa túži byť dospelým, snaží sa tak v hre aj vystupovať. Uvádza príklad dievčatka, ktoré rozhoduje o svojich bábikách s autoritou, ktorá je jej bežne odopretá. V hre má dieťa možnosť slobodne a bez obmedzení vyjadriť svoje city. Freud kladie dôraz na skúsenosti z raného detstva a ich vplyv na sociálne správanie. Z jeho výkladu fantázie a hry ako projekcie prání a opakovanie konfliktov a nepríjemných udalostí z dôvodu ich lepšieho zvládnutia, vyplynulo množstvo metód vyšetrovania osobnosti, založených na odkrývaní vnútorného života a motivácie jedinca prostredníctvom hry a fantázie.

Patológia jednotlivých druhov hier

Z hľadiska vnútorných významov klasifikuje Ondrejkovič (2009) hry podľa Calloisovho triedenia hier na agonálne, aleatorické, vertigonálne a mimetické.

Agonálne hry (z gréckeho agon – zápas) sú založené na princípe zápasu, boja o víťazstvo na základe vynaloženého úsilia, obratnosti a vôle. Pri týchto hrách je viditeľný vývin od detského zápasenia bez pravidiel, cez rôzne športové súťaže, až po hry s pravidlami, ako napr. futbal.

Aleatorické hry (z latinského alea – kocka) sú založené na princípe náhody a šťastia a ich zmyslom je pokúšanie osudu, pretože víťazstvo v hre nie je možné ovplyvniť. Tieto hry sa v jednotlivých etapách ľudského života menia od hádzania kockou, či rozpočítavania v detskom veku, až ku kartovým hrám, stávkovaniu či rulete.

Princípom vertigonálnych hier (z latinského vertigo – závrat, uvádza sa aj závrat ako ilynx) je dosiahnutie odchýlky rovnováhy spôsobujúce akýsi závrat, či už psychický alebo fyzický. Vývinový trend týchto hier začína na detských hojdačkách, cez kolotoče a pokračuje tancom, či rôznymi druhmi adrenalínového športu.

Mimetické hry (z gréckeho mimesis – zobrazenie) sú postavené na fantázii a napodobňovaní, a ich zmyslom je stieranie rozdielov medzi realitou a predstavou. V detskom svete sú tieto hry zastúpené rôznymi hrami s bábikami, neskôr vedú k maskovaniu či prestrojovaniu, až po hranie rol a k dramatickému či kinematografickému umeniu.

Toto Calloisovo triedenie hier nám umožňuje diferencovať normálne a patologické hranie. Ondrejkovič (2009) konštatuje u patologického hrania rozpad hrovej integrity, stratu zmyslu hry a stratu hrovej reverzibility. Nikulin (2013) dopĺňa jeho konštatovanie, pričom akcentuje na skutočnosť, že v prípade patologického hrania dochádza k chorobným zmenám osobnosti práve prostredníctvom hry.

Ondrejkovič (2009) hovorí, že rozpad agonálnej hry sa prejavuje porušovaním pravidiel, či využívaním taktiky a stratégie ako napríklad podplácanie či doping. Pri rozpade zmyslu aleatorských hier dochádza k prepadnutiu hazardu, a pri vertigonálnych hrách znamená prepad do patológie snahu o dosiahnutie „závratov“ prostredníctvom návykových látok. Moment straty zmyslu hry pri mimetických hrách je neschopnosť návratu do reality, ktorá môže mať odlišné medzistupne.

Saturácia potreby hrať sa

V detstve je podľa Končekovej (2007) dominantnou a najprirodzenejšou činnosťou dieťaťa hra, ktorá vychádza z jeho vnútorných potrieb a uplatňuje sa v nej vnútorná motivácia. Je dôležitým atribútom telesného a psychického rozvoja, ale aj vývinu sociálnych vzťahov. Potreba hrať sa je veľmi dôležitá v ranom veku, ale aj v období školského veku, puberty, adolescencie, v dospelom či seniorskom veku.

Pravá hemisféra mozgu dozrieva trochu skôr než ľavá. Už v predškolskom veku je zrelšia a riadi psychiku dieťaťa. Z tohto dôvodu v správaní prevládajú emócie, predstavy, fantázia, tvorivosť... Ľavá hemisféra riadi logiku, teda rečové funkcie, vnímanie slov, procesy analýzy, abstrakcie a dozrieva v neskoršom veku.

Dozrievanie centrálnych nervových štruktúr a mozgu zapríčiňuje výraznú citlivosť, citovú zraniteľnosť a ich prejavy v správaní a prežívaní dieťaťa. Preto je nutné uplatňovať také činnosti, na realizáciu ktorých už dozreli príslušné mozgové štruktúry. Predčasný tréning činností, ktoré sú vykonávané na základe nedozretých štruktúr mozgu, ohrozujú psychické zdravie dieťaťa a jeho rozvoj.

Bjelová (1994) hovorí o hre ako o vývinovej potrebe dieťaťa, ktorú musíme rešpektovať ako prejav úrovne rozvoja jeho osobnosti. Potláčanie hry a hrovej aktivity a ich nahrádzanie inými aktivitami postavenými na logike dospelých (ako napr. tablet či mobil), deformuje zdravý vývin dieťaťa. Dieťa je síce týmto objektom „zabavené“, no len v pasívnej forme ako divák. Neprimeraná frekvencia aktivít takéhoto typu má za následok pasivitu dieťaťa a vedie ho ku konzumnému spôsobu života.

V priebehu hry dieťa využíva a rozvíja množstvo kognitívnych procesov ako predstavivosť, fantázia, pozornosť, pamäť a pod... Počas hry sa prejavuje aj množstvo osobnostných vlastností ako hravosť, súťaživosť, rozhodnosť, miera dominancie, kooperatívnosť a pod. Miera saturácie potreby hrať sa smeruje k následnému ovplyvneniu vývoja a podoby osobnostných vlastností a kognitívnych procesov.

Bergeret (1970) uvádza, že nedostatočná fantázia a nedostatok predstáv je nemenným a spoločným prvkom závislých jedincov, ktorí zastávajú názor, že práve návykové látky ponúkajú rozvíjanie predstavivosti. Dôležitý je fakt, že každý kto potrebuje podporný prostriedok na vytváranie predstáv trpí blokováním duševných funkcií, ktorého podstata sa ukrýva v ranom detstve.

Nenaplnená potreba hrať sa v detstve, ktorá ostáva v psychickej výbave jedinca po celý život, je konfrontovaná so zmyslom pre realitu a povinnosti, ktoré presadzuje dospelá časť jeho osobnosti. Takéto osoby pôsobia navonok veľmi zdržanlivo a vyvolávajú dojem maximálnej sebakontroly. V prípade straty se-

bakontroly sa v nich prebúdza ich autenticita, ktorú potláčajú.

Frouzová (2003) uvádza v tomto kontexte, že v prípade patologických hráčov bola v detstve nedostatočne uspokojená ich prirodzená potreba hrať sa a preto sa prejavy dieťaťa integrovali do ich psychiky ako zvýšená potreba hrať v dospelom veku, čo ich charakterizuje zvýšenou celoživotnou hravosťou.

Hra zastáva významnú pozíciu aj v socializácii dieťaťa. Má výrazne stimulačnú hodnotu a ponúka množstvo rozvojatvorných podnetov v oblasti poznávacej aj psychosociálnej, ponúka priestor pre učenie sa nových zručností a pre získavanie nových skúseností. Obzvlášť v období detstva je základným stimulačným nástrojom pozitívne ovplyvňujúcim následnú genézu dieťaťa.

Človek sa nezaobíde tak v ranom detstve, ako ani po celý svoj život bez podnetov pre svoje telo, myseľ a ducha. Stimulácia v ranom detstve musí prísť od ostatných ľudí. Iba vtedy si malé dieťa postupne uvedomuje svoju existenciu. Winnicott (2018) uvádza, že vedieť viesť hru si vyžaduje tvorivú osobnosť, ktorá má schopnosť uplatňovať princíp partnerskej spolupráce a pozitívne orientovaný vzťah k dieťaťu s vysokou dávkou empatie a prosociálnosti.

Machalová (2010) považuje neadekvátnu stimuláciu dieťaťa v ranom veku za významný faktor podporujúci v neskoršom veku vznik závislostí. V prvom roku je dieťa veľmi vnímavé na telesné a psychické podnety, preto je dôležité poskytovať mu adekvátne množstvo stimulujúcich podnetov takéhoto charakteru. Prehnaná stimulácia zaťažuje dieťa podnetmi, ktoré nezvláda spracovať a naopak nedostatočná stimulácia vyvoláva psychickú depriváciu. Nedostatok ako aj nadbytok stimulov ohrozuje zdravý vývin dieťaťa, dieťa stráca istotou a pocit rovnováhy a bezpečia.

Spôsob podnecovania dieťaťa bezprostredne ovplyvňuje jeho obraz o samom seba, teda jeho sebavedomie, sebahodnotenie a sebaúctu počas celého jeho života. Dieťa sa narodilo do tohto sveta plného vzťahov a iba pomocou nich si dokáže uvedomovať samé seba, svoje potreby, telo, myseľ a ducha. Práve všetky tieto tri zložky je potrebné stimulovať, aby dieťa dokázalo zvládať všetky vývinové úlohy, a možné to je prostredníctvom vzťahov a hier. Pre dieťa je najdôležitejší vzťah k vlastnému JA, ktorému sa učí od matky – otca – rodiča, ktorý je pre dieťa vzorom ľudských prejavov.

Machalová (2010) uvádza, že nedostatok citových a telesných podnetov má za následok ustrnutie vo vývine a nemožnosť získania skúseností z poznávania samého seba, svojich potrieb, čoho následkom sa jeho identita neutvára v súlade s vývinovým štádiom.

Charakteristickým znakom nestability a nezrelosti jedinca je závislosť. Predpokladáme, že ak sa dieťaťu do troch rokov jeho veku neumožní dostatočné uspokojenie jeho potrieb, a to predovšetkým telesnej a citovej blízkosti

k matke, vyvoláva to u neho silnú depriváciu, ktorej následky sa prejavia v telesnom, psychickom a sociálnom vývine v ostatných obdobiach jeho života ako istý druh závislosti. Sebahodnotenie a sebavedomie takéhoto jedinca je neadekvátne a založené na názore a postoji druhých o jeho osobe, je ľahšie manipulovateľným so sklonom spoliehať sa na druhých.

Mišurcová (1997) odkazuje na výskumy, ktoré ukazujú, že účasť dospelého môže výrazne ovplyvniť detskú hru. Umožňuje dieťaťu zúčastniť sa hry ako rovnocenný partner dospelého, čo mu prináša veľké uspokojenie. Súčinnosť dospelého môže kladne ovplyvňovať vzťahy medzi dieťaťom a rodičom a tiež inými osobami, formovať žiaduce vlastnosti osobnosti dieťaťa. Jej následkom môže byť utváranie optimistického postoja k životu, zdravého sebavedomia a samostatnosti, môže viesť k realizácii socializačného procesu a k objaveniu vlastnej identity. Účasť a súčinnosť dospelých v detských hrách môže výrazne ovplyvniť aj naučenie nových zručností a rozvíjanie vedomostí, schopností a vlôh, potrieb, postojov a charakterových vlastností dieťaťa. Hra je zrkadlom úrovne rozvoja schopností.

Winnicott (2018) hovorí o prvých skúsenostiach dieťaťa, ktoré sú vyjadrené vzťahom k prvému vlastníctvu. Hovorí o prechodovom objekte, s ktorým dieťa zachádza ako s „nie-ja“ vlastníctvom. Tento prechodový objekt je pre dieťa symbolom spojenia s matkou a obranou proti úzkosti obzvlášť depresívneho typu. Jeho prvé použitie objektu považuje za prvú hernú skúsenosť. Objektom môže byť podložka, ktorú vie žmoliť v rúčkach, dávať si ju do úst, postupne si osvojuje hračky, plyšáky, bábiky či autíčka.

Dieťa sa s objektom hrá, miluje ho a zároveň ničí. Jeho osudom je postupne prichádzať o duševné a emočné psychické uvoľnenie, aby tento objekt dieťa následne odsunulo, ani nie do zabudnutia, ako skôr do akéhosi lymbu. Pri zdravom vývine prechodový objekt nie je zabudnutý a pocity k nemu nie sú vytesnené, ale stráca svoj význam, lebo došlo k rozptýleniu prechodových javov.

Winnicott (2018) zmieňuje, že chýbajúci prechodový objekt, alebo narušený citový vývoj brániaci dieťaťu prežívať prechodový stav, spôsobuje narušenie v slede používania prechodových objektov. Tento autor upozorňuje, že vzorce naučené v kojeneckom období môžu pretrvávať až do detstva a potreba nejakého objektu či vzorca správania, majúcich pôvod v ranom detstve, sa môže objaviť v neskoršom veku.

Jeho teória prechodových javov a objektov sa tak rozširuje na tému hry a umenia, ale aj na tému fetišizmu, delikvencie, závislosti na drogách alebo procesoch, na tému sociálno-patologického správania sa jedinca.

Mišurcová (1997) akcentuje význam estetických hier, teda hier zameraných na oblasť umenia. Význam hier motivovaných inými ako vývojovými potreba-

mi spočíva v uspokojení týchto potrieb na jednej strane, ale na strane druhej pomáhajú odstrániť faktory, ktoré narúšajú uspokojovanie ich potrieb a prispievajú k dosiahnutiu duševnej rovnováhy.

V nadväznosti na ňu uvádzame postrehy Kratochvílovej (in: Ondrejko 1999), ktorá jasne definuje žiakov, ktorí prichádzajú do kontaktu s umením, ako žiakov s lepším správaním, na rozdiel od žiakov, ktorí do kontaktu s umením neprichádzajú vôbec, ktorých správanie označuje ako hrubé, so sklonmi podliehať zlu vo forme kriminality, násilia, alkoholu, drog a pod.

Záverom...

Hra je základnou činnosťou v období dieťaťa. Vyvíja sa vplyvom prostredia a v závislosti od historicko-spoločenských podmienok výchovy dieťaťa. Do života dieťaťa prináša okamihy šťastia a radosti, a dieťa v nej využíva svoje sily a schopnosti vplývajúce na rozvoj jeho osobnosti. Jej prioritným znakom je slobodná, nikým a ničím nevynútená voľba.

Hry teda vyplývajú z vnútorných potrieb a želaní dieťaťa a sú motivované jeho vývojovými potrebami, ktoré ho podnecujú k rôznym činnostiam a v ich priebehu sa deti bezprostredne prirodzene s potešením zoznamujú s prostredím a niečo nové sa učia. Výber motívu ovplyvňuje formovanie činnosti jedinca a podieľa sa na rozvíjaní a utváraní dispozičných štruktúr jeho osobnosti.

Každá hra je jedinečným dielom dieťaťa, pri tvorbe ktorého sa uplatňuje celá jeho osobnosť. Keďže v hre sa odráža vnútorný svet dieťaťa je hra významným výchovným, diagnostickým a terapeutickým prostriedkom.

Špecifické miesto tvoria hry detí, ktoré čelia nejakým konfliktom, prípadne frustrácii. Ich hra je motivovaná neuspokojenými potrebami a plní funkciu náhradného uspokojenia potrieb, odreagovanie silnej emocionálnej tenzie alebo pomáha riešiť konflikty. Hra napomáha dieťaťu prekonať udalosti, ktoré nevie pochopiť rozumom. Dieťa si v hre vytvára svoj vlastný svet, kde môže opakovane naplno prežívať príjemné zážitky, prípadne meniť udalosti spôsobom, ktorý mu prináša uspokojenie a potešenie. Neprijemné konflikty sa objavujú vo fantázii a hre opakovane. Aktívna reprodukcia pomáha dieťaťu zvládnuť rušivú udalosť a dosiahnuť rovnováhu. Hra tak vystupuje ako prostriedok vyrovnania sa s emočnými konfliktami na symbolickej úrovni.

Pravá hemisféra, ktorá riadi emócie, predstavivosť, tvorivosť, fantáziu... dozrieva skôr než ľavá, preto je pre obdobie detstva príznačná výrazná citlivosť a citová zraniteľnosť. Potláčanie hry a hrovej aktivity a nahrádzanie aktivitami postavenými na logike dospelých deformujeme zdravý vývin dieťaťa. Je jednoduché dať dieťaťu tablet a „mať na chvíľu čas na niečo iné“, no takýmto konaním privádzame dieťa k pasivite a konzumnému spôsobu života, ktorého

súčasťou sú často drogy alebo iné sociálno-patologické javy.

Deti v hre napodobňujú svoje okolie a modifikujú skutočnosť, vyjadrujú svoje prania a rozvíjajú množstvo kognitívnych procesov ako fantázia, predstavivosť, pozornosť.... Práve hra im napomáha správne pochopiť a rozlíšiť fantáziu a skutočnosť. Miera saturácie potreby hrať sa smeruje k následnému ovplyvneniu vývoja a podoby osobnostných vlastností a kognitívnych procesov. Rozvíjanie kognitívnych procesov považujeme za dôležitý aspekt detských hier v kontexte neskoršieho vzniku závislostí, keďže pre množstvo závislých jedincov na drogách je príznačná nedostatočná fantázia a nedostatok predstáv.

V symbolickej hre dieťa preberá rolu niekoho iného a s ňou aj jeho pocity a túžby, čím takáto forma hry posilňuje vývoj chápania sociálnych rol a podporuje vznik nových vzťahov. Hry s pravidlami u detí v majú výrazný podiel na vzniku a vývoji sebahodnotenia dieťaťa.

V ranom detstve je hra založená predovšetkým na dotykoch a telesnom kontakte, ktoré je základnou podmienkou na vytvorenie telesného a následne psychického Ja dieťaťa. Dieťa sa prostredníctvom hry, ktorej základom je matkin dotyk, učí dôvere matke, čo je podmienkou vzniku dôvery v okolitý svet. Potreba dieťaťa poznávať svet prostredníctvom prítomnosti a dotykov matky, je absolútnou podmienkou pre vývin jeho identity a podstatným momentom začínajúceho procesu personalizácie.

Hra je považovaná za základný stimulačný nástroj, pozitívne ovplyvňujúci následnú genézu dieťaťa. Za významný determinant vzniku závislostí v neskoršom veku považujeme neadekvátnu stimuláciu dieťaťa v ranom veku. Aj nadbytok aj nedostatok stimulov ohrozuje zdravý vývin dieťaťa, dieťa stráca istotu a pocit bezpečia. Spôsob stimulácie ovplyvňuje jeho obraz o sebe samom, sebavedomie, sebahodnotenie a sebaúctu počas celého života jedinca. Stimulácia tela, mysle a ducha je možná prostredníctvom vzťahov a hry.

Nedostatok citových a telesných podnetov a prejavov neumožňuje skúsenosti z poznávania samého seba, čoho následkom sa jeho identita neutvára v súlade s vývinovým štádiom. Ak sa dieťaťu neumožní dostatočné uspokojenie jeho potrieb, telesnej a citovej blízkosti k matke, vyvolá to u neho depriváciu, ktorá sa prejaví v jeho živote ako istý druh závislosti. Sebavedomie a sebahodnotenia takýchto nestabilných a nezrelých jedincov je založené na postoji druhých a teda je ľahšie manipulovateľným so sklonom sa spoliehať na iných. Nezrelosť a nestabilita osobnosti sa v neskoršom období života môže prejavovať ako istá forma závislosti.

Neaplnená potreba hrať sa v detstve, ostáva v psychickej výbave jedinca celý život ako zvýšená hravosť a je konfrontovaná so zmyslom pre realitu a povinnosť, ktorá je súčasťou života dospelých. Často sa stáva príčinou patologic-

kého hrania.

Teória prechodových objektov a javov hovorí o prvých herných skúsenostiach a objektoch (považovaných za hračky) nahradzujúcich dieťaťu matku ako o možných príčinách psychických porúch prameniacych v ranom detstve. Chýbajúci prechodový objekt, alebo narušený citový vývoj brániaci dieťaťu prežívať prechodový stav, spôsobuje narušenie v slede používania prechodových objektov. Nesprávne vzorce prameniacy v ranom detstve sa môžu prejavíť v neskoršom období života ako potreba nejakého objektu či vzorca správania, čím sa táto teória prechodových objektov a javov rozširuje aj na tému akéhosi predpolia sociálno-patologického správania, obzvlášť závislostí.

Akákolvek forma hry dieťaťa od tej najjednoduchšej formy, založenej na natáhaní ručičiek, brania deky či hračky do úst, vo forme experimentovania ako je búchanie dvermi alebo hranie varechou na hrniec akože bubon, vo forme napodobňovania správania dospelých, až po náročnejšie formy hry, významne vplýva na následný vývoj dieťaťa a možný vznik závislostí.

Potreby človeka nie je možné ohraničiť vývinovým obdobím, pretože pretrvávajú kontinuálne po celý život jednotlivca. Považujeme za nutné zabezpečiť našim budúcim generáciám zdravý vývoj a vytvárať tak deťom v ranom období detstva a v predškolskom veku vhodné podmienky a stimuly na hernú aktivitu, keďže je zjavné, že výrazne vplýva na ich cestu životom v neskorších obdobiach ako možný determinant vzniku závislostí a sociálno-patologických javov.

Zoznam bibliografických odkazov

- BAREKOVÁ, D., 1994. Hra a osobnosť dieťaťa. In: *Quo vadis výchova...? Zborník z vedeckého seminára na tému Hra a hračka*. Bratislava: Iuventa. 90 s. ISBN 80-85172-43-7.
- BERGERET, J., 1995. *Toxikomanie a osobnosť*. Praha: Victoria Publishing. ISBN 807187003X.
- BJELOVÁ, M., 1994. Hra ako vývinová potreba dieťaťa. In: *Quo vadis výchova...? Zborník z vedeckého seminára na tému Hra a hračka*. Bratislava: Iuventa. 90 s. ISBN 80-85172-43-7.
- CURRIEOVÁ, B. B., 2012. *Hazardní hráč. Studie z jungiánské psychologie*. Brno: Emitos. ISBN 978-80-87171-31-8.
- FROUZOVÁ, M., 2003. Gambleři a gambling. In: KALINA, K. a J. RADINECKÝ, (eds.). *Drogy a drogové závislost 2: Mezioborový přístup*. Praha: Úřad vlády České republiky, s. 267-272. ISBN 80-86734-05-6.
- HORÁČEK, M., 2012. *Habitus hazardního hráče. Etnografická rekonstrukce*. Praha: Lidové noviny. 367 s. ISBN 978-80-7422-187-3.
- KRATOCHVÍLOVÁ, E., Problematika voľného času. In: ONDREJKOVIČ, P. a E. POLIAKOVÁ, 1999. *Protidrogová výchova*. Bratislava : SAV. ISBN 80-224-0553-1.
- LANGMEIER, J. a D. KREJČÍŘOVÁ, 2006. *Vývojová psychologie*. Grada Publishing. 368 s. ISBN 80-247-1284-9.

- MACHALOVÁ, M., 2010. Rané detstvo a závislosť. In: MACHALOVÁ, M. a kol. *Dialogy o závislostiach*. Bratislava: Take Off Advertising, s. r. o. ISBN 978-80-970370-9-3.
- MILLAROVÁ, S., 1978. *Psychologie hry*. Praha: Panorama. ISBN AA 15,00-VA 15,47-505-825-21.
- MIŠURCOVÁ, V. a M. SEVEROVÁ, 1997. *Děti, hry a umění*. Praha: ISV. 195 s. ISBN 80-885866-18-8.
- NÁBĚLEK, L., 2010. Patologické hráčstvo ako nelátková závislosť. In: *Lekársky obzor*. [online] [cit. 18. decembra 2018]. Dostupné z: <http://www.lekarsky.herba.sk/lekarsky-obzor-3-2010/patologicke-hracstvo-ako-nelatkova-zavislost>
- NIKULIN, A., 2013. *Psychologické a duchovné príčiny látkových a nelátkových závislostí*. Prešov: PU v Prešove. ISBN 978-80-555-0844-3.
- ONDREJKOVIČ, P. a kol., 2009. *Sociálna patológia*. Bratislava. Veda. ISBN 978-80-224-1074-8.
- PIAGET, J., 1966. *Psychologie dítěte*. Praha: Státní Pedagogické Nakladatelství. 120 s. ISBN 14-247-70.
- PRUNNER, P., 2013. *Gamblerství aneb Ztráta svobody*. Plzeň: Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk. 360 s. ISBN 978-80-7380-452-7.
- WINNICOTT, D. W., 2018. *Hraní a realita*. Praha: Portál. ISBN 978-80-262-1307-9.

PhDr. Erika Chovancová

*Katedra kresťanskej pedagogiky a psychológie
Pravoslávna bohoslovecká fakulta PU v Prešove
e-mail: echovancova84@gmail.com*

SLOBODA PODĽA SV. SILUÁNA ATOSKÉHO

Andrea Tolnayová

Abstrakt: Tento článok pojednáva o slobode ako ju vníma sv. Siluán Atoský. Sv. Siluán sa zamýšľa nad tým, čo je sloboda vo vlastnom slova zmysle. Kľúčovými slovami vo vzťahu k slobode sú láska a pokánie. Ak chcem byť slobodný, musím mať dokonalú lásku k Bohu a k blížnemu. Musím milovať Boha nadovšetko a veľkodušne milovať brata. Musím mu veľkodušne odpúšťať, zakrývať jeho hriechy a prosiť Boha o odpustenie hriechov svojho brata. Ak chcem byť slobodný, musím konať pokánie, neustále bojovať s hriechom, snažiť sa nedopustiť sa ani najmenšieho hriechu. Sloboda, láska a pokánie sú nerozlučne spojené, jedno nemôže existovať bez druhého. Kto dokonale miluje a ľutuje svoje hriechy, ten je absolútne slobodný a pomáha k slobode aj svojim blízkym.

Kľúčové slová: sloboda, Božia vôľa, láska, blahodať, pokánie

Abstract: This article discusses the freedom as it is perceived by St. Silouan the Athonite. St. Silouan contemplates what freedom is in the proper sense. The keywords in relation to freedom are love and repentance. If I want to be free, I must have perfect love for God and my fellowmen. I must love God above all and love my brother generously. I must forgive him generously, conceal his sins and ask God for forgiveness of the sins of my brother. If I want to be free, I must show repentance, constantly fight sin, try not to commit even the smallest of the sins. Freedom, love and repentance are inextricably linked, one cannot exist without the other. The one who wholeheartedly loves and regrets their sins, is absolutely free and helps their fellowmen to freedom.

Key words: freedom, God's Will, love, blessing, repentance

Sloboda je niečo, po čom túži každý človek. Všetci hľadáme slobodu. Každý človek by chcel byť slobodný. No predstavy o slobode sú rôzne. Niektorí spájajú slobodu výlučne s Bohom, pre niekoho je Boh obmedzením. Sv. Siluán Atoský hovorí: „Všetci sa trápime na zemi a hľadáme slobodu, ale málokto vie, v čom je sloboda, a kde je“ (Sacharov, 2005, s. 95). Sv. Siluán Atoský hľadal slobodu vo dne i v noci. Veľmi túžil po slobode. Spoznal, že „sloboda je v Bohu a od Boha sa dáva tým, ktorí majú pokorné srdce, ktorí činili pokánie a zriekli sa pre Ním svojej vôle“ (Sacharov 2005, s. 95). Zdá sa to byť paradoxné, že slobodu zažijeme vtedy, keď sa zriekneme svojej vôle. Niektorí si myslia slobodu so svojvoľou. Nemožno slobodu prežívať na úkor niekoho iného. Nemožno prežívať slobodu a zároveň pýchu a nekajúcnosť. O tom sv. Siluán hovorí toto: „Kajúcnikovi Pán dáva svoj pokoj a slobodu ľubiť Ho. Vo svete nie je nič lepšie, ako ľubiť Boha a blízkeho. V tom duša nachádza pokoj i radosť“ (Sacharov 2005, s. 95).

Sv. Siluán vyzýva všetkých ľudí, všetky národy, aby prišli ku Christovi slovami: „Ó, národy celej zeme, padám pred vami na kolena a prosím so slzami: prídte ku Christovi. Ja poznám Jeho lásku k vám. Poznám, a preto volám

na celú zem. Keď niečo nevieš, ako budeš o tom hovoriť?“ (Sacharov 2005, s. 95). Je pravda, že kto nepozná Christa, nepozná slobodu v pravom slova zmysle. Skutočná sloboda je len s Christom a v Christovi. Nemožno hovoriť o slobode bez Christa, bez Boha. To by bola falošná sloboda, pseudosloboda, ktorá nemá so skutočnou slobodou nič spoločné. Ako však môžeme poznať Christa? Sv. Siluán o tom hovorí: „Videli sme Pána vo Svätom Duchu. Keď sa pokoríš, aj tebe Svätý Duch ukáže nášho Pána, aj tebe sa bude chcieť hlásať o Ňom po celej zemi“ (Sacharov 2005, s. 95). Sv. Siluán sa vyznáva z lásky k národu a zo žiaľu svojej duše nad ním. Jeho srdce ho bolí za celý svet. Sv. Siluán sa modlil a prelieval slzy nad celým svetom, aby „všetci činili pokánenie, poznali Boha, žili v láske a tešili sa zo slobody v Bohu“ (Sacharov 2005, s. 95).

Všetci sme hriešni. Je však potrebné svoju hriešnosť vyznávať a ľutovať. Všetci potrebujeme odpustenie od Pána. Keď zažijeme odpustenie, zažijeme aj slobodu svedomia. O tom sv. Siluán hovorí: „Ó, všetci ľudia na zemi, modlite sa a plačte nad svojimi hriechmi, aby vám Pán odpustil. Kde je odpustenie hriechov, tam je sloboda svedomia a láska, hoci aj malá“ (Sacharov 2005, s. 95). Pán si neželá smrť hriešnika a kajúcnikovi dáva blahodať Svätého Ducha, ako hovorí aj sv. Siluán. „Pán dáva duši to, aby v pokoji a slobodne prebývala v Bohu myslou aj srdcom. Keď nám Svätý Duch odpúšťa hriechy, vtedy sa duša modlí k Bohu slobodne a s čistou myslou, vtedy duša slobodne vníma Boha a prebýva v Ňom pokojná a radostná“ (Sacharov 2005, s. 95). Toto považuje sv. Siluán za pravú slobodu. Slobodu v Bohu, bez ktorého neexistuje pravá sloboda. Mať slobodu svedomia znamená vnímať svoju hriešnosť, ľutovať ju a prežívať Božie odpustenie. „Som mrzký pred Bohom,“ hovorí sv. Siluán, „a prestal by som dúfať vo svoju spásu, keby mi Boh nedal svoju blahodať Svätého Ducha“ (Sacharov 2005, s. 95). Podľa sv. Siluána mnohí si uvedomujú svoju hriešnosť, ale kvôli hanbe nečinia pokánenie a neuvedomujú si, že pred Bohom sú ich hriechy ako kvapka v mori (Sacharov 2005, s. 95).

Čo je to vlastne pokánenie? Čo je pokánenie v pravom slova zmysle? Pre sv. Siluána je pokánenie kľúčové. Podľa neho najdôležitejšie je činiť pokánenie. Sv. Siluán neustále vyzýva činiť pokánenie, kým je ešte čas. Hovorí, že Boh milostivo čaká na naše pokánenie. Dokonca hovorí, že celé nebo, všetci svätí čakajú od nás pokánenie. Pokánenie úzko súvisí s uznaním svojej hriešnosti. Sv. Siluán hovorí: „Pros a Pán ti odpustí. A keď dostaneš odpustenie hriechov, v tvojej duši bude radosť a veselosť, blahodať Svätého Ducha vojde do tvojej duše a ty povieš: Toto je pravá sloboda, je v Bohu i od Boha“ (Sacharov 2005, s. 96).

Aj keď Boh dáva svoju blahodať, ponecháva človeku slobodu. Blahodať nevylučuje slobodu a slobodnú vôľu. „Božia blahodať neodníma slobodu a nepomáha iba plniť Božie prikázania. Adam mal blahodať, ale jeho vôľa mu nebola

odňatá. Aj anjeli prebývajú vo Svätom Duchu, ale slobodná vôľa im nebola odňatá“ (Sacharov 2005, s. 96).

Mnohí ľudia žijú v tme, nepoznajú cestu spásy, nevidia svetlo Pravdy. Týchto všetkých volá Boh k sebe. Volá všetkých, ktorí sú zaťažení bremenom a chce im dať pokoj a slobodu. Sv. Siluán hovorí: „Pravú slobodu máme vtedy, keď sme v Bohu.“ Sv. Siluán sa vyznáva, že do dvadsaťsedem rokov poznal len to, že Boh existuje, ale nepoznal Ho osobne. Ale odkedy Ho spoznal osobne, jeho duša sa horúčkovo náhle k Bohu a hľadá Ho dňom i nocou (Sacharov 2005, s. 96).

Zo všetkého najdôležitejšia je láska. Láska k Bohu a k blížnemu. Boh od nás chce, aby sme Ho milovali a aby sme milovali aj jeden druhého. Toto je princíp pravej slobody. Sv. Siluán k tomuto hovorí: „Pán chce, aby sme ľúbili jeden druhého, v tom je sloboda – v láske k Bohu a k blížnemu. V tom je sloboda i rovnosť“ (Sacharov 2005, s. 96). Čo sa týka rovnosti, tak tá nemôže byť v pozemských hodnotiach dokonalá. Sv. Siluán hovorí, že „nie každý môže byť kráľom alebo kniežatom, nie každý môže byť patriarchom alebo igumenom, či predstaveným, ale v každej hodnote je možné Boha ľúbiť a vyhovieť Mu a to je dôležité.“ Je treba prosiť a snažiť sa o lásku k Bohu. Z celej sily sa usilujeme milovať Boha, lebo ako hovorí sv. Siluán: „Ten, kto veľmi Boha ľúbi na zemi, vo veľkej sláve bude i v Kráľovstve. Ten, kto veľmi ľúbi Boha, náhle sa k Nemu rýchlejšie a bude k Nemu bližšie. Každý bude oslávený podľa miery svojej lásky. Aj ja som poznal, že láska je podľa svojej sily rôzna“ (Sacharov 2005, s. 96).

Sú rôzne stupne lásky. Láska je podľa svojej sily rôzna. Sv. Siluán k tomu hovorí: „Ak sa niekto bojí Boha, aby Ho niečím neurazil – je to prvá láska. Ak má rozum čistý od myšlienok – to je druhá láska, väčšia než prvá. A ak má viditeľne vo svojej duši blahodať – to je tretia láska, ešte väčšia. Štvrtá, dokonalá láska k Bohu je taká, keď niekto má blahodať Svätého Ducha v duši aj v tele. Telo toho sa posväcuje a stanú sa z neho sväte ostatky“ (Sacharov 2005, s. 96). Ten, kto má túto štvrtú lásku v srdci, toho sa telesná láska nedotýka. Nepocituje žiadnu hriechu žiadostivosť. Tí, ktorí majú blahodať v plnosti, majú aj plnosť lásky k Bohu. Ten, kto má plnosť lásky k Bohu, odložil všetky svetské starosti, zabúda na všetko, čo je vo svete, a aj keď žije uprostred iných ľudí, prvoradý je jeho vzťah k Bohu a jeho láska k Nemu. Pýcha rozumu bráni človeku mať túto blahodať. Sv. Siluán hovorí: „Naša bieda je v tom, že kvôli pýche svojho rozumu nestojíme o túto blahodať, ktorá dušu opúšťa a ona ju hľadá, plače i narieka a hovorí: „Moja duša túži po Pánovi““ (Sacharov 2005, s. 97).

Čo robiť, aby sme dosiahli tento štvrtý stupeň lásky? Čo robiť, aby sme mali plnosť lásky k Bohu? Ako odstrániť pýchu rozumu, ktorá nám bráni mať túto blahodať? Odpoveď by mohla byť: Mať lásku v srdci. Milovať Boha a blížneho. Nemať hnev na svojich bratov. Odpúšťať im ich nedostatky, odpúšťať krivdy.

Nikoho nesúdiť, nikoho neodsudzovať. Milovať blížneho ako seba samého. Keď budem potláčať svoj hnev na brata, keď ten hnev budem premieňať na odpustenie a na lásku, vtedy sa budem páčiť Bohu a Jeho blahodať bude vo mne prebývať. Nemožno milovať Boha a zároveň nenávidieť svojho brata. A ak milujem brata, milujem aj samého Boha. Čím je väčšia a veľkodušnejšia láska k blížnemu, tým je aj väčšia láska k Bohu. V živote máme veľmi veľa príležitostí k veľkodušnej láske k blížnemu. Náš brat nám krivdí možno aj niekoľkokrát denne. My máme vtedy možnosť veľkodušne mu odpúšťať a prejavíť veľkodušnú lásku. Alebo keď si spomenieme na krivdy, ktoré nám urobili ľudia. Aj vtedy máme príležitosť k veľkodušnej láske a k odpusteniu. Vtedy môžeme tieto krivdy odovzdať Bohu a poprosiť Ho aj za brata, aby mu Boh nepripočítal tento hriech tak, ako to urobil náš Pán Isus Christos.

Dokonalá láska k Bohu a blížnemu je zároveň dokonalou slobodou. Som slobodný, ak nadovšetko milujem Boha. Som slobodný, ak veľkodušne milujem brata. Som slobodný, ak ľutujem svoje hriechy a činím pokánie. Ako hovorí sv. Siluán, „tým, ktorí bojujú s hriechom, Pán dá nielen odpustenie, ale aj blahodať Svätého Ducha, ktorá rozveseľuje dušu a dáva jej hlboký a sladký pokoj“ (Sacharov 2005, s. 101) a dokonalú slobodu.

Zoznam bibliografických odkazov

- Archimandrita Sofronij SACHAROV, 2005. *Ctihodný Siluán Atoský*. Misijné spoločenstvo svätého veľkomyšľníka Juraja Vítaza. Prešov. ISBN 80-969360-5-0.
- ŠAKOVÁ, E., 2004. *Duchovný odkaz ctihodného Siluana Atoského*. Vydanie 1. Pravoslávna bohoslovecká fakulta PU. Prešov.
- ŠAKOVÁ, E., 2003. Názov: *Učenie sv. Siluána Atoského o Svätom Duchu*. In: Pravoslávny teologický zborník XXVI (11). Vydavateľské údaje: Prešov : Prešovská univerzita, Pravoslávna bohoslovecká fakulta, s. 100-119. ISBN 80-8068-233-X.
- Иеромонах Софроний, 1994. *Старец Силуан*. Фесалоники, Греция: Православный Пчельник. 125 с.
- Поуке Старца Силуана, 1981. Кръево : Православна народна хришћанска заједница и Црквена општина Кръево. 184 с.

Andrea Tolnayová

Pravoslávna bohoslovecká fakulta PU v Prešove

e-mail: tolnay.andrea@gmail.com

ZARIADENIA A SOCIÁLNE SLUŽBY NA ÚZEMÍ MESTA PREŠOV PRE CIELOVÚ SKUPINU SENIOROV

Samuel Lichvár

ÚVOD

Starnutie patrí medzi neoddeliteľné súčasti našich životov. Demografické krivky spoločností nám ukazujú, že starnutie sa stáva významným fenoménom súčasnej doby. Ľudstvo odjakživa sa snaží tento proces oddialiť a začiatkom 20. storočia nám stále pribúda viac seniorov, ktorým treba dať možnosť si prežiť ďalší život. Dôsledky tohto javu zasahujú do všetkých sfér. Ako starne populácia objavujú sa aj problémy spojené s financovaním a poskytovaním sociálnych služieb. Starostlivosť o seniorov sa stáva záujmom každej spoločnosti. Starnutie treba nielen akceptovať, ale aj rešpektovať v celom rozsahu. Starnutie je obdobím bilancovania prežitého života a jeho prijatie s každodennou radosťou, ktorú nám život nadelil. Celkové popredie hodnôt seniorov tvorí zdravie a pocit všeobecnej pohody. Seniori potrebujú nielen materiálnu pomoc, ale aj našu podporu a záujem. Musíme si uvedomiť, že aj my sa raz staneme seniormi a v spoločnosti má každý jedinec právo na kvalitný život.

1. ZARIADENIA SOCIÁLNYCH SLUŽIEB PRE SENIOROV

V tejto kapitole sa budeme venovať pobytovým zariadeniam sociálnych služieb v meste Prešov, uvedieme si ich stručné definície, a aké zariadenia má mesto vo svojom zriadení a s akými neverejnými poskytovateľmi spolupracuje.

1.1 Zariadenie podporového bývania

Zariadenie podporovaného bývania je poskytované pomocou sociálnej služby FO, ktorá je odkázaná na pomoc inej FO a ak je odkázaná na dohľad, pod ktorým je schopná viesť si samostatný život (FO od 16 roku až do dovŕšenia dôchodkového veku). Zariadenia podporovaného bývania poskytuje: sociálne poradenstvo, dohľad, sociálnu rehabilitáciu, ubytovanie, pomoc pri uplatňovaní práv a právom chránených záujmov, vytvára podmienky pri príprave stravy. Sociálna služba je poskytovaná v dome alebo v byte. Má však svoje zásadné podmienky. Poskytovaná je v rodinnom dome alebo byte. Ak je poskytovaná v byte, možno ju poskytovať najviac pre šiestich prijímateľov v jednom byte. Zase pre dvanásť prijímateľov v dvoch bytoch na každý samostatný vchod v jednom byte alebo rodinnom dome (Rolný a Kolečová 2012). Mesto Prešov nemá v zriadení túto sociálnu službu, ktorá by pomohla mnohým občanom.

1.2 Zariadenie pre seniorov

Ako je uvádzané v zákone o sociálnych službách v zariadení pre seniorov sa poskytuje sociálna služba FO, ktorá dovŕšila dôchodkový vek a je odkázaná na pomoc inej FO alebo FO, dovŕšila dôchodkový vek a poskytnutie sociálnej služby v tomto zariadení potrebuje z iných vážnych dôvodov, podľa zákona o sociálnych službách. V zariadení pre seniorov je poskytovaná sociálna služba občanovi, ktorému ambulantná alebo terénna sociálna služba dostatočne neuspokojuje jeho základné potreby a jeho nepriaznivý zdravotný stav potrebuje sústavnú starostlivosť inej osoby (Rolný a Kolečová 2012).

Mesto Prešov je poskytovateľom sociálnej služby v ZPS, v dvoch subjektoch. Jeden subjekt ZPS Náruč, na Veselej ulici 1 v Prešove. Ďalší verejný poskytovateľ ZPS Harmónia sa nachádza v obci Cemjata. Prešov má zariadenia pre seniorov dlhodobu kapacitne poddimenzované, preto umožňuje svojim občanom využívať možnosti výberu a práva poskytovateľa sociálnej služby, čiže spolupracuje aj s neverejnými poskytovateľmi sociálnych služieb:

- Congregatio Jesu, Slovenská provincia, Kmeťovo stromoradie 6, Prešov;
- Ako doma, n.o., Ďumbierska 40, Prešov;
- Mintaka, n.o., Fraňa Kráľa 12, Prešov;
- CSS Radosť, Matice Slovenskej 13, Prešov.

1.3 Zariadenie opatrovateľskej služby

Ďalšia možnosť riešenia krízovej sociálnej situácie občanov Prešova je poskytovanie sociálnej služby v zariadení opatrovateľskej služby podľa zákona o sociálnych službách. V týchto zariadeniach sa poskytuje sociálna služba na určitý čas plnoletej FO, ktorej nemožno poskytnúť opatrovateľskú službu a je odkázaná na pomoc inej FO. V zariadení sa poskytuje sociálna rehabilitácia, sociálne poradenstvo, pomoc pri odkázanosti na pomoc inej FO, ošetrovateľská starostlivosť, ubytovanie, upratovanie, žehlenie, pranie, stravovanie, úschova cenných vecí a údržba bielizne a šatstva (Rolný a Kolečová 2012). Z dôvodov zvýšenia dostupnosti druhu tejto sociálnej služby mesto Prešov má uzatvorenú zmluvu s neverejnými poskytovateľmi:

- Nádej, n.o., Sládkovičova 14, Prešov;
- Kongregácia sestier služobníc Nepoškvrnenej Panny Márie, Rumanova 6, Prešov;
- CSS Radosť, n.o., Matice slovenskej 13, Prešov.

1.4 Rehabilitačné stredisko

Rehabilitačné stredisko – FO, ktorá potrebuje pomoc inej FO (slabozraká, obojstranná nedoslýchavosť alebo nepočujúca). Ak toto stredisko poskytuje ambulantnú sociálnu službu – zariadenie nemusí poskytovať podporné služby (stravovanie, žehlenie, pranie a pod.). V stredisku je vždy poskytovaná sociálna služba, upratovanie, sociálna rehabilitácia a poradenstvo pre klienta, rodinu a FO, na ktorú je klient odkázaný vo svojom domácom prostredí s cieľom sociálnej rehabilitácie. Pobytovú službu môže klient využívať max. na 3 mesiace. Môže si ju predĺžiť len raz po dobu troch mesiacov (Duchovičová 2014).

Mesto Prešov nemá zriadené rehabilitačné stredisko lebo kapacita služby vzhľadom na početnosť cieľovej skupiny nepostačuje. Jediný, ktorý túto službu sprostredkuje je neverejný poskytovateľ – Detské srdce o.z. – Zlúčené zariadenie sociálnych služieb: domov sociálnych služieb a rehabilitačné stredisko na Čapajevovej ulici 27 v Prešove.

1.5 Domov sociálnych služieb

Medzi ďalšie pobytové formy sociálnych služieb patrí domov sociálnych služieb. V ňom sa poskytuje týždenná, pobytová sociálna služba alebo ambulantná sociálna služba pre osobu do dovŕšenia dôchodkového veku (FO, ktorej stupeň odkázanosti je najmenej V. a pre nevidiaciu alebo prakticky nevidiaciu a jej stupeň je najmenej III.). Domov sociálnych služieb poskytuje pre najviac 40 prijímateľov sociálnych služieb v jednej budove. Túto sociálnu službu nemožno poskytovať ako celoročnú pobytovú sociálnu službu. Ak osoba prekročí dôchodkový vek, táto služba sa jej poskytuje naďalej (Dávideková 2014). Mesto Prešov má v zriadení dve zariadenia, ktoré ponúkajú túto pobytovú sociálnu službu: 1. ZPS Náruč, na Veselej ulici 1 v Prešove; 2. ZPS Harmónia sa nachádza v obci Cemjata. Mestu Prešov poskytujú sociálnu službu aj títo neverejní poskytovatelia:

- Občianske združenie Detské srdce, Čapajevova 27, Prešov;
- Kongregácia sestier služobníc Nepoškvrnenej Panny Márie, Rumanova 6, Prešov;
- OZ Barlička, Matice Slovenskej 13, Prešov;
- Centrum sociálnych služieb VitaVitalis, Volgogradská 5, Prešov;
- Ako doma, n.o., Ďumbierska 40, Prešov;
- Centrum sociálnych služieb „Slnečný dom“, Važecká 3, Prešov;
- Congregatio Jesu, Slovenská provincia, Kmeťovo stromoradie 6, Prešov;
- Viera-láska-nádej, n.o., Lomnická 30, Prešov.

1.6 Špecializované zariadenie

Toto zariadenie patrí k novodobým typom pobytových zariadení, ktoré sa svojimi činnosťami výrazne neodlišujú od domova sociálnych služieb. Osobitosť je možnosť dôkladnejšieho a dôslednejšieho zamerania na klientov s vybraným druhom zdravotného postihnutia (Alzheimer, Parkinson, demencia, AIDS, skleróza multiplex, schizofrénia alebo hluchoslepota) a poskytnutie odbornej sociálnej starostlivosti a pomoc odborníkov s potrebnými schopnosťami, vedomosťami, zručnosťami a znalosťami (Dávideková 2014). Prešov má v zriadení takého zariadenie na Volgogradskej ulici 5 v Prešove. Kde celková kapacita je 38 FO pre celoročnú pobytovú formu, a taktiež aj zmluvu s neverejnými poskytovateľmi ako sú:

- Ako doma, n.o., Ďumbierska 40, Prešov;
- Krajské autistické centrum, Vodárenská 3, Prešov;
- OZ Barlička, Matice Slovenskej 13, Prešov;
- Kongregácia sestier služobníc Nepoškvrnenej Panny Márie, Rumanova 6, Prešov;
- Centrum sociálnych služieb Vita Vitalis, Volgogradská 5, Prešov.

1.7 Denný stacionár

V denných stacionároch sú poskytované ambulantné sociálne služby zdravotne postihnutým osobám a seniorom, ktorých stav umožňuje pobyt v dennom stacionári. Služby denného stacionára nemôžu byť poskytované osobám, ktoré majú vírusové alebo infekčné ochorenie. Užívateľ denného stacionára je prijímaný na základe lekárskeho posudku a písomnej žiadosti, ktoré dokladujú stupeň a formu telesného, mentálneho a zmyslového postihnutia. Pre seniorov a ľudí s mentálnym postihnutím to má všestranný telesný a duševný rozvoj. Denné stacionáre dokážu vytvárať podmienky pre ich zmysluplnú integráciu do spoločnosti. Seniori a mentálne postihnutí ľudia odchádzajú zo svojich rodín poznávať „svet“, učia sa sociálnym návykom, sebaobsluhy, vzdelávajú sa, hľadajú za pomoci druhých svoje postavenie v spoločnosti, spoznávajú svojich rovesníkov a napomáha to k rozvoju ich motorických, sociálnych, osobnostných, kognitívnych a komunikačných kompetencií. Pravidelné striedanie pobytu v rodine v sociálnom zariadení a v rodine má pozitívny a motivujúci vplyv na celkový rozvoj osobnosti. Nezanedbateľný je taktiež prínos a fungovanie celej rodiny, ktorá v denných stacionároch nachádza partnera, pomocníka pomáhajúceho zvládať často neľahkú záťaž, ktorú so sebou človek ako senior prináša (Arnoldová 2016). Mesto Prešov je bohaté na denné stacionáre a spolupracuje aj s neziskovými organizáciami a občianskymi združeniami.

2 SOCIÁLNE SLUŽBY PRE SENIOROV

Sociálne služby pomáhajú alebo podporujú človeka, ktorý sa ocitol v určitej situácii a už nemá štandardy pre jeho normálny život a spôsobuje mu obmedzenia v činnostiach, ktoré bol schopný pred tým vykonávať bez pomoci druhej osoby. Toto obmedzenie je zväčša spôsobené zhoršením zdravotného stavu z dôvodu veku, ktorý je dôsledkom zníženia sebestačnosti človeka. Základným cieľom sociálnych služieb je podpora rozvoja alebo zachovanie aktuálnej sebestačnosti prijímateľa, jeho návrat do domáceho prostredia, obnovenie, či zachovanie pôvodného životného štýlu, zníženie sociálnych a zdravotných rizík, ktoré súvisia so spôsobom žitia prijímateľa (Holmerová et al., 2014).

2.1 Opatrovateľská služba

Opatrovateľská služba je zväčša ambulantná alebo terénna služba, ktorá je poskytovaná predovšetkým v prirodzenom domácom prostredí. Služba je vykonávaná pre osoby, ktoré majú zníženú sebestačnosť z dôvodu veku, zdravotného postihnutia, chronického ochorenia a rodinám s deťmi, ktoré si vyžadujú pomoc inej FO. Služba je určená pre invalidné osoby, seniorov, zdravotne postihnuté osoby, občanov so zníženou mobilitou a podobne. Opatrovatelia napomáhajú človeku zvládnuť starostlivosť o domácnosť a o seba. Služba sa poskytuje vo vymedzenom čase v zariadení sociálnych služieb a v domácnostiach osôb (Arnoldová 2016).

Základnou prioritou mesta Prešov je umožniť občanom využívať možnosť zotrvať vo svojom domácom prirodzenom prostredí, a to zabezpečuje poskytovaním sociálnej služby, prostredníctvom opatrovateľskej služby. Opatrovateľskú službu nemožno poskytovať v určitých prípadoch (peňažný príspevok na osobnú asistenciu). Divízia opatrovateľskej služby je možná s peňažným príspevkom na opatrovanie. Je to situácia, keď poberateľ peňažného príspevku je z dôvodu potreby odľahčenia od systematického opatrovania alebo je v nemocnici. Vtedy sa opatrovateľská služba poskytuje v rozsahu 8 hodín za mesiac alebo maximálne 30 dní v kalendárnom roku. Počas tohto obdobia je poberateľovi peňažného príspevku poskytovaná odľahčovacia služba. Opatrovateľská služba je podľa zákona o sociálnych službách definovaná, ako sociálna služba poskytovaná FO, ktorej stupeň odkázanosti je najmenej II., je odkázaná na pomoc inej FO, na pomoc pri úkonoch sebaobsluhy, starostlivosti o domácnosť a základných sociálnych aktivitách. Táto služba poskytuje úkony sebaobsluhy, pomoc pri základných sociálnych aktivitách, starostlivosť o domácnosť. Mesto Prešov v roku 2017 má uzatvorenú zmluvu s týmito neverejnými poskytovateľmi domácej opatrovateľskej služby:

- Relevant, n. o., Svätoplukova 11, Prešov;

- OZ Barlička, Prostějovská 38, Prešov;
- GKCH Prešov, Hlavná 2, Prešov;
- VitalAsist, n. o., Solivarská 41, Prešov (MsÚ Prešov, 2018).

2.2 Prepravná služba

Táto služba je poskytovaná formou terénnej sociálnej služby pre osobu s ŤZP, ktorá je odkázaná na individuálnu prepravu osobným vozidlom alebo pre osobu, ktorá má obmedzenú schopnosť pohybu po schodoch, alebo po rovine a obmedzenú orientáciu v pohybe, ďalej osobe, ktorá je podľa potvrdenia poskytovateľa zdravotnej starostlivosti odkázaná na túto službu, osobe, ktorá na základe zmluvy o poskytovaní sociálnych služieb je umiestnená v zriaďovateľskej pôsobnosti mesta Prešov. Mesto Prešov podporuje OZ ZOM Prešov, ktoré má v zriadení túto službu. Je poskytovaná iba v pracovné dni v čase od 8:00-16:00. Autá sú špeciálne upravené s nájazdovou rampou a systémom pre invalidné vozíky a taktiež vyškolený personál (OZ ZOM, 2018).

2.3 Sprievodcovská služba a predčítateľská služba

Jedná sa o terénne alebo ambulantné služby, ktoré sú poskytované osobám, ktorých schopnosti sú znížené v dôsledku zdravotného postihnutia, veku, v oblasti orientácie alebo komunikácie. Osoba, ktorá túto činnosť vykonáva pomáha druhým osobám si vybaviť vlastné záležitosti. Služby môžu byť poskytované tiež aj ako súčasť iných služieb. Tieto služby sú určené predovšetkým pre osoby s postihnutím (hluchoslepota, mentálne postihnutie, nevidiace osoby, osoby so zmyslovým postihnutím). Sprievodcovská a predčítateľská služba ponúka predovšetkým sprostredkovanie kontaktov so spoločenským prostredím a pomoc pri uplatňovaní práv a obstarávaní osobných záležitostí. Sprievod je poskytovaný na základe lekárskeho vyšetrenia, ďalej slúži na vybavenie úradných záležitostí, zamestnania, školy, záujmovú činnosť atď. Táto sociálna služba nie je poskytovaná osobe, ktorej je poskytnutá opatrovateľská služba v rámci jej sprievodu a predčítania alebo peňažný príspevok na osobnú asistenciu. Mesto Prešov nemá v zriadení túto sociálnu službu a neposkytujú ju ani verejní poskytovatelia (Sociálny Prešov, 2018).

2.4 Tlmočnická služba

Tlmočnická služba je chápaná ako terénna, prípadne ambulantná služba poskytovaná osobám s poruchami komunikácie, ktoré sú spôsobené predovšetkým zmyslovým postihnutím, ktoré zamedzuje bežnú komunikáciu s okolím bez pomoci inej FO (Arnoldová 2016). Mesto Prešov má v spolupráci s ANEPS

Prešov túto sociálnu službu v rozsahu 250 hodín na celý rok.

2.5 Sprostredkovanie tlmočnickej služby a osobnej asistencie

Tieto služby sú poskytované rôznym cieľovým skupinám, prostredníctvom agentúr, OZ, NO a sú bez zriadenia agentúr. Sprostredkovanie tlmočnickej služby sa poskytuje osobám na tlmočenie, sprostredkovanie osobnej asistencie predovšetkým pre osoby s ťažkým zdravotným postihnutím, ktoré sú odkázané na osobnú asistenciu. Je dôležité zmieniť, že nie je rozhodujúce, či sa im poskytuje peňažný príspevok za túto službu. Agentúry poskytujú odkázaným osobám aj pomoc pri riešení konfliktov, ak problémy súvisia z uzatvorenou zmluvou. V našej krajine v súčasnosti pôsobí viacero agentúr na sprostredkovanie osobnej asistencie, ktorých existencia bola do roku 2009 nedostatočná. Nemala oporu v právnom predpise, z tohto dôvodu ich potom nebolo možné financovať z verejných zdrojov (Dávideková, 2014). Mesto Prešov nemá zriadenú túto službu, ale spolupracuje s OZ ZOM.

2.6 Požičiavanie pomôcok

Požičiavanie pomôcok patrí k novým sociálnym službám. Táto služba je určená pre osoby s nepriaznivým zdravotným stavom, ktorý vedie k odkázanosti na pomôcku určenú na určitú dobu. Táto služba dopĺňa systém poskytovania pomôcok FO z verejného zdravotného poistenia (kompenzácia). Nepriaznivý zdravotný stav sa preukazuje potvrdením poskytovateľa zdravotnej starostlivosti alebo lekárskeym posudkom (Dávideková 2014). Mesto Prešov využíva túto sociálnu službu. Uvedieme vám zoznam pomôcok, ktoré mesto požičiava: 1. vaňová otočná stolička; 2. sedák do vane; 3. elektrický zdvihák; 4. toaletné vedro; 5. servírovací stolík; 6. polohovateľné posteľ; 7. štvorkolesový chodák; 8. invalidný vozík (aj trojkolesový); 9. rolátor; 10. toaletný vozík s misou; 11. kúpacie hydraulické lôžko.

2.7 Sociálne služby s použitím telekomunikačných technológií

Najčastejšia obava pre seniorov a zdravotne postihnutých je nemožnosť či osamelosť sa dovolať pomoci v okamihu aktuálnej potreby. Preto sa rozhodujú či s rizikom zostať osamote vo vlastnom dome alebo v pobytovom sociálnom zariadení. Znížiť bezpečnostné, zdravotné a sociálne riziká pre seniorov a zdravotne postihnutých ľudí je cieľom sociálnej služby magistrátu mesta Prešov, ktoré začalo prevádzkovať sociálnu službu monitorovanie a signalizácia potreby pomoci (jednotka tiesňového volania s náramkom – podmienkou je pevná linka). Táto služba je zabezpečovaná centrálnym dispečingom, ktorý v prípade signalizovanej potreby zabezpečuje potrebnú pomoc. Krízová pomoc je reali-

zovaná formou sociálneho poradenstva osobám, ktoré sa ocitli v ťažkej životnej situácii. Zariadenie je v byte namontované a klient komunikuje cez náramok (250 hodín za rok) (Rolný a Kolečová 2012). Seniorom táto sociálna služba prináša predĺženie nezávislého a samostatného života vo svojom prirodzenom prostredí, pomoc pre rodinu starajúcu sa o seniora či zdravotne postihnutého príbuzného jedinca, prerušenie sociálnej izolácie osamelých ľudí. Potrebná pomoc je zabezpečená nepretržite počas celého týždňa 24 hodín denne, kde túto činnosť vykonávajú erudované operátorky. Mesto Prešov neposkytuje túto sociálnu službu, ale spolupracuje s neverejným poskytovateľom: Asociácia samaritánov Slovenska v Poprade.

2.8 Oblasť podporných služieb

2.8.1 Odlahčovacia služba

Táto služba umožňuje osobe, ktorá opatruje FO s ťažkým zdravotným postihnutím, odpočinok na účel udržania jej duševného a fyzického zdravia a zároveň slúži ako prevencia jeho zhoršenia. Odlahčovacia služba dáva určité predpoklady na zníženie stresu, únavy, slúži k načerpaniu nových síl a nadviazaniu stratených kontaktov, hlavne vtedy, ak v rodine nie sú žiadni príbuzní, ktorí môžu byť nápomocní pri opatrovaní. Tieto služby ponúkajú ošetrovúcim priestor pre naplnenie vlastných potrieb, prípadne možnosť si vybaviť potrebné záležitosti, na ktoré pri starostlivosti nie je čas. Služba sa poskytuje na celé dni a to najviac na 30 dní počas celého kalendárneho roka. Počas jej poskytovania je obec/mesto povinné v rámci svojich kompetencií zabezpečiť alebo poskytnúť FO s ťažkým zdravotným postihnutím sociálnu službu podľa jej výberu, a to ambulantnú, pobytovú alebo terénnu v rozsahu minimálne 12 hodín denne. Podmienka odkázanosti je považovaná za splnenú prostredníctvom posudku vydaného príslušným ÚPSVaR v Prešove (Rolný a Kolečová 2012).

2.8.2 Pomoc pri výkone opatrovnických práv a povinností

Táto služba patrí v súčasnosti medzi nové sociálne služby, jej hlavnou úlohou je sprostredkovanie alebo poskytovanie sociálneho poradenstva a iného poradenstva súdom ustanovenému opatrovníkovi alebo FO, ktorá má predpoklady stať sa opatrovníkom a FO, ktorá si vlastnou pomocou nedokáže chrániť svoje záujmy a práva. Táto služba je v súčasnej dobe veľmi významná, lebo v SR ešte nejestvuje zatiaľ systém SPO pre dospelých, ktorých životy sú v súčasnosti z rôznych dôvodov ohrozené. Hlavným nástrojom, ktorý zabezpečuje ochranu práv FO, ktoré nie sú schopné brániť si svoje záujmy a práva je v našej krajine inštitút súdom ustanovených opatrovníkov. Poskytovanie tejto špecializovanej sociálnej služby by malo pôsobiť preventívne, aby dochádzalo k pozbavovaniu

spôsobilosti na právne úkony, len vo výnimočných prípadoch, a keby sa tak stalo, opatrovník svoju prácu nech vykonáva čo najlepšie, najzodpovednejšie a najkvalitnejšie. Mestu Prešov chýba takáto významná sociálna služba (Dávidková 2014).

2.8.3 Prepravná služba

Táto služba v Prešove nazývaná aj ako sociálny taxík, je určená nielen pre osoby s ťažkým zdravotným postihnutím, ale aj pre osoby, ktoré majú nepriaznivý zdravotný stav z dôvodu ich mobility a orientácie. Prepravná služba je využívaná aj pre osoby s krátkodobou rekonvalescenciou (úraz) (Dávidková 2014). Počet prijímateľov tejto prepravnej služby narastá. Účel tejto služby nie je za potreby posudzovať, stačí ak osoba preukáže doklady o svojom nepriaznivom zdravotnom stave od príslušného lekára alebo ÚPSVaR. Fyzické osoby využívajú aj zľavnené cestovné na MHD v Prešove.

2.8.4 Denné centrum, jedáleň, pracovňa, stredisko osobnej hygieny

Denné centrum

V denných centrách sú vykonávané kultúrne, spoločenské, záujmové a vzdelávacie činnosti pre dôchodcov, ktorí spoznávajú činnosti vo formách poznávacích zájazdov, výletov, záujmových aktivít, výchovných činností v oblasti zdravia a pod. V denných centrách je poskytované najmä sociálne poradenstvo a zabezpečuje aj záujmovú činnosť. Tieto centrá boli využívané aj v minulosti, vo väčšine prípadov známe ako kluby dôchodcov. Mesto Prešov má v zriadení 4 denné centrá, ktoré sú na Sabinovskej ulici 34, Popradskej 8, Jiráskovej 1, Družbe a od minulého roka aj na Slanskej ulici 25 v Nižnej Šebastovej. V denných centrách je poskytovaná sociálna služba počas dňa pre FO s ťažkým zdravotným postihnutím alebo s nepriaznivým zdravotným stavom, taktiež aj rodičom s dieťaťom alebo starému rodičovi s vnučkou alebo vnukom. Členom sa môže stať občan, ktorý má trvalý pobyt v Prešove a zaplatený členský poplatok vo výške 4€ za rok, platí sa v dennom centre (Sociálny Prešov).

Jedáleň, pracovňa a stredisko osobnej hygieny

Všeobecným znakom týchto služieb je to, že sú poskytované rovnakému okruhu osôb cieľových skupín (osoby s ŤZP, osoby s nepriaznivým zdravotným stavom, seniori a pre osoby, ktoré nemajú zabezpečené podmienky na uspokojovanie základných životných potrieb) a tvoria primárne podporný sociálny charakter. Služby jedálne využívajú najčastejšie seniori. Táto služba poskytuje stravovanie vo svojich priestoroch, ale aj donáškou stravy z dôvodu obmedzenia mobility alebo iných zdravotných problémov. Služby pracovne a stredisko

osobnej hygieny využívajú najmä ľudia bez domova, osoby žijúce na pokraji spoločnosti (v tzv. osadách) a osoby žijúce vo vylúčených komunitách (Dávidková 2014). Mesto Prešov disponuje týmito sociálnymi službami, o ktoré je v poslednej dobe enormný záujem. Z pohľadu sociálnych služieb pre cieľovú skupinu seniorov, vyžaduje zvýšené požiadavky na ich presné ustanovenie, ale aj na jasné pravidlá a usporiadanie. Mesto Prešov má uzatvorenú zmluvu s poskytovateľmi podpornej služby (jedáleň) ako sú nasledujúce zariadenia:

- Slovenský Červený kríž;
- Územný spolok Prešov, Jarková 45;
- TOP GASTRO s.r.o., Volgogradská 13, Prešov;
- Centrum sociálnych služieb Vita Vitalis, Volgogradská 5, Prešov atď.

ZÁVER

Seniorom sa stane každý jeden z nás. Musíme si to uvedomiť čo najskôr. Nie je lepšie ak by sme si teraz začali budovať kvalitné sociálne služby, a keď raz sa staneme seniormi, bude to bohato obmenené pre každého prijímateľa sociálnych služieb. Keď sa spýtame mnohých mladých ľudí ohľadom seniorstva každý Vám odpovie, načo budem budovať, keď sa nedožijem. Také chabé odpovede mnohých dostávajú do kolien až kým na nich nepríde mráz.

Zoznam bibliografických odkazov

- ARNOLDOVÁ, A., 2016. *Sociální péče 2 díl*. Praha: Grada. ISBN 978-80-271-5148-1.
- DÁVIDEKOVÁ, M., 2014. *Sociálne služby*. Trnava: UCM FSV. 1 vyd. ISBN 978-80-8105-579-9.
- DUCHOVIČOVÁ, S., 2014. *Sociálna práca s depresívnym klientom v zariadení sociálnych služieb*: Bakalárska práca. Ružomberok: TF KU.
- HOLMEROVÁ, I. et al., 2014. *Průvodce vyšším věkem: Manuál pro seniory a jejich pečovatele*. Praha: Mladá fronta. ISBN 978-80-204-3119-6.
- LICHVÁR, S., 2018. *Sociálne služby na území mesta Prešov pre vybrané cieľové skupiny prijímateľov sociálnych služieb*. Rigorózna práca. Trnava: UCM FSV.
- MsÚ PREŠOV. 2018. *Prešovčania môžu pripomienkovať komunitný plán sociálnych služieb*. [online]. Prešov. [cit. 2018-21-03]. Dostupné z: <http://www.presov.sk/oznamy/presovcania-mozu-pripomienkovat-komunitny-plan-socialnych-sluzieb.html>
- OZ ZOM PREŠOV. 2018. *Prepravná služba*. [online]. Prešov. [cit. 2018-16-03]. Dostupné z: <http://www.zompresov.sk/prepravna-sluzba>
- ROLNÝ, I. a J. KOLEXOVÁ, 2012. Sociálne služby ako prostriedok zvyšovania kvality života seniorov. In: *Spolupráca pomáhajúcich profesií – determinant kvality života populácie*. Prešov: VŠZaSP sv. Alžbety v Bratislave – ÚSVaZbl. P. P. Gojdiča v Prešove, s. 258-264. ISBN 978-80-89464-10-4.
- SOCIÁLNY PREŠOV. 2018. *Sociálny Prešov – Seniori*. [online]. Prešov. [cit. 2018-15-03] Dostupné z: <http://www.socialnypresov.sk/seniori>

PhDr. Samuel Lichvár

*Katedra kresťanskej antropológie a sociálnej práce
Pravoslávna bohoslovecká fakulta PU v Prešove
e-mail: samuel.lichvar@smail.unipo.sk*

Sociálna a duchovná revue
vedecký recenzovaný časopis o aktuálnych
sociálnych a duchovných otázkach
– január 2019 –
Redakčná rada:
prof. ThDr. Ján Šafin, PhD. (predseda)

Dr.h.c. prof. PhDr. Peter Kónya, PhD.
Dr.h.c. prof. ThDr. Radim Pulec - Kryštof, PhD.
prof. ThDr. Peter Kormaník, PhD.
prof. PhDr. Beáta Balogová, PhD.
prof. ThDr. Vasilij Sadvarij
prof. PhDr. Mária Machalová, CSc.
prof. dr hab. Andrzej Lipczyński
prof. ThDr. Alexander Cap, CSc.
Dr hab. Małgorzata Duda, prof. UPJPII
doc. PhDr. Tomáš Hangoni, PhD., mim. prof.
doc. ThDr. Ján Husár, PhD.
doc. ThDr. Václav Ježek, PhD. et PhD.

doc. PaedDr. Lenka Pasternáková, PhD., MBA
doc. ThDr. Štefan Pružinský, PhD.
Dr hab. Beata Szluz, prof. UR
doc. ThDr. Štefan Šak, PhD.
prof. PhDr. Jaroslav Veteška, Ph.D., MBA
doc. ThDr. Miroslav Župina, PhD.
PhDr. Andrej Nikulin, PhD.
PhDr. Bohuslav Kuzyšin, PhD.
PhDr. ThDr. Maroš Šip, PhD.
ThDr. Vladimír Kocvár, PhD.

Hlavný redaktor: doc. PhDr. Tomáš Hangoni, PhD., mim. prof.

Recenzenti: PaedDr. Mária Zahatňanská, PhD.
PhDr. Bohuslav Kuzyšin, PhD.

Technický redaktor: Peter Szombathy

Výkonní redaktori: PhDr. ThDr. Maroš Šip, PhD., Mgr. et Mgr. Martina Šipová, PhD.

Na obálke: Mesto Prešov, mesto vzdelanosti. Snímka T. Hangoni.

Za jazykovú stránku príspevkov zodpovedajú autori.
Nevyžiadané rukopisy a fotografie redakcia nevracia.
Prosíme vážených prispievateľov, aby príspevky zasielali nasledovne:
1. číslo: do 15. januára – 2. číslo: do 15. apríla
3. číslo: do 15. júla – 4. číslo: do 15. októbra

Vychádza 4x ročne
Kontakt: sadrevue@gmail.com

VYDAVATELSTVO
PREŠOVSKÉJ
UNIVERZITY

Vydavateľ: Vydavateľstvo Prešovskej univerzity v Prešove,
Ul. 17. novembra 15, 080 01 Prešov
IČO 17 070 775
Časopis zaregistrovaný MK SR pod č. EV 4183/10
ISSN 1338-290X

Pravoslávna bohoslovecká fakulta Prešovskej univerzity v Prešove

V tomto čísle nájdete:

- ▶ **ROZVOJ OSOBNOSTI DOSPELÉHO ČLOVEKA A ŽIVOTNÉ ÚLOHY**
 - ▶ **ABRAHÁMOVÁ PROSBA ZA SODOMU**
- ▶ **SUPORTÍVNA RODINNÁ STAROSTLIVOSŤ ONKOLOGICKÉHO PACIENTA**
 - ▶ **WOŁONTARIAT W PRACY SPOŁECZNEJ**
- ▶ **NESATUROVANÁ POTREBA HRAŤ SA V RANOM VEKU DIEŤAŤA
AKO DETERMINANT VZNIKU ZÁVISLOSTÍ V NESKORŠOM VEKU**